

www.grotius.hu

Magyarics Tamás

**Nagy-Britannia Közép-Európa-politikája 1918-tól
napjainkig**

Magyarics Tamás

Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig

Bevezetés

Az első világháborút megelőzően a britek Közép-Európa politikája – itt nem részletezendő, egyértelmű okok miatt – gyakorlatilag megegyezett az Osztrák Birodalommal, majd 1867-et követően az Osztrák-Magyar Monarchiával szemben folytatott politikájukkal. A világháború utolsó évéig, általánosságban szólva, folyamatosság jellemezte ezt a politikát: a Közép-Európa legnagyobb részét magába foglaló Osztrák Birodalom, majd Osztrák–Magyar Monarchia léte és fennmaradása kulcsfontosságú volt a brit kontinentális egyensúlypolitikában. Mindezt az sem befolyásolta lényegesen, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század elején kialakuló szövetségi rendszerekben Nagy-Britannia és a Monarchia ellentétes oldalon találta magát. A fokozatosan romló brit–német viszonytal párhuzamosan a Monarchia egyre inkább a Német Birodalomhoz közeledett; ezzel egy időben a britek a francia–oros szövetség mellé álltak. A témakör egyik magyar kutatója megállapítása szerint a különbség mindössze annyiból állt, hogy 1906 előtt Ausztria–Magyarország fennmaradása mint önálló tényező volt fontos Londonnak, míg ugyanez a cél 1906 után a szövetségi rendszerek egyensúlya szempontjából vált létfontosságúvá Nagy-Britannia számára.¹

A Monarchia fennmaradása, s ennek megfelelően a közép-európai status quonak a megőrzése kérdésében egyetértés uralkodott a hivatalos és a nem hivatalos, de mértékadó politikai körökben Nagy-Britanniában. Így az 1910-es években élesen Monarchia-ellenes politikát és propagandát folytató brit történészek és politikusok közül Robert W. Seton-Watson 1907-ben a Monarchia fennmaradását még „Franciaország és Nagy-Britannia eminens érdekének” nevezte, míg egy évvel később a különböző autonómiatörekvéseket túl radikálisnak értékelte és elvetette.² Szellemi harcostársa, Henry Wickham Steed 1913-ban könyvet publikált a Monarchia történetéről és a műben annak fennmaradása mellett foglalt állást.³ Arnold J. Toynbee, aki a korábban említetteknel sokkal kiegyensúlyozottabb nézeteket vallott Közép-Európáról, elsősorban brit birodalmi szempontból vizsgálta a kérdést és arra a következtetésre jutott még a világháború alatt is, hogy Monarchia egységét a lehetőségek szerint fent kell tartani – mindenekelőtt gazdasági megfontolások miatt.⁴ A brit érdekek nem közvetlenül jelentkeztek, hiszen a szigetország hagyományosan érdektelen volt a közép-európai gazdasági és stratégiai kérdésekben: a kereskedelmi kapcsolatok és a brit tőkebefektetések elhanyagolható nagyságrendűek voltak, míg a Monarchia súlypontja távol feküdt a hagyományos brit érdekszférának számító területektől és a London–Kairó–Calcutta, vagy a Gibraltári-szoros, a Földközi-tenger és a Szezei-csatorna által alkotott stratégiaileg létfontosságú tengelytől. Ahhoz viszont komoly brit érdekek fűződtek, hogy kontinentális vetélytársai, Németország és/vagy Franciaország, ne juthassanak hegemon szerephez a térségben. A brit Külügyminisztérium (Foreign Office) nyugat-európai osztályának korabeli vezetője, Sir Eyre

A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani Borhi Lászlónak, Frank Tibornak és Surányi Róbertnek a kézirat elkészítése során adott értékes tanácsokért és kiegészítésekért.

¹ Jeszenszky Géza: *A brit külügyminisztérium és Magyarország, 1890–1914*. In *Történelmi Szemle*, 1977. 2. sz. 209.

² Romsics Ignác: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés', 1914–1946*. In *Századok*, 130. évf. 2. sz. (1996). 274.

³ Uo. 276.

⁴ Jeszenszky Géza: *A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az első világháború alatt*. In *Századok*, 122. évf. 4. sz. (1988). 652.

Crowe ugyanezt a brit törekvést viszont már a Monarchia területének csökkentése mellett képzelte el: Németországot és Osztrák–Magyar Monarchiát ellenséges államok gyűrűjével kívánta körbefogni. A cél nála is a német közép-európai hegemon törekvések keresztezése volt.⁵ A *Saturday Review* köré tömörült, főleg konzervatív beállítottságú politikusok és publicisták viszont Németország ellensúlyaként egy nagyszámú szláv népességgel rendelkező nagyhatalmat szerettek volna – továbbra is – látni Közép-Európában, mivel úgy gondolkodtak, hogy a Monarchia felszabdálása etnikai alapokon zűrzavart teremtené nem csupán a térségben, hanem egész Európában. A brit politikai gondolkodásban a különböző – orosz, szerb, olasz és román – igényeket nem etnikai alapon, hanem az erőegyensúlyi politikába ágyazottan tudták volna elsősorban támogatni. (Ennek egyik ékes példája az 1915-ös titkos római szerződés.) Ezt a tényt a nemzeti önállóságra és a Monarchia feldarabolására törekvő egyes vezető politikusok is felismerték: így, például, T. G. Masaryk vagy Fran Supilo a független szláv etnikumú államok létrehozásának szükségességét a német veszéllyel kapcsolták össze a brit politikusokkal folytatott megbeszéléseiken. Később, a két világháború közötti időszakban a magyar revíziós törekvések egyik, talán legnagyobb gyengesége abban rejlett, hogy a határrevíziót elsősorban etnikai és történelmi érvekkel kötötték össze és nem tudták meggyőzően kimutatni, hogy milyen nagyhatalmi érdekek fűződnének ahhoz. A Foreign Office-on belül egy csoport viszont egészen a háború végső szakaszáig tartott Közép-Európa „balkanizálódásától” és inkább a Monarchia föderatív átszervezését szorgalmazta.⁶

Az egyik legnagyobb hatású propagandát a Monarchia felbontása és egy sor utódállam megszervezése érdekében az 1916. októberében indított *The New Europe* című folyóirat fejtette ki. R.W. Seton-Watson és Henry Wickham Steed állandó fórumot biztosított a különböző Monarchia-ellenes nemzetiségi politikusoknak a lap hasábjain s ők maguk is jelentős mértékben kivették a részüket a Monarchia feloszlításának követelésében. A két brit újságíró-politikus más területeken is hatékonyan segítette a Monarchia-ellenes erőket; így az 1918. áprilisban Rómában megrendezett „Elnyomott nemzetiségek kongresszusá”-nak egyik spiritus rectora Steed volt. A találkozó megrendezésére egy olyan kritikus időpontban került sor, amikor a brit hivatalos külpolitika még nem hajtotta végre azt a fordulatot, amely eldöntötte a külpolitikai establishment-en belül a Monarchia jövőjéről folytatott vitát; ennek egyik központi kérdése az volt, hogy leválasztható-e a Monarchia a központi hatalmakról. (A kérdés 1918. májusig maradt a brit külpolitika napirendjén, amikor véglegesen a felosztás mellett döntöttek Londonban.) 1916 végétől kezdődően azonban több olyan esemény is történt, amelyek inkább a Monarchia fenntartása mellett érvelők táborát erősítette. Ezek között meg lehet említeni IV. Károly trónra lépését, a Monarchiával szembeni különbékét szorgalmazó David Lloyd George kormányalakítását 1916. decemberben, a hadi helyzet alakulását, azaz, a központi hatalmak harcéri sikereit, valamint az orosz forradalmak miatt megroppant keleti frontot. Az év utolsó hónapjában még magas szintű tárgyalásokra is sor került Smuts tábornok és az utolsó osztrák-magyar londoni követ, Mensdorff között Genfben egy esetleges különbékéről. A dél-afrikai tábornok a megbeszélésekről készült és Balfour külügyminiszterhez eljuttatott memorandumában éppen hogy Monarchiában látta a Németország elleni „gátat”.⁷ Mindehhez hozzá lehet tenni, hogy a brit miniszterelnök, Lloyd George egy 1918. január 5-én mondott beszédében még nem tűzte ki célul az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását és a nemzetiségeknek mindössze önkormányzatot kért. Mi több, a kifejtett elveket a háborús kabinet is jóváhagyta.⁸ Ezzel

⁵ Romsics. i. m. 276.

⁶ Az ún. liberális imperialistákról – Lord Curzon, Lord Milner és Smuts tábornok – van szó. Vö. Jeszenszky: *A dunai államszövetség eszméje...* 653.

⁷ Harry Hanak. *British Views of the Chechoslovaks from 1914 to 1924*. In Eva Schmidt-Hartman and Stanley B. Winters, eds. *Great Britain, the United States, and the Bohemian Lands 1848-1938*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1991. 93.

⁸ Jeszenszky: *A dunai államszövetség eszméje ...* 655.

összhangban Woodrow Wilson 1918. januárban nyilvánosságra került *Tizennégy pontja* sem tartalmazta a Monarchia feloszlatásának követelését, mindössze az ott lakó különböző népcsoportok autonóm fejlődéséről esett szó a dokumentumban.

A helyzet azonban 1918 első hónapjaiban nagy mértékben megváltozott. Március 3-án Németország és Szovjet-Oroszország megkötötte a breszt-litovszki békét, amelynek eredményeképpen egyrészt Németország területileg megnőtt, másrészt pedig a központi hatalmak megszabadultak egy fronttól. Május 8-án azután végleg kudarcot vallottak azok az elképzelések, amelyek szerint a Monarchiát esetleg le lehet „választani” Németországról: a Sixtus-levél nyilvánosságra kerülése (amelyben a Monarchia uralkodója és Ottokar Czernin közös külügyminiszter Sixtus páрмаi hercegen keresztül egy különbékére utaló levelet juttatott el a francia vezetéshez) után IV. Károly a németek megnyugtatója érdekében kénytelen volt aláírni egy 25 évre szóló szövetségről szóló szerződést. Május végén az amerikai külügyminiszter támogatásáról biztosította az önálló csehszlovák és jugoszláv állam megalakítására irányuló törekvéseket. Továbbá lassanként kiderült, hogy az Egyesült Államok hadba lépésével a központi hatalom országai elvesztették a nyugati fronton immár négy éve folyó anyagháborút. Ugyanakkor kezdtek beérni a Monarchia nemzetiségei körében végzett Monarchia-ellenes propagandának a gyümölcsei is. A britek a Monarchiával szemben folytatott politikájának egyértelművé válását még a rövidtávú katonai megfontolások is elősegítették: a cseh emigráns politikusok jó érzékkel használták ki a Szibériában tartózkodó cseh légióban rejlő lehetőségeket.⁹ Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy míg a korábbi brit külpolitika egy egységes Osztrák Birodalomban, illetve Osztrák–Magyar Monarchiában látta az európai erőegyensúly egyik pillérét, illetve a megfelelő egyensúlyt Közép-Európában Németországgal és Oroszországgal szemben, addig a brit külpolitikai gondolkodás reprezentánsai egyre nagyobb számban fogadták el azt az érvet a 1918-tól kezdődően, mely szerint egy szabad szláv Kelet-Közép-Európa játszhatja ugyanezt a szerepet a háborút követően. A *The New Europe* köré tömörült politikusok és publicisták elképzelése szerint az új államok gátat jelenthetnek bármilyen jövőbeli német keleti irányú terjeszkedésnek (*Drang nach Ostennek*) és egyben Nagy-Britannia természetes szövetségesei is lesznek. Ennek a szemléletnek a térnyerése a közép-európai térség szempontjából tragikus következményekkel járt. Részben pontosan a közép-európai széttagoltságnak tudható be, hogy Németország minden különösebb nehézség nélkül terjeszkedhetett ebben a térségben; azaz, a második világháború kitörésének egyik lehetősége feltehetően ebben a tényben rejlett. A háború következményeként pedig egy másik totalitárius rendszer, a kommunizmus jelent meg minden következményével egyetemben a kialakult hatalmi vákuumban. Ez a helyzet a korábbi európai hatalmi egyensúly megbomlásához és instabilitáshoz vezetett. Továbbá, az ún. liberális internacionalisták úgy vélték, hogy a világháborút elsősorban nem a porosz militarizmus, hanem az elfojtott nacionalizmus(ok) robbantották ki. Ezen a ponton azonban ellentmondásba kerültek alapelveik: a német terjeszkedést csak gazdaságilag, politikailag és katonailag megfelelően erős államok akadályozhatták meg elméletileg, viszont az etnikai határok nem ilyen államok felé mutattak. Ezért azután, noha az 1918 utolsó hónapjaiban elfogadott hivatalos brit álláspont is a nemzeti önrendelkezés alapjára helyezkedett, a gyakorlatban ezt az elvet fel kellett áldozni a pragmatizmus oltárán.¹⁰ Az eredmény ennek megfelelően felemásra sikeredett: az etnikai/önrendelkezési elvek feladása miatt a térség német és magyar lakosságát a határrevízió

⁹ A kérdéstről ld. részletesen Romsics. i. m. 279–282 és Jeszenszky Géza. *British Policy towards Central Europe during World War I*. In: Romsics, Ignác, ed. *20th Century Hungary and the Great Powers*. Atlantic Research and Publications. New York: Columbia University Press, 1995. 60.

¹⁰ vö. Thomas L. Sakmyster: *Great Britain and the Making of the Treaty of Trianon*. In Béla B. Király, Peter Pastor, and Ivan Sanders, eds. *War and Society in East Central Europe*. Vol. VI. *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*. New York: Columbia University Press, 1982. 110 és 112.

gondolata felé taszították, míg a létrehozott többnemzetiségű államok így is túl gyengék voltak ahhoz, hogy ellent tudjanak állni később a német nyomásnak.

A nemzetközi kapcsolatok elmélete szempontjából is -- ellentétben a korabeli amerikaival -- ellentmondásos volt a brit gondolkodásmód. Woodrow Wilson ugyanis nem hitt az erőegyensúlyi politikában és egy olyan új nemzetközi rendet képzelt el, amelyben a jog, illetve egy nemzetek feletti szervezet biztosítja a békét. A britek azonban inkább – egy később keletkezett elmélet visszavetítésével, amely azonban megfelelően írja le a korabeli helyzetet – a realista iskolához tartoztak és ezért megkérdőjelezhető az a rövidtávú érdekeket szolgáló törekvésük, amellyel segítették „kidönteni” az európai erőegyensúlyt alkotó egyik pillért.¹¹ Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy Nagy-Britanniát terheli elsősorban a felelősség a Monarchia összeomlásáért; a belső bajok, a megoldatlan nemzetiségi kérdések, a vesztes háború gazdasági, társadalmi és katonai következményei jelentették egyértelműen a fő okokat. A korabeli brit vezetés abban marasztalható el, hogy bizonyos lökést adott ennek a folyamatnak. Egyrészt úgy, hogy a kérdéskört hagyta, hogy egy Monarchia-ellenes, szláv- illetve románbarát csoport kisajátítsa a Foreign Office-on belül és a sajtó egy részében (Seton-Watson és Steed mellett még Lewis Namier, Alan Leeper és Harold Nicolson említhető meg). Amikor 1918 elején az FO kebelén belül életre hívták a Political Intelligence Department-et, a Tyrrell vezetése alatt dolgozó munkatársak nagy része a *The New Europe* köréből került ki. (A névsor magába foglalta R. W. Seton-Watsont, Henry Wickham Steedet, Alan Leepert, Alfred Zimmernt, Arnold Toynbee-t, Lewis Namier-t Harold W. Temperley-t és John Headlam-Morley-t.) R. W. Seton-Watson pedig a Department of Enemy Propaganda (Crewe House) osztrák–magyar részlegének a vezetőhelyettese is lett. Igaz, ez a csoport sem foglalt el egyértelmű álláspontot a közép-európai térség jövőjéről: valamilyenféle konföderációt is lehetségesnek tartottak, sőt Headlam-Morley és Seton-Watson még a béketárgyalások idején is elfogadhatónak talált volna egy, a dunai államok alkotta gazdasági uniót. A brit katonai hírszerzés mindehhez még hozzátette, hogy egy ilyen, brit támogatás mellett létrehozott konföderáció ellensúlyt jelenthetne Németország ellen, Ausztria vonatkozásában pedig egy esetleges Anschluss akadályául is szolgálhatna.¹² Hozzá kell azonban tenni, hogy a korabeli magyar kormány nem rendelkezett világos háborús célokkal és a meglévő célkitűzések hatékony propagandájával, s nem létezett olyan magyar emigráció sem, amely a csehekéhez vagy szerbekéhez hasonló befolyással rendelkezett volna az antantállamokban. Másrészt azáltal, hogy késlekedett egy átfogó rendezési terv kidolgozásával és az esetek többségében csak reagált a kialakult helyzetre.¹³ Még ugyan Henry Asquith miniszterelnök utasítására két külügyminisztériumi tisztviselő, Sir William Tyrrell és Sir Ralph Paget egy tanulmányt készített, amelynek fő gondolata a Monarchia feloszlata volt és a nemzetiségek teljes szabadságának biztosítása volt. Igaz, ekkor még csupán a román és a délszláv követelések felkarolása szerepelt a javaslatban, a független csehszlovák állam gondolata még nem merült fel egyértelmű alternatívaként. A Monarchia cseh részeivel kapcsolatban három féle megoldást vázolt fel a két szerző: (a) egy független állam megteremtését; (b) egy délszláv államhoz való csatolását; és (c) egy új lengyel királyságba való beolvasztását.¹⁴ Némileg hasonlóképpen nyilatkozott az új miniszterelnök, David Lloyd George 1917 februárban, amikor csak a románoknak, a szerbeknek és az olaszoknak adandó önrendelkezésről beszélt (a titkos római és bukaresti egyezmények alapján). A Foreign Office-ban egy másfajta elképzelést is figyelembe vettek. A Howard Smith nevével fémjelzett terv, mely a közép-európai térséggel kapcsolatos francia és olasz terveket volt hivatva meghíúsítani, egy Bécsre mint pénzügyi és kereskedelmi központra

¹¹ „A Habsburg Birodalom olyan volt, mint egy csodálatos régi váza, amelynek az értékét senki sem ismerte igazán addig, amíg le nem esett és ezer darabra nem tört.” Sir Thomas Montgomery-Cuninghame: *Dusty Measures*. London: John Murry, 1939. 303–304.

¹² Gábor Bátonyi: *Britain and Central Europe, 1918-1933*. Oxford: Clarendon Press, 1999. 15 és 24.

¹³ Bátonyi. i. m. 31-32.

¹⁴ vö. Sakmyster. i. m. 113.

támaszkodó brit külpolitikát képzelt el.¹⁵ Ennek ellenére sem David Lloyd George, sem a Kabinet nem rendelkezett semmilyen kiforrott állásponttal még a béketárgyalások folyamán sem.

A háború utáni rendezés és Nagy-Britannia Közép-Európa politikája az 1920-as években

A brit kormányzat inkább azt tudta, mit nem akar tenni Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában, mint azt, hogy mit akar tenni. Így a háborús kabinet egyértelműen kinyilvánította, hogy nem kíván brit csapatokat küldeni – a franciák kérése ellenére sem – Közép-Európába. Az elutasítás közvetlen okaként a brit erők szétforgácsoltóságát jelölték meg: orosz területektől kezdve a Közel-Keletig húzódott az a hosszú ív, amelynek mentén a brit csapatok le voltak kötve, nem is szólva a Birodalomhoz tartozó országokban állomásozó erőkről. Az elutasítás nyomósabb, stratégiai indoka pedig az volt, hogy Nagy-Britannia nem rendelkezett közvetlen érdekekkel a térségben. Ez a brit távolságtartás, sőt a franciákkal való együttműködés azután tragikus következményekkel járt Magyarország számára: a katonailag egyedül a térségben jelen lévő győztes nagyhatalom, Franciaország hallgatólagos támogatásával a szomszédos államok, elsősorban Románia, fokozatosan elfoglalta azokat a „szürke zónákat”, amelyek erősen kevert etnikai összetételűek voltak, az esetek nagy részében magyar többséggel, és a béketárgyalások idejére fait accompli teremtettek ezeknek a vitatott területeknek a hovatartozását illetően.

Időközben a magyarországi változások is készületlenül érték Londont. Az általános vélemény az volt, hogy az ún. öszirózsás forradalom jótékony hatással lesz Magyarországra; ahogy azt a Foreign Office-ban a térség egyik legnagyobb szakértőjének tekintett Namier kifejtette, a Károlyi-kormány a német szociáldemokrata kormányhoz hasonló és a tervbe vett reformok miatt érdemes támogatni – kivéve a szomszédokkal folytatott területvitákban. Mindez kizárólag elvi megfontolás volt, mert a gyakorlatban a brit kormány továbbra is a be nem avatkozás politikáját követte. Ezen még akkor sem változtatott, amikor az Alonzo E. Taylor vezette misszió tagjaként 1919. januárban Budapesten járt Sir William H. Beveridge azt javasolta, hogy ha a Károlyi-kormányt szeretné a brit vezetés továbbra is Magyarország élén látni, akkor támogatást kellene neki nyújtani. A közgazdász Beveridge egyébként ugyancsak a közép-európai államok gazdasági uniójában látta a térség jövőjét, melyet hatékony szövetséges beavatkozásnak kellene megelőzni olyan területeken, mint az például az élelmiszerek és a nyersanyagok igazságos elosztása. A Lloyd George-nak küldött Beveridge-memorandumban foglaltakat azonban a háborús kabinet titkára – és a Párizsban tárgyaló brit delegáció egyik tagja – Sir Maurice Hankey „megtorpedózta” azzal az érveléssel, hogy semmi sem szól amellett, hogy Nagy-Britannia éppen Magyarországot segítse a volt ellenséges államok közül.¹⁶ A brit vonakodásban feltehetően szerepet játszott a „kúszó kötelezettség vállalástól” való félelem is.

Ahogy Sir William H. Beveridge ekkor nem tartozott a brit döntéshozók körébe, úgy az 1919. februárban újabb budapesti missziót vezető Sir Thomas Montgomery-Cuninghame sem. Montgomery-Cuninghame a zűrzavaros közép-európai helyzet – legalábbis részleges – megoldását egy szorosabb osztrák–magyar együttműködésben látta, részben királpártisága miatt is. Londonban ellenben nem láttak perspektívát a javasolt együttműködésben és, ha már ilyenről egyáltalán szó esett, inkább egy osztrák–cseh rapprochement-et tartottak elképzelhetőnek. A helyzet ironikus volta abban rejlett, hogy maguk az érintettek is gondolkodtak egy ilyen megoldáson (Karl Renner 1920. januári prágai látogatása a két ország közötti viszonyt kívánta normalizálni), de egy osztrák–cseh együttműködésnek brit-ellenes éle lett volna, mert Bécsben és Prágában egyaránt úgy gondolták, hogy London Budapestet favorizálja ellenükben. A bonyolult helyzetet még áttekinthetlenebbé tette az a brit hiedelem, mely szerint a franciák Budapest mögött állnának – a

¹⁵ Id. uo. 110-111 és Hanak. i. m. 90–91.

¹⁶ vö. Peter Pastor: *Hungary Between Wilson and Lenin: The Hungarian Revolution of 1918-1919 and the Big Three*. New York, Columbia University Press. East European Monographs, XX. 1976. 98–100.

Millerand-jegyzék adhatott alapot erre az alapvetően téves helyzetelemzésre. Montgomery-Cuninghame a továbbiakban a bolsevik veszélyre hívta még fel az újtjáról készült jelentéseiben a figyelmet és Böhm Vilmost még egy szövetséges invázióval is megfenyegette egy esetleges kommunista hatalomátvétel esetén. A jelek szerint a brit őrnagy a saját szakállára cselekedett, mert a brit vezetéstől semmi sem állt távolabb, mint egy közép-európai katonai beavatkozás. A már ismételt említett brit stratégiai érdektelenség mellett meg lehet említeni még a térség bolsevik „fertőzöttségét” is, amelynek a londoni vezetés nem kívánta kitenni a négyéves háborúban kifáradt katonaságát.¹⁷

A Monarchia összeomlásakor Londont elsősorban az érdekelte, mi lesz a közép-európai kereskedelem egyik kulcsfontosságú tényezőjével, a dunai víziúttal. A britek Belgrádból tartották szemmel a Dunával kapcsolatos történéseket, s Troubridge admirális, aki később Budapestre is került, ekkoriban a szerb kormány tanácsadójaként működött. Az ő egyik beosztottja, C. V. Osborne kapitány képviselte Nagy-Britanniát azután a budapesti Vyx-misszióban.¹⁸ A brit érdeklődés bizonyos mértékben összhangban állt a közép-európai gazdasági uniós/konföderációs elképzelésekkel és egyértelműen kijelölte London térségbeli érdekeinek a határait.

A párizsi béketárgyalások kellős közepén lezajlott magyarországi bolsevik hatalomátvétel egy pillanatra elgondolkoztatta a brit politikai vezetést. A brit delegáció által a francia fővárosban a jövő magyar határokról előterjesztett javaslat a Namier–Seton-Watson páros 1918. decemberi memorandumára épült, amely csekély különbségekkel gyakorlatilag az ún. trianoni határokat tartalmazta. A határvonal meghúzásánál már szerepet játszott egy korai „feltartóztatási” elképzelés: például, a stratégiai fontosságú vasútvonalakat és vasúti csomópontokat „baráti” államoknak juttatták, hogy adott esetben igénybe tudják venni egy Szovjet-Oroszország ellen irányuló hadműveletnél. Erre a gondolatra ügyesen játszott rá a román diplomácia is, amikor kihangsúlyozta az ország geostratégiai helyzetéből a nyugatiak számára fakadó potenciális előnyöket. A bolsevik hatalomátvételt azonban a brit küldöttség több tagja, köztük maga Lloyd George is úgy értelmezte, hogy az a magyarok kiutat nem látó elkeseredettségéből fakad elsősorban. A brit miniszterelnök „fontainebleau-i memorandumában” kifejtette, hogy „soha nem lesz béke Délkelet-Európában, ha a most létrejövő kis államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz.”¹⁹ Smuts tábornok ugyancsak a magyarokra kirótt, szerinte szükségtelenül súlyos békefeltételekre vezette vissza a magyarországi események fő indítékait. Smuts áprilisi budapesti és prágai missziója sem ért el semmilyen eredményt. Velük szemben azonban nem csupán a franciák sorakoztak fel, hanem a saját delegációjuk nagyobbik része is. Az utóbbiak véleményének hangot adva Eyre Crowe kijelentette, hogy a bolsevizmus mindössze „zsarolási manőver”²⁰, és ennek megfelelően óriási hiba lenne, ha a békefeltételeket megváltoztatnák. Az imént idézett Lloyd George-velemény is visszhangtalan maradt: a brit miniszterelnök képtelen volt álláspontját érvényesíteni a Foreign Office bürokrátaival és a magyarelles brit szakértőkkel szemben. Ennek eredményeképpen a brit delegáció nem az etnikai elveket részesítette előnyben a közép-európai határok meghúzásánál (kivéve a magyar–osztrák határt), hanem az a koncepció érvényesült, hogy a lehetőségekhez képest gazdaságilag megerősített utódállamok képezzenek majd gátat a jövődöbéli német törekvésekkel szemben a térségben.²¹

Az ezt illető brit elképzelések kudarcra azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált. A brit külpolitika Közép-Európában nem csupán az esetleges német törekvéseket, hanem a francia hegemonia

¹⁷ Id. Bátonyi. i. m. 35-40; Pastor. i. m. 108; az utóbbira Arday Lajos hívja fel a figyelmet: Arday Lajos. *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919*. Budapest, Magvető, 1990. 78.

¹⁸ Id. bővebben Arday. i. m. 74.

¹⁹ idézi Arday. i.m. 190.

²⁰ Uo. 193.

²¹ A brit küldöttség párizsi tevékenységéről ld. bővebben Romsics. i. m. 292–295.

kiterjesztését is meg kívánta akadályozni. Az 1920-as évek elején kialakuló Kisantant azonban egyértelműen francia érdekeket képviselt és Winston Churchill, a nemzetközi események éles szemű megfigyelője, 1924-ben arról beszélt, hogy a közép-európai kisállamok Franciaország „uszályába” kerültek.²² A térségbeli francia érdekeket erősítette az a tény, hogy az Egyesült Államok nem volt hajlandó garantálni Franciaország keleti határait, így Párizsnak majdnem, hogy létfontosságúvá vált egy keleti biztonsági tömb (Kisantant) létrehozása. Churchill kijelentése egy olyan időpontban történt, amikor London lényegében már lemondott arról, hogy Közép-Európában vezető szerepet játszon vagy ilyen szerepre törekedjen. A brit kormányzat politikailag és katonailag soha nem is akarta elkötelezni az országot létfontosságú érdekek hiányában egy aktívabb Közép-Európa-politika mellett, de bizonyos – tétova – lépéseket tett egy dunai gazdasági egység kialakítására a békeszerződések megkötése után. Ennek egyik legekleatásabb példáját az úgy. Norman-hódítás, vagy inkább egy ilyen irányú, de azután meg nem valósított terv jelentette. A Bank of England nagyhatalmú elnöke, Montagu Norman egy egyfajta kis Népszövetséget próbált összekovácsolni az általa vezetett intézmény égisze alatt Közép-Európában, különösen az osztrák és a cseh bankélet ellenőrzését tartotta volna fontosnak, de jelentős mértékben hozzájárult Lengyelország és Magyarország pénzügyi konszolidációjához is. A brit bankelnök a valódi Népszövetség kereteit kívánta felhasználni terve végrehajtására: a nemzetközi szervezet pénzügyi bizottságának (Financial Committee) és jóvátételi bizottságának (*Reparations Committee*) brit szakértői segítségével. (Tágabb perspektívában Norman helyre próbálta állítani London pénzügyi központ szerepét, amelyet a háború után fokozatosan New York vett át. Ebben a kombinációban bármilyen font alapú kötvény az angol valuta helyzetét erősítette volna. A közép-európai államok pénzügyi konszolidációja ebben az összefüggésben, végső soron, Nagy-Britannia nemzetközi pozícióinak megerősítésére is szolgált volna, arra, hogy a brit befolyás hanyatlását megállítsa.) A terv végül az eredeti formában nem valósult meg és csak részeredményeket hozott. A cseheknek alapvetően nem volt szükségük nagyobb összegű kölcsönre, hiszen stabil ipari háttérrel rendelkeztek (pl. a Škoda-művek) és inkább rövidtávú gazdasági segítségre vágytak. Ausztria esetében a britek szinte egyedül hajtották végre a pénzügyi rendszer konszolidációját. Magyarország volt az egyetlen olyan célország, amelynek a gazdasági eliteje többé-kevésbé „tisztá” formában hajtotta végre a brit elképzeléseket – azzal a hátsó szándékkal, hogy az esetleges pénzügyi veszteségeket politikai tőkévé lehet alakítani. Magyarul ez azt jelentette, hogy a Bethlen-féle vezetés hosszú távon „jó pontokat” kívánt szerezni Londonban a revízió későbbi támogatásához, alaposan félreismerve a brit külpolitikai hagyományokat, amelyek az érzelmi és erkölcsi meggondolásokat kizárva mindig is az ország érdekeit részesítették előnybe. A brit közép-európai pénzügyi jelenlét azután fokozatosan gyengült: a húszas évek végén a bécsi Creditanstalt részvényeinek jelentős részét (körülbelül egyharmadát) birtokló Bank of England és Anglo-International Bank eladta itteni részesedését és nem is volt hajlandó további hiteletet nyújtani.

A Norman-féle kezdeményezésnél sokkal nagyobb szabású kísérletet jelentett az 1922-es genovai konferencián beterjesztett brit terv. A David Lloyd George nevével fémjelzett elképzelések szerint a közép- és kelet-európai termelő kapacitásokat helyre kellett volna állítani és ezzel elősegíteni az utódállamok közötti gazdasági együttműködést. A brit pénzügyminisztérium még azt is felvetette, hogy az osztrák és a magyar jóvátételi fizetéseket le lehetne írni és ezáltal meggyorsítani a két ország gazdasági talpra állását. Az elképzelés azonban erős ellenállásba ütközött: mindenképp a rövid távú politikai érdekeket szem előtt tartó Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Románia és Csehszlovákia tiltakozott maguk mögött tudva a franciákat, akik elzárkóztak minden olyan terv elől, amely a dunai-térség valamilyen szintű integrációját célozta.²³

²² Bátonyi. i. m. 47.

²³ Id. részletesen uo. 47–55.

A britek közép-európai politikai érdektelensége az 1920-as évek közepén vált egyértelművé. Ebben az összefüggésben mindenekelőtt a locarnói konferenciát és az ott elfogadott egyezményeket lehet megemlíteni. A locarnói találkozót követően Austen Chamberlain brit külügyminiszter azt tanácsolta Eduárd Benešnek, hogy a nyugati nagyhatalmak részvétele nélkül próbáljon egy „keleti Locarnót” tető alá hozni és egyben arról is tájékoztatta a cseh politikust, hogy mindehhez ne számíton brit közvetítésre. Amikor pedig a Foreign Office-ban bizonyos halk hangok hallatszottak egy brit támogatással létrehozandó kelet-európai biztonsági szerződésről, Headlam-Morley erőteljes hangon tiltakozott az ellen, hogy Nagy-Britannia a legcsekélyebb mértékben is kötelezettségeket vállaljon Közép- és Kelet-Európában valamint a Balkánon. Nézetei teljes mértékben támogatásra találtak Chamberlainnél, aki megjegyezte: Nagy-Britannia Közép-Európában kizárólag az érdektelen ‘amicus curiae’ szerepét hajlandó eljátszani és ennél egy jöttányival sem többet.²⁴ Sir Eyre Crowe és Harold Nicolson is azon a véleményen voltak, hogy a brit birodalmi érdekek semmilyen közép- és kelet-európai brit szerepvállalást nem foglalnak magukba. A külügyminisztérium ugyanebben az évben, 1925-ben az európai vitás kérdések áttekintésénél mindössze két összefüggésben foglalkozott a térséggel: egyrészt az Ausztriát fenyegető Anschluss-szal, másrészt Magyarország szomszédság politikájával. Sőt, ami az előbbi problémát illeti, London itt is az események beletörődő szemlélője maradt. Alan Leeper, aki a húszas évek második felében a bécsi brit képviseleten dolgozott első titkárként, 1927-ben megjegyezte, hogy a brit politika mindössze esetleg késleltetheti Ausztria és Németország egyesítését, de nem tehet semmit ellene.²⁵

A brit külpolitikai elit egy része Csehszlovákiában látta a közép-európai stabilitás kulcsállamát, a bolsevizmus elleni védőbástyát, valamint a kelet felé irányuló német törekvések ellensúlyát. Seton-Watson, Lewis Namier és Headlam-Morley erőfeszítései ellenére azonban a Foreign Office és a háborús kabinet nem tulajdonított akkora jelentőséget az új szláv többségű államnak, hogy az mindeme céloknak megfeleljen. Az 1918-ban Prágába küldött brit megbízott, Cecil Gosling Seton-Watson és elvbarátai elképzelései szerint tájékoztatta feletteseit, ám már a következő évben felhívta a figyelmet arra, hogy a csehszlovák kormány „érzékeny” német-politikája bajok forrása lehet. Általánosságban szólva azonban a hivatalos brit álláspont szerint a nemzetiségek ügye belpolitikai kérdést jelentett s a problémának ez a megközelítése gyakorlatilag Münchenig jellemzőnek mondható. Sir Ronald McLeay, a prágai brit misszióvezető 1927 és 1930 között, úgy vélte: a németkérdést megoldották a csehek. Gosling utóda a Thun-palotában, a korábbi budapesti és prágai missziót vezető Sir George Clerk messzemenőig megértőnek mutatkozott a csehszlovák vezetéssel szemben. Szellemileg közel állt egyrészt a *The New Europe* körhöz, másrészt a Masaryk és Beneš nevével fémjelzett Hrad-csoporthoz. Ugyanakkor Sir George egy másik szempontból is tipikusnak mondható brit módon közelített a közép-európai kérdésekhez: kissé lenézően viszonyult az itteni népekhez, s a csehszlovákokról azt tartotta, hogy sokszor helytelenül elfelejtik azt a tényt, hogy az antant hatalmak hozták létre az önálló államukat és ezért nagyobb „tisztelettel” kellene a brit törekvésekkel szemben viselkedniük.²⁶

A közép-európai térségben jelentkező brit-francia rivalizálásnak, természetesen, megvoltak a csehszlovákiai vonatkozásai is. A britek – például a genovai konferencián – békülékenyebb és belátóbb politikát szorgalmaztak Ausztriával és Magyarországgal szemben, s ebbeli törekvéseik a régióban mindenekelőtt Csehszlovákia ellenállásával találtak. Beneš – Seton-Watson elképzeléseivel összhangban – Prágát mint a térség központját képzelte el, de ehhez a gondolatához nem talált partnerekre a brit kormányzat vezető tisztviselői között. (A cseh államférfi személye sem örvendett túl nagy népszerűségnek a brit fővárosban: amikor 1925-ben Beneš a Népszövetség főtitkári székére pályázott, Austen Chamberlain kerek-perec kijelentette, hogy „teljességgel

²⁴ Romsics. i. m. 297.

²⁵ Bátonyi. i. m. 62-63.

²⁶ vö. Mark Cornwall: *A Fluctuating Barometer: British Diplomatic Views*. In Schmidt-Hartman and Winters, 314 és passim; Bátonyi. i. m. 160-164.

alkalmatlan” a pozíció betöltésére.)²⁷ Párizsban viszont annál nagyobb együttérzéssel hallgatták a cseh terveket és a szimpátia egy francia-csehszlovák szerződés formájában azután 1924-ben testet is öltött; a megállapodásban a két fél kölcsönösen garantálta a háború utáni békeszerződések után kialakult helyzet megőrzését. A londoni visszhang nem is maradt el: a Foreign Office-ban egyre többen kezdtek el beszélni a Csehszlovákiában terjedő korrupcióról, a szlovákokkal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetésről, valamint a német kisebbség mellett a magyar és rutén nemzetiségű állampolgárok elnyomásáról is.²⁸ A viszonylagos brit közép-európai gazdasági érdekeket pedig leginkább talán Csehszlovákia protekcionista gazdaságpolitikája keresztezte a térségben. A cseh gazdasági elképzelések más területeken is összeütközésbe kerültek a britekéivel; így a Magyarország ellen gazdasági blokáddal fenyegetőző csehekre London úgy gyakorolt nyomást az 1920-as évek elején, hogy közölte: mindenféle pénzügyi tárgyalást felfüggeszt vele, amíg fel nem hagyja ezzel a politikával.

Az önállóvá vált Magyarországgal kapcsolatban kezdetben semmilyen átfogó brit politikáról nem beszélhetünk. A béketárgyalások előtt és alatt mindenek fölött a *The New Europe*-kör szinte irracionális magyarellenessége dominált a hivatalos és félhivatalos brit megnyilatkozásokban (A. W. A. Leeper, Harold Nicolson, stb.) A béketárgyalások alatt, amint arról már korábban szó esett, David Lloyd George bizonyos – kudarcba fulladt – kísérleteket tett a Magyarországot sújtó rendelkezések enyhítésére és a Foreign Office-on belül is kialakult egy olyan csoport, amely nem érzelmi alapon közeledett a magyar kérdéshez, hanem inkább a birodalmi szempontok szerint egy kiegyensúlyozottabb szemléletre törekedett. Érvelésük szerint az egyoldalú magyarellenességet fel kell adni, mert (1) a bolsevizmus közép-európai terjedését meg kell akadályozni, s Magyarország páriaként való kezelése az országot a bolsevizmus karjaiba kergetné; (2) valamiképpen ellensúlyozni kell a francia – és kisebb mértékben az olasz – befolyás terjedését Közép-Európában; és (3) Magyarország jogos érdekeinek figyelembe vétele és a magyarok bizonyos mértékű megbékítése nélkül nem képzelhető el a brit Közép-Európa politika súlyponti kérdésének, a térség stabilitásának biztosítása.²⁹

A fenti brit aggodalmakat jelzi, hogy Közép-Európában Magyarországon vállalt Nagy-Britannia tényleges szerepet a háború utáni kormányzat kialakításában. Károlyi Mihály kapcsolat felvételi próbálkozásait még elutasították Londonban és Kun Béla vezette kommunista diktatúráról is az a vélemény alakult ki a brit fővárosban, hogy az mindössze egy „múló betegség”, amivel nem érdemes behatóbban foglalkozni. Ennek megfelelően azután el is utasították Cunninghame katonai beavatkozást sürgető javaslatát. Még közvetlenül a bolsevik diktatúra bukása után sem kívánt aktív szerepet vállalni London a politikai élet konszolidálásában: Balfour Párizsban az Ötök Tanácsában leszögezte, hogy Magyarország kormányzatának kérdése nem érdekli Ófelsége Kormányát. Évekkel később viszont egyes brit politikusok azt fejtegették, hogy a Horthy-rendszer „a mi találmányunk”.³⁰ A kérdés tehát az, hogy mi történt 1919 augusztusa és 1920 nyara között?

A magyarországi bolsevik hatalomátvétel elgondolkoztatta a brit külpolitikát meghatározó politikusokat. Ismeretes, hogy hasonló kísérletekre nem egyedül Magyarországon került sor, s ha Magyarország önmagában nem is érdekelte különösebben Londont, az összeurópai, vagy akár csak közép-európai összefüggésekbe ágyazva a magyar kérdés valamilyen megoldást sürgetett. Tágabb perspektívában az orosz bolsevizmus „feltartóztatásában” szántak szerepet Magyarországnak, míg a közép-európai térségben a túlzott francia befolyás töltötte el aggodalommal a Foreign Office-t. Ahogy Headlam-Morley, Namier egyetértésével kijelentette: a magyarországi kommunista diktatúrának az egyik legfőbb tanulsága az, hogy nem lehet a franciákat egyedül hagyni Közép-

²⁷ idézi Bátorányi. i. m. 204.

²⁸ idézi Bátorányi. i. m. 204.

²⁹ vö. Bátorányi. i. m. 204.

³⁰ Uo. 75.

Európában, mert érzéketlen politikájuk esetleg újabb, hasonló jellegű eseményeket provokálna ki.³¹ Márpedig a román hadsereg megjelenésével Budapesten egyértelműen Párizs befolyása növekedett. A britek javaslatára állítottak fel egy katonai bizottságot a magyarországi helyzet megfigyelésére, amelyben a két angolszász képviselő, a brit Reginald Gorton tábornok és az amerikai Harry Hill Bandholtz tábornok a lehetőségek szerint mindent megtett azért, hogy a román kilengéseket visszafogja és a Párizsban üléselő vezetőket arra ösztönözze, hogy minél előbb megfelelő politikai megoldást találjanak a nyomasztó kérdésekre. Igaz azonban az is, hogy a franciák a térségbeli befolyásukat kihasználva a románokat is megfenyegették, hogy amennyiben a megállapított határidőre nem vonulnak ki Magyarországról, akkor még azt is kockáztatják, hogy felülvizsgálják a békeszerződések területi rendelkezéseit.

Ezek közül az egyik legsürgetőbb a gazdasági helyreállítás volt. Londonban még mindig úgy vélték, hogy a volt Osztrák–Magyar Monarchia területe egy egységes geopolitikai egységet képez és ennek megfelelően legalább gazdasági szempontban ilyen értelemben is kellene kezelni a régiót. Brit bankárok és üzletemberek részvételével létrejött egy British River Syndicate Ltd. a dunai hajózás ellenőrzésére. A szindikátus részvényeket szerzett magyar, osztrák és délnémet hajózási vállalatokban, miközben Belgrádban Troubridge admirális tartotta szemmel a folyóval kapcsolatos fejleményeket. Az admirális azután Budapestre került és a Gorton–Troubridge misszió jelentős szerepet játszott a brit vezetők meggyőzésében, és egyesek szerint a brit Admirális kulcsszerepet játszott Horthy Miklós politikai pályafutásának egyengetésében. A témában született tanulmányok egyértelműen a Sir George Clerk vezette misszió munkájához kötik a britek nagyobb magyarországi szerepvállalásának kezdetét. Sir George először Bukarestbe látogatott s innen érkezett Budapestre közvetlenül a bolsevik diktatúra bukása után. Megbeszélései során Friedrich Károly egyenesen egy brit protektorátus létrehozását javasolta, amely elképzelést annak realitása szerint kezeltek Londonban és minden további kommentár nélkül ad acta tettek. (Igaz, Sir George Clerk sem éppen a reális helyzetfelméréséről adott tanúbizonyosságot akkor, amikor a brit uralkodóház egyik tagjának Magyarország királyává koronázását javasolta. Még egy hasonló, de ennél is irreálisabb javaslatot terjesztett elő a húszas évek vége felé a Magyar Revíziós Liga, amikor Lord Rothermere sajtómágnás fiát mint jövendőbeli „Radomér királyt” kezdték emlegetni.) A második Clerk-misszió 1919. októberben a román katonai kivonulást volt hivatva szem előtt tartani s egyben a Magyarország jövője iránt megnyilvánuló erősödő brit érdeklődést fejezte ki. Amikor pedig a misszió végleg befejezte magyarországi munkáját, Sir George Clerk egy konzervatív kormány megalapítására tett javaslatot – elsősorban gróf Bethlen Istvánra gondolva.³²

A háború után 1920. januárban Budapestre érkező első brit főmegbízott, Sir Thomas Hohler Horthy Miklós régi ismerőse volt még Konstantinápolyból. A brit megbízott hamarosan a magyar revíziós gondolat támogatójává lépett elő és ennek megfelelően egyre nagyobb gyanakvással szemlélték a tevékenységét a Foreign Office tisztviselői. A rokon- és ellenszenvről folytatott vitát azonban háttérbe szorította az ún. Millerand-levél, amelynek a háttérben az a francia elképzelés húzódott, hogy a britek Bécs-központú Közép-Európa terveivel ellentétben esetleg Budapestet lehetne egy ilyen centrummá fejleszteni és a brit gazdasági érdekeket pedig francia ipari- és tőkebehatolással lehetne ellensúlyozni (pl. a Schneider-Creuzot budapesti támogatásával). Kiderült azonban, hogy a Millerand-levelet megfogalmazó és az egész terv szellemi atyjának tartott Maurice Paléologue nem tudott megfelelő politikai és gazdasági támogatást szerezni elképzeléseihez Párizsban és a nagyszabású francia terveket még augusztusban ejtették. A brit-francia szerepcseré a következő évben, 1921. októberben még nyilvánvalóbbá vált, amikor Károly király második visszatérési kísérleténél Nagy-Britannia Magyarország oldalára állt és nyugalomra intette Csehszlovákiát, amely már mozgósított is minden eshetőségre készen.

³¹ idézi Bátonyi. i. m. 76.

³² idézi Bátonyi. i. m. 90.

Az 1920-as évek végéig Magyarország gyakorlatilag kizárólag Nagy-Britanniára támaszkodhatott a nagyhatalmak közül. Az évtized végére Olaszország vált Magyarország első számú stratégiai partnerévé, de addig a brit-magyar kapcsolatok olyan magas szintet értek el, amelyre talán az egész huszadik században nem találunk példát. Az eddigiek alapján nem igényel bővebb magyarázatot az a tény, hogy Nagy-Britannia katonai téren távol tartotta magát mindenféle közép-európai szerepvállalástól; politikai téren már inkább exponálta magát (leginkább a túlzott francia befolyás ellensúlyozására); míg gazdasági téren, legalábbis Magyarországon, meghatározó szerepet játszott. Montagu Norman, a Bank of England elnöke 1923-ban kijelentette, hogy „Magyarország gazdasági helyreállítása Európa egyik legfontosabb kérdése”. Norman kijelentésének önmagában is megfelelő súlya lett volna, de Alexander Cadogan, aki ekkor a brit külügyminisztérium közép-európai ügyekkel foglalkozó osztályán dolgozott, még hozzá is fűzte: „Norman úr véleménye Ófelsége Kormányának támogatását bírja.”³³

A kivételesen jónak mondható brit–magyar gazdasági kapcsolatok azonban nem minden zökkenő nélkül születtek meg az 1920-as évek elején. Egyrészt a britek a politikai élet konszolidálását és liberalizálását kérték számon a budapesti kormánytól: a jobboldali radikális elemek visszaszorítását, a választási rendszer demokratizálását és a magyar hivatalos szervek titkos katonai tevékenységének megszüntetését követelték az 1921-ben megalakult Bethlen-kormánytól. Másrészt Magyarország is ellenállt bizonyos brit javaslatoknak: így kezdetben elutasított egy esetleges népszövetségi felügyeletet a pénzügyi konszolidáció egyik ellentételezéseként és a területi revízióról sem volt hajlandó lemondani. Ugyanakkor nemzetközi komplikációk is adódtak: a Kisantant államok és a mögöttük álló Franciaország nem kívánt semmi engedményt tenni Magyarországnak és a közép-európai stabilitást olyan módon képzeltek el, hogy a lehetőség szerint minél gyengébb Magyarországgal álljanak szembe. Ennek egyik megnyilvánulásaként 1923 első felében két – egy brit és egy brit–olasz–tervet is leszavaztak a jóvátételi bizottságban, melyek enyhíteni szeretnék volna a Magyarországra nehezedő pénzügyi terheket.

1922-ben azután végre bekövetkezett az a politikai konszolidáció Magyarországon, amely hivatalosan kielégítette a briteket ahhoz, hogy egy nagyobb szabású gazdasági helyreállítási programot támogassanak az osztrák modell alapján. A magyar kormány már 1920 elején, az Angol–Magyar Bank akkori elnökén, Krausz Simonon keresztül egy 10 millió fontos kölcsönért folyamodott, amit a britek arra való hivatkozással utasítottak el, hogy a békeszerződés megkötése előtt nem aktuális az ügy. 1921 elején ezúttal egy másik bankember, Walder Gyula közvetítésével szeretett volna a magyar állam rekonstrukciós kölcsönhöz jutni. A feltételek elvileg adottak voltak, a terv illeszkedett a britek által később Genovában ismertetett gazdasági tervbe és a Foreign Office is támogatta az elképzelést. Végül azonban a térségben uralkodó bizonytalan politikai helyzetre való tekintettel (pl. a második királypuccs) a javaslatot nem valósították meg. Egy harmadik esetben magyar bankok kértek egy két-három millió fontsterling nagyságú kölcsönt a korona stabilizálására, amelyet a jóvátétel terén uralkodó zűrzavaros állapotok miatt utasítottak el a brit pénzügyi vezetők. A következő év elején, 1923. januárban Bethlen István miniszterelnök gazdasági tanácsadóként szerződtette Sir William Goode-ot, akinek ugyan nem volt komoly befolyása a brit külügyekre, viszont hasznos szerepet játszott a kétoldalú gazdasági és pénzügyi kapcsolatok javításában. (A Magyar Nemzeti Bank egyik pénzügyi tanácsadója szintén angol szakember, Royall Tyler lett.) Ez év májusában politikai és gazdasági áttörés is bekövetkezett a kétoldalú kapcsolatokban. A magyar miniszterelnök londoni látogatása alatt (május 7-10.) a brit politikai és pénzügyi élet vezetőivel találkozhatott, kezdve Bonar Law miniszterelnöktől Lord Curzon külügyminiszteren át Montagu Normanig bezáróan. A megváltozott légkört az is jellemezte, hogy a Foreign Office-ban figyelmen kívül hagyták Seton-Watson tiltakozását Bethlen István látogatása miatt, nem is szólva az olyan emigránsokéitól, mint például Károlyi Mihály. A jelek szerint London elkötelezte magát a részben

³³ Uo. 112.

saját „teremtmenyének” tartott Horthy-Bethlen kormányzat mellett és még arra is hajlandó volt, hogy amikor a pénzügyi tárgyalások megakadása miatt Bethlen lemondással fenyegetőzött, hogy nyomást gyakoroljon Párizsra és Prágára annak érdekében, hogy hagyjanak fel az obstrukcióval. London közölte a csehekkel, hogy Baring Bros. által a részükre kibocsátott kölcsön második részletét csak akkor kapják meg, ha elfogadják a brit rekonstrukciós tervet Magyarországot illetően (a magyar állam bizonyos bevételi forrásainak lekötése a jóvátételi fizetésekre és népszövetségi kölcsön Magyarországnak) és együttműködnek Magyarország gazdasági helyreállításában. Egyben felhívta Románia és Csehszlovákia figyelmét arra, hogy amennyiben kölcsönt szeretnének kapni a Cityből, akkor ne gördítsenek akadályt a magyar gazdasági helyreállítási program elé sem. (Csehszlovákia esetében Montagu Norman azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben Prága nem adja fel az igényét a magyar jóvátételi fizetések biztosítékául szolgáló zálogjogokra, akkor London nem folyósítja a cseheknek megígért brit kölcsön második részletét.) A brit közbenjárás rövid időn belül kézzelfogható eredményeket hozott: az 1923. júliusi sinai Kisantant-konferencián a résztvevők egy Magyarországgal szemben kevésbé konfrontatív álláspontot fogadtak el, amelynek értelmében már nem kötötték össze a jóvátételi fizetéseket a kölcsönnel. A brit külügyi vezetés ugyanakkor egy közvetlen magyar-cseh magas szintű találkozót is segített tető alá hozni. A szeptemberi Bethlen-Beneš megbeszélések eredményeként a csehszlovák fél elfogadta a népszövetségi pénzügyi rekonstrukció tervét, miközben a magyar fél ígéretet tett arra, hogy felhagy a revizionista politikával és megakadályozza a Habsburg-ház esetleges magyarországi restaurációját.

A megfelelő keretek és légkör megteremtése után a Jóvátételi Bizottság 1923. decemberben határozott arról, hogy Magyarországnak 200 millió aranykoronát kell fizetni a következő húsz év alatt. Ezután felgyorsultak az események: bár Nagy-Britannia a jóvátételhez és a pénzügyi stabilitás megteremtéséhez szükséges, hivatalosan népszövetségi kölcsön nagy részét az Egyesült Államokból próbálta megszerezni, miután a Morgan-bankház visszalépett a tranzakciótól, a 250 millió aranykoronás kölcsön nagyobbik részét londoni bankok jegyezték, közöttük is kiemelendő a Bank of England, amely általában nem szokott ilyen jellegű pénzügyi műveletekben részt venni, és a Rothschild Banking House. A kölcsön-tárgyalások újabb alkalmat adtak a magyar kormánynak a saját nemzetközi presztízse emelésére: a Londonba érkező Bethlent immár az uralkodó is fogadta annak ellenére, hogy Seton-Watson ismételten tiltakozott ellene. Három magyar politikus, Károlyi Mihály, Peidl Gyula és Garami Ernő pedig azt követelték, hogy a brit pénzügyi támogatást azzal a feltétellel kössék össze, hogy Magyarországot „demokratizálja” a politikai vezetés. A brit miniszterelnök, Ramsay MacDonald egyértelműen leszögezte: Magyarország gazdasági talpra állítása brit érdek.³⁴

A brit gazdasági-pénzügyi segítség mellett jelentős szerepet kapott London politikai támogatása is. Ez a segítség elvi és gyakorlati síkon is megnyilvánult. Austen Chamberlain külügyminiszter 1925. decemberben Genfben kifejtette: lehetséges, hogy bizonyos idő elmúltával és a Népszövetség vonatkozó pontjaival összhangban (az Alapokmány 19. Cikkelyére utalt) a fennálló területi helyzet megváltozhat. Egy Bethlennel folytatott magánbeszélgetés során pedig arról beszélt, hogy „Magyarországnak minden joga megvan ahhoz, hogy fenntartsa reményét határainak majdani kiigazítására.”³⁵ (Igaz, elképzelhetően csak taktikai lépésről és nem valódi szándékról volt szó; egy „keleti Locarnót” akart esetleg a brit politikus ilyen módon elfogadtatni a magyar vezetéssel.)³⁶ A gyakorlati segítséget, többek közt, a frank hamisítási ügy elaltatásában nyújtotta Nagy-Britannia,

³⁴ Uo. 128.

³⁵ Uo. 142; Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest. Kossuth, 1988 (3. kiadás). 93–95. A látogatás jelentőségét növelte, hogy Bethlen István volt az első olyan politikus, akit a volt központi hatalmak országaiból a brit uralkodó fogadott. Ld. Thomas L. Sakmyster: *Hungary, the Great Powers, and the Danubian Crisis, 1936–1939*. Athens, GA: The University of Georgia Press, 1980. 38.

³⁶ idézi Romsics Ignác: *Bethlen István külpolitikája, 1921–1931*. (Kézirat) Magyararságtudományi Archívum 1026/1990. 23.

melynek nem volt érdeke az, hogy a Bethlen-kormány egy „szamárságon” megbukjon. Igaz, a britek megkérték a támogatás árát is: Magyarországnak el kellett fogadni a fennálló európai rendet, hiszen a stabilitás volt az a brit stratégiai érdek, amely értelmet adott London segítségének.³⁷ Ugyanilyen alapon segített London Magyarországnak az 1928-as szentgotthárdi fegyverszállítási botrány elsimításában: Chamberlain azt javasolta a francia kormánynak, hogy közös fellépéssel vegyék elejét annak, hogy az ügy politikai kérdéssé váljon. Végül a britek ahhoz a bevált diplomáciai trükkhöz folyamodtak, hogy egy népszövetségi bizottsághoz utalták az esetet, ahol azután a botrány lassan feledésbe merült.³⁸

A húszas évek második felében azután lassú, de tisztán érzékelhető elhidegülés következett be a brit-magyar kétoldalú kapcsolatokban. Magyarország nem volt hajlandó elfogadni a „keleti Locarno” tervét: Chamberlain a korábban idézett Bethlennel 1925. decemberben folytatott beszélgetésében azt tanácsolta, hogy Magyarország kössön ahhoz hasonló garanciális szerződéseket a szomszédaival, mint amilyeneket a franciák és a németek, illetve a németek és a belgák írtak alá a svájci városban. Bethlen mindössze arra mutatott hajlandóságot, hogy a legkevésbé ellenséges állammal felveszi a kapcsolatot és megbeszéléseket kezdeményez a vitás kérdések rendezésére (Jugoszláviával került sor megbeszélésekre ennek az elképzelésnek a keretében).³⁹ Időközben Londonban egyre kevesebb figyelmet kapott Közép-Európa és a font stabilizálásával a birodalmi politika került jobban előtérbe. 1927-től rohamosan javult az olasz–magyar viszony (az 1927-es magyar–olasz szerződés már status quo ellenes), sőt az évtized végén a német–magyar kapcsolatok is egyre inkább szorosabbá váltak annak ellenére, hogy a Hohlert 1924-ben felváltó Sir Colville Barclay ugyanolyan magyarbarátnak bizonyult, mint elődje. A Rothermere lord által indított sajtókampány és annak magyar fogadtatása, beleértve az egész akció jelentőségének eltúlzását, kényelmetlenül érintette a Foreign Office-t, amely bizonyos ideig tartó habozás után elhatározta magát az egész operett-ízű eseménysortól és közölte Budapesttel, hogy a brit hivatalos álláspont egy jótányit sem változott a revízió ügyében.⁴⁰ London még akkor is kitartott az álláspontja mellett, amikor Bethlen István a gazdasági válságból való kilábalás egyik lehetséges megoldásaként felvetette a britek szívéhez mindig is közel álló Duna-menti országok együttműködését, de azt összekötötte a revízió kérdésével. Bethlen ekkor már a Cityben sem rendelkezett azzal a befolyással, mint korábban: amikor 1930-ban egy 12 millió fontsterling értékű kölcsönért folyamodott, ennél sokkal csekélyebb összeggel kellett, hogy beérje—a Rothschild-bankház és még néhány amerikai bank végül egy egyéves határidővel visszafizetendő 87 millió pengős hitelt nyújtott⁴¹; viszont politikai tanácsot kéretlenül is kapott: újfent a választási rendszer megváltoztatását és a titkos szavazás bevezetését kérték rajta számon.⁴² A döntés háttérében részben az állt, hogy a gazdasági válság felerősítette a brit autarkias áruforgalmat (a birodalmi zónán belüli kereskedelmet), amellyel párhuzamosan csökkent a közép-európai tőkebefektetésekre és kereskedelemre irányuló brit érdeklődés, másrészt az angol „pénzpiac szigorúan rentabilitási alapokra helyezkedett” (azaz, takarékosági programra állt át) és már kevésbé volt hajlandó bizonytalanokként ítélt politikai célokat segíteni.⁴³

Nagy-Britannia Közép-Európa politikája az 1930-as években

³⁷ Bátonyi. i. m. 147.

³⁸ Id. uo. 172.

³⁹ Uo. 188.

⁴⁰ Id. Pritz Pál: *A Horthy-korszak külpolitikájáról*. In *Külpolitika*, VII. évf. 1–2. sz. (2001). 190.

⁴¹ Romsics: *Bethlen István külpolitikája, 1921–1931*. 42.

⁴² Uo. 28.

⁴³ vö. Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés' ...* 301.

Ha az 1920-as éveket az óvatos, de mégis bizonyos mértékű brit közép-európai szerepvállalás jellemezte, akkor ez a csekély – és elsősorban gazdasági jellegű – érdeklődés a következő évtizedben csak csökkent. Az európai – és a közelebről a közép-európai – államok szempontjából ez azzal a következménnyel járt, hogy bizonyos mértékű gazdasági és politikai vákuum keletkezett ebben a térségben. Amíg az 1920-as években itt nem részletezett, de nyilvánvaló okok miatt egy ilyen vákuumot két, aránylag földrajzilag távolabb lévő ország – Nagy-Britannia és Franciaország – próbált betölteni, addig az 1930-as években két teljesen más politikai berendezkedésű és külpolitikai célokkal rendelkező és a tágabb értelemben a közép-európai térséghez tartozó állam, Németország és Olaszország hatolt be gazdaságilag, politikailag és végül katonailag is a térségbe. A brit külpolitika 1933 után Európában két fő célt próbált megvalósítani: a hatalmi egyensúly megőrzését és a háború elkerülését. Közép- és Kelet-Európával kapcsolatban bizonyos kérdések kivételével kizárólag negatív brit elképzelések éltek: nem kívánták a revíziót támogatni, nem kívántak erőteljesebben fellépni például a szudétánémet kérdésben (1938-ig), s nem kívántak nagyobb szerepet játszani sem a politikai, sem a gazdasági életben.

Az 1920-as évek viszonylagos brit közép-európai érdeklődése többek közt a gazdasági világválság egyik áldozatává vált. Amint arról már korábban szó esett, a gazdasági válság alatt a brit pénzügyi és kereskedelmi körök még a korábbinál is jobban meggondolták, hogy hol és milyen kockázatokat vállalnak és a számításaik egyik eredményeként a brit gazdasági jelenlét jelentős mértékben visszaesett a közép-európai térségben. Meg kell azonban jegyezni, hogy Nagy-Britannia még így is a térség legnagyobb külföldi tőkebefektetője volt: a brit tőkebefektetések értéke elérte a 8597 millió frankot, szemben a franciák 8303 millió és az amerikaiak 7684 millió frankos jelenlétével.⁴⁴ A régió politikusai a térségben létrehozandó nagyobb gazdasági egységek létrehozásának terveivel próbálták London érdeklődését felkelteni. 1931 novemberben Eduard Beneš egy osztrák–csehszlovák–magyar vámszövetség tervével lépett elő. Az elképzelés háttérében egy Németország elleni nagyobb Duna-völgyi gazdasági tömb létrehozása állt, ám a szövetség másik két tagja eleve elutasított egy ilyen jellegű együttműködést. Ausztria még ugyanebben az évben – sikertelen – kísérletet tett egy osztrák–német vámszövetség kialakítására, miközben Magyarország tartózkodó magatartást tanúsított a tervvel szemben. Nagy-Britannia elvileg támogatta volna az elképzelést, de egyrészt belpolitikai gondok foglalták le (MacDonald koalíciós kormányának alakítása), másrészt a domíniumokkal akadtak nehézségei (westminsteri statútum), így eleve nem tudott kellő figyelmet szentelni a kérdésnek.⁴⁵

Mindennek ellenére az osztrák–német vámuniós tervek kudarca után a Foreign Office 1932 elején egy újabb és a cseh elképzelésnél sokkal nagyobb szabású tervet készített a Duna-völgyi gazdasági együttműködés fellendítésére. Ezúttal Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és Bulgária vámuniójáról lett volna szó. A terv azonban olyan mértékben csak terv maradt, hogy még maguk az érintettek mindegyike sem értesült róla; máskülönb pedig jelentős ellenérdekek munkáltak a háttérben. Részben a potenciális részvevők oldaláról (így például a magyarok egy olasz–osztrák–magyar blokkot részesítettek előnybe), s részben egyes nagyhatalmak oldaláról – sem a németek, sem az olaszok nem voltak érdekeltek egy brit égisz alatt létrejövő közép-európai gazdasági tömb létrehozásában, hiszen mindkettőnek megvoltak a maga hosszú távú stratégiai elképzelése a térséggel kapcsolatban. A vámuniós tervek sorát azután a francia Tardieu-terv is szaporította 1932. márciusban: az elképzelt részvevők listája majdnem pontosan megegyezett a britekével, egyedül Bulgária hiányzott belőle. A terv nem kapott egyértelmű támogatást Londonban sem, nem is szólva Berlinről vagy Rómáról, bár egyes politikai tényezők, így Sir John Simon olyan árnyék tartották a francia terv brit támogatását, amit Közép-Európa gazdasági fellendítése, s ennek következményeként politikai stabilitása érdekében meg lehetne adni. A brit

⁴⁴ Juhász. i. m. 96.

⁴⁵ Bátonyi. i. m. 154.

kereskedelmügyi miniszter, Walter Runciman azonban kárpótlásról beszélt, amennyiben Nagy-Britannia lemondana a legnagyobb kedvezmény elvéről az érintett országokkal folytatott kereskedelmében. A fiskális szempontokat a kabinet ugyan elutasította egy 1932. márciusban tartott ülésén (gyakorlatilag a briteknek kellett volna finanszírozni a Tardieu-tervet), de elfogadta azt az elvet, hogy Nagy-Britannia ne vállaljon nagyobb szerepet Közép- és Kelet-Európában.⁴⁶

A brit közép- és kelet-európai szerepvállalás tudatos visszafogása mellett érdekes és tág perspektívájú érveket hozott fel, mások mellett, a korabeli berlini brit nagykövet, Sir Horace Rumbold, és a Foreign Office kelet-európai osztályának vezetője, Owen O'Malley. Úgy vélték, hogy Németország gazdasági és politikai befolyásának erősödése a közép- és kelet-európai térségben szükségszerű. Ezt a folyamatot Nagy-Britanniának nem hogy akadályozni, hanem ellenkezőleg, inkább segíteni kellene. Ha ugyanis Németország kiszorul ebből a térségből, akkor más gazdasági élettér felé fog orientálódni, ami a geopolitikai realitásokat figyelembe véve csak a Kelet történhet. Ez akár a Szovjetunió is lehet, ami brit szempontból még elfogható lenne, de lehet akár a Távol- és Közel-Kelet, sőt a brit nemzetközösség is, ami viszont már alapvető brit érdekeket sértene. A formális logika szabályai szerint az érvelés még megállná a helyét, de a valóságban csekély esélye lett volna annak, hogy Németország gazdaságilag be tudna törni például a brit nemzetközösségbe, amelyet a sokkal tőkeerősebb amerikaiak is mindössze a második világháború után tudtak elérni egy olyan pillanatban, amikor a világ ipari termelésének közel a felét az Egyesült Államokban állították elő. A nagy volumenű német-szovjet kereskedelem lehetősége is jobbára csak a papíron létezett ekkor. Sir Orme Sargent, a Foreign Office közép-európai osztályának vezetője pedig abból a szempontból bírálta a tervezetet, hogy még egy vámunió esetén sem szorulna ki Németország a térségből, így felesleges a brit pozíciókat tudatosan feladni.

Sargent és Sir Robert Vansittart külügyminiszterhelyettes ezért támogatott egy Duna-völgyi gazdasági együttműködési tervet s ennek értelmében került sor André Tardieu londoni megbeszélésére Ramsay MacDonald brit miniszterelnökkel 1932. áprilisban. A találkozón elvi megállapodás született a Tardieu-terv támogatásáról, de a részleteket illetően annál több ellentét adódott. A francia–brit találkozót követő kabinetülésen Neville Chamberlain pénzügyminiszter finansiális okokra hivatkozva támadta a tervet, noha elvben ő is egyetértett vele. A vitába Sir John Simon is beszállt: ő stratégiai szempontból előnyösebbnek tartott egy defenzív francia, mint egy offenzív német jelenlétet a térségben. A javaslat azonban a lanyha brit elvi támogatás és az erőteljesebb brit gyakorlati kifogások miatt megbukott, mint annyi más, a térség gazdasági egységének megteremtésére irányuló kísérlet korábban és később is.⁴⁷

A gazdasági világválság évei nem csupán a brit gazdaságpolitikában hoztak változásokat Közép- és Kelet-Európa vonatkozásában. A brit-csehszlovák kapcsolatok az 1920-as évek második felére hűvösebbé váltak, s 1930-tól kezdődően pedig kifejezetten megromlottak. Messze tűntek már azok az idők, amikor egyes brit – igaz, nem első vonalbeli – politikai tényezők Prágában egy közép-európai központot és Csehszlovákiában a közép-európai stabilitás sarokkövét látták. A brit-csehszlovák viszony romlásában a legnagyobb szerepet a szudétánémetek kérdése játszotta. A húszas években London elsősorban belpolitikai kérdésként fogta fel a csehszlovákiai német kisebbséggel összefüggő problémákat, míg a harmincas években egyre nagyobb mértékben a nemzetközi kapcsolatok összefüggésében tekintett a kérdésre. Még pontosabban: Németország fokozatosan a brit külpolitikai gondolkodás előterébe került és ennek megfelelően a szudétánémetek kérdését is Németország európai politikájának egyik fontos részproblémájaként kezdte a Foreign Office kezelni. Sokatmondó még a szóhasználat változása is: a húszas évek végéig a brit diplomácia

⁴⁶ Romsics. *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés'* ... 302.

⁴⁷ Diószegi László: *A nagyhatalmak és a Duna-medence az 1930-as években*. In Romsics Ignác, szerk. *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995. 100.

Deutsche-Böhmen-ről beszélt, attól kezdve viszont a szudétanémet kifejezés került a brit diplomaták szótárába.

Egyes történészek 1930-ban jelölik meg a brit–csehszlovák kapcsolatokban bekövetkezett fordulópontot. Ebben az évben került ugyanis Sir Joseph Addison a prágai Thun-palotába. Addison korábban hét évig Berlinben szolgált, azelőtt pedig két évig a balti államokban és ennek megfelelően sok mindent a németek nézőpontjából értékelt. Így Csehszlovákiát az akkori radikális jobboldali német véleményekkel összhangban olyan mesterséges képződménynek tekintette, amely előbb-utóbb eltűnik a történelem süllyesztőjébe. Továbbá, enyhén szólva is rossz véleménnyel volt a szlávokról általában, s Masarykról és Benešről mint államférfiről. A határkérdésben is olyan nézeteket vallott, amelyek – ha akkoriban nyilvánosságra kerültek volna Prágában – pánikot okoztak volna a vendéglátó országban: egy Sir Orme Sargenthez írt levelében kijelentette, hogy „Addig nem lesz béke, bizalom és gazdasági együttműködés /Közép-Európában/, ameddig az 1914-es határokat többé-kevésbé vissza nem állítják.”⁴⁸

A szudétanémetek ügye 1933 után kezdte jobban érdekelni a briteket. A prágai brit misszió bizonyos mértékig megosztott volt abban a kérdésben, hogy a Harmadik Reichet mekkora felelősség terheli a cseh-szudétanémet viszony kiéleződésében. Addison azt állította, hogy a szudétanémetek „nácik mind egy szálig” (1934. februárban), viszont a hivatalos jelentésekben következetesen alábecsülték a náci Németország által nyújtott segítséget. Addison és helyettese, Robert Hadow, meg volt arról győződve, hogy Konrad Henlein vezette Sudetendeutsche Partei (SdP) megerősödése egyfelől gazdasági okokra, másfelől a csehszlovák diszkriminatív politikára vezethető vissza. A kettő összefüggött egymással: 1918 után a csehszlovák vezetés valóban megpróbálta a háttérbe szorítani a morva-német ipart. A két brit diplomata még azt is keresztülvitte, hogy Henleint 1935. decemberben Londonban magas szinten fogadják és a találkozókról készült feljegyzések tanúsága szerint a szudétanémet politikus jó benyomást tett tárgyalópartnereire.⁴⁹

Ha 1930-at fordulópontnak tekintjük a brit-csehszlovák kapcsolatok történetében, akkor 1935 joggal aspirálhat ugyancsak erre az elnevezésre. Az év végén (decemberben) lezajlott londoni Henlein-látogatás idején a Foreign and Commonwealth Office elhatározta, hogy konzulhelyettesi irodát nyit Liberecben, a szudétanémetek egyik központjában. A javuló brit–szudétanémet viszony – szinte törvényszerűen – együtt járt a brit-csehszlovák kapcsolatok további romlásával. A Londonban egyre népszerűtlenebbé váló Beneš egy csehszlovák-szovjet megállapodást hozott tető alá 1935. májusban, ami nem váltott ki osztatlan örömet Nagy-Britanniában. Igaz, a britek is már lassanként ráléptek a „megbékítési” politika lejtőjére. Semmilyen komolyabb lépést sem tettek az abesszíniai olasz agresszió megállítására, majd 1936. márciusban szó nélkül eltűrték a versailles-i békeszerződés megszegését, amikor német csapatok vonultak be a Rajna bal partjára. A megbékítési politika összefüggésében a csehszlovákok egyre inkább a nagy stratégia kerékkötőivé váltak a londoni politikusok nagy részénél és ennek megfelelően egyre érzéketlenebbé váltak a csehszlovákok problémáival szemben.

Addison 1936 augusztusában úgy értékelte a helyzetet, hogy ha Nagy-Britannia semmit sem tesz a német–csehszlovák vitában, akkor a szudétanémetek előbb-utóbb csatlakoznak a német birodalomhoz. Egy ilyen lépés nem érintene létfontosságú brit érdekeket; a konklúziót többen is elfogadták a Foreign and Commonwealth Office ez ügyben illetékes osztályán, ellenben a külügyminiszter és állandó helyettese, Anthony Eden és Sir Robert Vansittart elutasították ezt az alternatívát. Az Addison által felvázolt másik lehetőséget a cseh és szudétanémetek mérsékelt politikusaiknak a támogatása jelentette volna. Ez utóbbi elképzeléssel szemben az az ellenvetés merült fel, hogy egy aktívabb brit politika a németek érdekszférájának tekintett térségben még erőteljesebb német lépéseket váltana ki és újabb ürügyet adna Hitlernek, hogy beavatkozzon a

⁴⁸ Id. bővebben uo. 100.

⁴⁹ vö. uo. 101.

szudétanémet–cseh vitába.⁵⁰ Ilyen alapon azután Konrad Henlein 1936 folyamán újabb két alkalommal találkozott magas rangú brit politikusokkal és a mérsékeltbb irányvonalhoz tartozó Jan Masaryk külügyminiszter is Londonba látogathatótt abban az évben. Ennek ellenére azonban nem történt lényegi változás a britek álláspontjában a szudétanémet kérdést illetően: továbbra is úgy tartották, hogy alapvetően a csehszlovákok hibája a kérdés kieleződése.

1937-ben gyors egymásutánban váltották egymást a brit misszióvezetők Prágában. A brit külügyi vezetés arra a megállapításra jutott az év elején, hogy Sir Joseph Addison viszonya olyan mértékben megromlott a prágai vezetéssel, hogy a továbbiakban alkalmatlan már feladata ellátására. Addisont rövid ideig Charles Bentinck követte, majd Sir Basil Newton vette át a posztot még ugyancsak 1937-ben. Az utóbbi két diplomata megértőbbnek mutatkozott a csehszlovák állásponttal kapcsolatban, bár az első beosztottnak még 1938-ig Prágában szolgáló Hadow továbbra is intranzigens cseh-ellenes álláspontot foglalt el és odáig ment, hogy egy jelentésében „Polizeistaat”-ként jellemezte Csehszlovákiát.⁵¹

A szudétanémet–cseh vitában a csehek morális felelősségét hangsúlyozó álláspontok, a megbékítési politika, valamint az az elképzelés, hogy a németeknek „legitim sérelmei” vannak Közép-Európában, amelyeket orvosolni kell, Neville Chamberlain miniszterelnöksége alatt találkoztak. London 1937 végéig nem ismerte el a németek érdekeltségét a szudétanémet-kérdésben; ezután az időpont után azonban igen. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a britek passzív megbékítési politikája 1937 végétől aktív megbékítési politikává változott s 1938 elején tulajdonképpen Londonban már lefektették annak az útnak az alapjait, amely azután szeptemberben Münchenbe vezetett. 1938. július végén és augusztus elején Walter Runciman Csehszlovákiába látogatott a szudétanémet kérdés tanulmányozására. A látogatás során meggyőződött arról, hogy a csehek és a szudétanémetek közötti közvetlen megegyezés lehetetlen. Runciman útjának érdekes magyar vonatkozása is akadt: a csehszlovákiai magyar vezetők kérésének eleget téve augusztus 12-én találkozott Eszterházy Jánossal és a szlovákiai Egyesült Magyar Párt több más képviselőjével, akik kifejtették előtte: hosszú távon nem kíván a magyar nemzetiségű lakosság Csehszlovákiában maradni, bár átmeneti megoldást elfogadnak. A brit küldöttség egyik tagjaként jelen lévő Ashton-Gwatkin feljegyezte, hogy ha a szudétanémetek követelését kielégítik, akkor a magyarok is hasonló igényekkel fognak fellépni, sőt, csak az fogja kielégíteni őket, ha ismét Magyarország határain belül élhetnek.⁵²

1938. szeptember 7-én a *The Times* először vetette fel, hogy Csehszlovákiától esetleg el lehetne csatolni a szudétanémet területeket. Jóllehet a Foreign Office elhatárolódott a cikktől, nyilvánvaló volt, hogy a külügyi körökhöz közel álló és általában mindig jól értesült lap nem a saját véleményét közölte. A következő napokban került sor Neville Chamberlain berchtesgadeni látogatására, ahonnan a brit miniszterelnök Hitlernek azzal a javaslatával tért vissza, hogy amennyiben a németeknek önrendelkezést biztosítanak Csehszlovákiában, ugyanez járna a magyaroknak, a lengyeleknek és a szlovákoknak is. A brit kabinet viszont úgy vélte, hogy a javasolt népszavazás az önrendelkezés kérdésében kizárólag a szudétanémetekre vonatkozzon. A magyar kormányzat viszont Sir Robert Vansittart egy korábbi megjegyzésére hivatkozott, amely szerint „a csehszlovák kormányzat által a német kisebbségnek adandó bármilyen engedményt automatikusan a többi /kisebbségre/ is alkalmazni kell.”⁵³ Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter mindent megpróbált, hogy Knox budapesti brit követen keresztül nyomást gyakoroljanak Londonra a csehszlovákiai magyar kisebbség ügyének felkarolására és a magyarlakta területeken is a

⁵⁰ vö. uo. 107-109.

⁵¹ 1932. január 25. Cornwall. i. m. 232.

⁵² Sir Orme Sargent és Lord Stanhope folytatott tárgyalásokat Konrad Heinlennel. Uo. 325–326.

⁵³ vö. uo. 326–327.

népszavazás kikényszerítésére. Londonban Barcza György követ kísérelte meg a kapcsolatait ilyen irányban befolyásolni.

A brit és francia taktika viszont az volt, hogy a szudétánémet kérdésre koncentrálnak kizárólag – és ezen keresztül a háború elkerülésére – és a saját presztízszük megmentése érdekében meghagyni a cseheknek azt a lehetőséget, hogy a lengyel és magyar kisebbséggel kapcsolatban ők dönthessenek. A brit elképzelés nyilvánosságra kerülése után Barcza felkereste Lord Halifax-et és egyenlő elbánást kért a többi csehszlovákiai kisebbség számára is. A brit politikus kitérő választ adott: azt javasolta, hogy a kérdést vigye Magyarország a Népszövetség elé. Barcza azonban a Halifax-szal folytatott megbeszéléssel egy időben eljuttatott egy memorandumot Neville Chamberlain miniszterelnöknek is, aki válaszában türelmet kért és kifejezte azt a reményét, hogy Magyarország ahogy a múltban, a jövőben is a kérdés békés megoldására törekszik.⁵⁴

A magyar vezetés azonban ekkorra már türelmetlenné vált. Imrédy és Kánya berchtesgadeni látogatása után újabb két korosztályt hívtak be, amit Londonban rosszállással fogadtak. Sir Orme Sargent szóvá tette, hogy Halifax türelemre intő szavai után Magyarország ilyen elhamarkodottan cselekedett; hasonló figyelmeztetés ment Varsóba is, ahol a lengyel kormány próbálta siettetni a számára kedvező döntést. Sargent egyértelműen leszögezte: ha Magyarország és Lengyelország akcióba lép, akkor Nagy-Britannia „elhárít magától minden felelősséget a következményeket illetően”.⁵⁵

Chamberlain miniszterelnök szeptember 23–24-i godesbergi megbeszéléseinek első napján Hitler újfent felvetette a csehszlovákiai kisebbségek egyenlő bánásmódját, ám a brit ellenállást látva másnap már csupán a szudétánémetekről esett szó. Szeptember 24-én Lord Halifax egy jegyzéket juttatott el Barcza Györgynek, amelyben megismételte a brit álláspontot és türelemre intett a csehszlovákiai magyar kisebbséget illetően. A müncheni paktum után, amely két hónapot adott arra, hogy Magyarország és Csehszlovákia megegyezzen egymással, Londonban elvileg elismerték, hogy Magyarországnak joga van a magyar többségű csehszlovákiai területekre, de semmilyen további kötelezettséget nem kívántak vállalni Közép-Európában. A határváltoztatást két megfontolás miatt sem sürgették: egyrészt a lehetőség szerint minél későbbre ki akarták tolni egy fegyveres konfliktus kirobbanását, másrészt arra a következtetésre jutottak, hogy mivel Magyarország már menthetetlenül a német érdekszférába került, felesleges bármilyen gesztust gyakorolni feléje. Imrédy miniszterelnök, akinek a külpolitikai nézeteit a müncheni döntés alapjaiban változtatta meg, immár úgy gondolta, hogy a magyar függetlenség megőrzésének és a revízióknak kettős célját kizárólag a tengelyhatalmak támogatásával érheti el és szakított korábbi angolbarát politikájával. A magyar miniszterelnök ezután azt is ellenezte, hogy a két ország kereskedelmi forgalmát, amely mindössze három-öt millió fontsterlinget tett ki évente, növeljék. A magyar külpolitikát meghatározó három politikusok közül immár egyedül Horthy angolbarátsága állt szembe Imrédy és Csáky külügyminiszter németbarátságával.⁵⁶

A brit–magyar kapcsolatok ugyanúgy, mint a brit–csehszlovák kapcsolatok meglazultak az 1930-as években. Ha az utóbbi relációban 1930 említhető, mint egy fordulópont, akkor Magyarország esetében inkább 1931-hez köthető ez a fordulat. Csehszlovákiában Sir Joseph Addison követte kinevezése járult hozzá az objektív – mindenekelőtt gazdasági – okokból amúgy is válságba került kétoldalú brit–csehszlovák kapcsolatok végleges megromlásához; Magyarország esetében Bethlen István távozása a kormányból volt az a döntő személyi változás, amely a meglévő hiányosságokat segített a felszínre hozni. Bethlen nagy tekintélynek örvendett a brit politikai és gazdasági/pénzügyi körökben egyaránt: személyében látta mind a Foreign Office, mind a City azt a biztosítékot, amely a magyar politikát egy kiegyensúlyozott és Nagy-Britannia érdekeinek megfelelő pályán tartja. A

⁵⁴ uo. 329.

⁵⁵ Sakmyster: *Hungary, the Great Powers ...* 173.

⁵⁶ idézi uo. 193.

rövid ideig kormányzó Károlyi Gyula tevékenysége nem hagyott maradandó nyomokat a kétoldalú kapcsolatokban, de 1933-tól, Gömbös Gyula miniszterelnöki kinevezésekor a helyzet megváltozott.

A brit külpolitika irányítói Gömbös Gyula uralomra kerülésétől nem vártak semmilyen jelentősebb változást a kétoldalú kapcsolatokban. Gömbös maga bizonyos értelemben „sötét ló” volt London számára, amennyiben szinte csak elvétve foglalkozott Nagy-Britanniával és így a nézetei kevésbé voltak ismertek. A brit várakozások szerint a súlyos gazdasági helyzetnek megfelelően a magyar kormány elsősorban a gazdasági kérdésekre kell, hogy koncentráljon és ennek értelmében a politikai kérdések a korábban kialakított keretek között fognak eldőlni. Hamarosan azonban azt érzékelték a brit fővárosban, hogy gazdasági téren bizonyos eltolódás állt be a magyar politikában: egyre erőteljesebb lett a német orientáltság. Feltehető, hogy ez a hangsúlyváltás a külkereskedelemben nem tudatos britellenességből fakadt; inkább arról lehetett szó, hogy a magyar gazdaság igényeit jobban kielégítette a Németországgal kialakított szorosabb kapcsolat, mint a magyar áruknak piacot valójában nem jelentő brit viszonylat. Ami pedig a politikai oldalt illeti, Gömbös Gyula német–olasz orientáltsága egyre nyilvánvalóbbá vált, amit a britek az évtized közepén már szóvá is tettek. Az Olaszország abesszíniai agresszióját elítélő 1935. októberi népszövetségi határozatnál Magyarország – Ausztria és Albánia társaságában – tartózkodott a szavazásnál. Királdy-Lukács György londoni magyar ügyvivő azonnal jelentette, hogy a magyar magatartás nemtetszést váltott ki Londonban és Sir Samuel Hoare-t idézte, aki kijelentette: „megfigyeltük azokat a barátainkat, akik kételkedtek bennünk és keresztezték szándékainkat”.⁵⁷ A britek egyben a magyar vezetés szemére hányták, hogy az egy évvel korábban történt Marseille-i merénylet kapcsán kényelmetlen helyzetbe került Magyarországot ők húzták ki a bajból. Noha semmilyen politikai retorzió nem követte a brit szemrehányásokat, a légkör bizonyos mértékben megromlott London és Budapest között.

A húszas évek elejétől kezdődően a Foreign Office és a brit kormányzat Közép-Európa politikáját a gazdasági stabilitás és ebből következően a helyi és – általában – az európai politikai feszültség csökkentése jellemezte. A magyar határok revízióját ennek megfelelően a hivatalos brit politika soha nem támogatta, legfeljebb homályos utalások hangzottak el időnként (pl. Austen Chamberlain szájából) arra vonatkozóan, hogy fennálló európai határok nem véglegesek. A félhivatalos megnyilatkozások általában kicsit tovább mentek. A magyar álláspont aránylag jelentős támogatásra lelt a brit parlament két házában, elsősorban az alsóházban messze kisebb politikai súllyal rendelkező felsőházban. A revízió jogosságát támogató felsőházi nyilatkozatok a trianoni békeszerződés megkötésének pillanatától időről-időre napvilágot láttak anélkül, hogy a hivatalos London reagált volna ezekre a megnyilvánulásokra. Az 1930-as évek közepétől, a korábbi gyakorlattal szemben, felerősödtek a magyarok által óhajtott határrevíziókat támogató brit fél- és nem hivatalos kijelentések. Az időbeli egybeesés a „megbékítési” politikával nem véletlenszerű: amikor Neville Chamberlain miniszterelnök „legitim” német követelésekről kezdett beszélni, nyilvánvaló volt, hogy ennek szellemében Magyarország is igényt tarthatott a határkérdés felvetésére.

1933-ban Sir Robert Gower és még 16 másik parlamenti képviselő egy határozattervezetet nyújtott be az alsóházban, amely a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseinek felülvizsgálatát, az etnikai határok figyelembevételét, valamint a kérdéskör népszövetségi tárgyalását kérte a brit kormánytól. Novemberre összesen 161 alsóházi képviselő csatlakozott a felhíváshoz, de végül az akcióból nem lett semmi. A kudarc ellenére lélektani szempontból fontos volt a kezdeményezés, amely erősítette az angolszász orientáltságú magyar politikai tényezőket egy olyan időszakban, amikor a Gömbös-kormány egyre erőteljesebben Németország és Olaszország felé fordult. A parlamenti határozati javaslat nyomdokain haladva az évtized közepén több, hivatalban ugyan nem lévő, de bizonyos politikai súllyal bíró brit politikus és közéleti személyiség tartotta a magyar

⁵⁷ Uo. 197–198.

határok kérdését napirenden. A volt brit miniszterelnök, David Lloyd George, aki már a párizsi béketárgyalásokon is szkeptikusnak mutatkozott egy Magyarországgal szembeni drákói békeszerződés iránt, ismét kiállt a határrevíziók jogossága mellett. A harmincas években a politikai partvonalra sodródott, de az évtized végén ismét a hatalmi centrum felé visszakapaszkodó Winston Churchill hasonló nyilatkozatokat tett. A történész Arnold J. Toynbee, a Royal Institute of International Affairs (Chatham House) igazgatója egy 1937 elején Budapesten tett látogatása során kijelentette, hogy amennyiben nem kerül sor a határok békés megváltoztatására, erővel fogják azokat átírni.⁵⁸

A revízió kérdésének egyik epizódját a magánemberként Budapestre látogató Austen Chamberlain megbeszélései, illetve az abból az egyes magyar politikusok által levont következtetések jelentették. Chamberlain 1936. áprilisban számos magyar politikussal tárgyalt, így Horthy Miklós kormányzóval, Gömbös Gyula miniszterelnökkel, Kánya Kálmán külügyminiszterrel és Bethlen Istvánnal. A brit politikus – feltehetően hivatalos jóváhagyással – elsősorban az egyoldalú német elkötelezettség felé való haladás veszélyeire figyelmeztette magyar tárgyalópartnereit és a revízió kérdésében türelmet és mérsékletet kért s egyben érzékeltette, hogy megfelelő időben és körülmények között a kérdés komolyabb formában is felvethető. Horthy Miklós mindebből azt a következtetést szűrte le, hogy eljött az idő a kezdeményezésre és a nemzetközi életben kissé szokatlan módon egy hatoldalal levelet intézett VIII. Edvárdhoz. A kormányzó ebben kitért a jogos magyar érdekekre, a békés határrevízióra és egy olyan Európai Kongresszus összehívását javasolta, amely felülvizsgálná a háború utáni békeszerződéseket. A továbbiakban még kitért a bolsevizmus megsemmisítésének szükségességére és egy széleskörű frontot javasolt a Szovjetunió ellen, beleértve Nagy-Britanniát, Japánt, Magyarországot, Lengyelországot, Németországot, Olaszországot és Ausztriát. A Foreign Office tisztviselői meghökkentek a levél láttán és egy udvariasan semmitmondó választ fogalmaztak meg; Horthy Miklós azután maga is ejtette az ötletet, belátva annak naivitását és megvalósíthatatlanságát. Az eset a brit-magyar kétoldalú kapcsolatok szempontjából annak a jelzésére szolgál, hogy Magyarországon milyen nagy presztízsnak örvendett Nagy-Britannia – bizonyos szempontból „viszonzatlan szerelemről” volt szó a két ország között.⁵⁹

London a „megbékítési” politikával párhuzamosan bizonyos mértékben áthangolta Közép-Európa politikáját is. Míg korábban a francia hegemonia és a bolsevizmus elleni védőbástya szerepét szánták a térségnek, most egyre nagyobb mértékben a német kérdés viszonylatában kezelték a közép-európai országokat. Amikor 1936. novemberben Frank Ashton-Gwatkin, a Interdepartmental Economic and Financial Committee titkára erőteljesebb brit gazdasági jelenlétet sürgetett Közép-Európában, Eden külügyminiszter és Chamberlain miniszterelnök egyaránt óvatosságot ajánlott. Azzal érveltek, hogy célszerűtlen lenne nyíltan Németországnak a térség felé irányuló gazdasági expanzióját akadályozni ilyen módon; lényegében hasonló következtetésre jutottak, mint ami a Rumbold-O'Malley jegyzékben szerepelt: stratégiai okokból nem szabad akadályt gördíteni a német gazdasági törekvések elé. Nyilvánvaló az ellentmondás a térségre vonatkozó átfogó brit stratégia és a Magyarországnak ajánlott megoldás között: amint arról már szó volt, Austen Chamberlain pontosan ugyanebben az időben, többek közt, az egyoldalú német gazdasági orientáció veszélyeitől óvott. Ráadásul Kánya külügyminiszter 1937 tavaszi londoni látogatása alatt (VI. György koronázásán képviselte Magyarországot) Anthony Eden azon elmélkedett, hogy Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia valamiféle gátat képezhetne a német terjeszkedéssel szemben, míg Sir Robert Vansittart leszögezte: Nagy-Britannia a közép-európai kisállamok függetlenségében érdekelt.⁶⁰ A javaslat egyik legnagyobb baja az volt, hogy a magyar vezetés Csehszlovákiát nem a probléma megoldásaként, hanem magának a problémának tartotta és emiatt egyáltalán nem sietett a

⁵⁸ idézi uo. 201.

⁵⁹ Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945*. I–II. kötet. Budapest. Európa, 1994. I. kötet. 389.

⁶⁰ Pritz. i. m. 238.

Londonban kapott tanácsot valóra váltani. A jelek szerint a brit kormányzat is bizonytalan volt abban, hogy milyen politikát folytasson Közép-Európában az ekkor még csak a gazdasági téren megnyilvánuló német expanzióval szemben. Végül azonban azok a reálpolitikai megfontolások döntöttek, amelyek szerint Nagy-Britanniának nincs közvetlen, létfontosságú érdeke Közép-Európában és a térség miatt nem érdemes törésre vinni a dolgot Németországgal.

A közép-európai országok közötti ellentétek, az Ausztriára és Csehszlovákiára gyakorolt egyre erősebb német nyomás hatására a britek még elméletben is feladták a húszas évek eleje óta melengetett gondolatukat egy dunai (gazdasági) konföderáció vagy vámunió létrehozására. Lord Halifax 1938. áprilisban kijelentette: egy németellenes dunai-blokk létrehozása Közép-és Kelet-Európában se nem célszerű, se nem megvalósítható.⁶¹ Hasonló indokok alapján utasította el a Foreign Office azt a javaslatot, hogy az Anschluss után az Ausztriának korábban megadott kereskedelmi kvótákat vigyék át Magyarországra⁶²: a német pozíciókat sem szabad ilyen nyíltan veszélyeztetni. Mindehhez Sir Orme Sargent hozzátette: Magyarországnak vagy más Duna-menti országnak adott gazdasági előnyök soha nem hozhatnak gyakorlati előnyöket Nagy-Britannia számára.⁶³ A vita azonban még nem zárult le itt. Montagu Norman azt követelte, hogy a kérdést tágabb – politikai-stratégiai – összefüggésbe ágyazva is vizsgálják meg. Knox budapesti brit követ véleménye szerint nem Magyarország volt az a hely, ahol „meg lehetne húzni a vonalat” a német előrenyomulás megakadályozására; a valóság az, hogy Londonban egyáltalán nem sok szó esett arról, hogy lenne-e ilyen vonal és annak hol kellene húzódnia. Sargent úgy vélte, hogy Nagy-Britanniának Görögországra és Törökországra kellene koncentrálni ebben az összefüggésben – összhangban a korábban érintett brit aggodalmakkal azzal kapcsolatban, hogy a német expanzió, például, akár a közel-keleti brit érdekeket is érintheti.⁶⁴ A vitának annyi eredménye volt, hogy egy speciális csoportot hoztak létre annak a vizsgálatára, hogy lehetséges-e a brit politikai befolyás növelése gazdasági engedmények árán a közép-európai térségben.⁶⁵ Amikor azonban a bizottság végül egy listát állított fel a szóba jöhető államokról, Görögország került az első helyre és Magyarország az utolsóra. A magyar kormányzat mindössze a bizottság létrehozásáról szerzett tudomást és egy olyan új lehetőséget látott felcsillanni, amelynek a segítségével az angolszász orientáció erősíthető. A nemrégben miniszterelnökké kinevezett Imrédy Béla ekkor még erősen érdeklődött a brit lehetőségek iránt – Londonban is különben megnyugvással fogadták a kitűnő bankszakember hírében álló Imrédy kinevezését. Imrédy egyrészt egy kereskedelmi attasét küldött a londoni magyar képviselőre, másrészt 1938 közepén a brit fővárosba küldte Fabinyi Tihámér korábbi pénzügyminisztert, hogy félhivatalos tárgyalásokat folytasson a gazdasági kapcsolatok kiszélesítéséről.⁶⁶ Az Interdepartmental Committee on Economic Assistance to Central and South-Eastern Europe elvileg támogatta az elképzelést, ám egyben azt is kifejtette, hogy az semmilyen mértékben sem fogja befolyásolni Magyarország politikai irányultságát – márpedig pontosan ez lett volna a cél. Imrédy azonban nem adta fel. 1938 közepén, hetekkel a müncheni négyhatalmi találkozó előtt Budapesten a hivatalában fogadta a brit Parlament egy tagját, Sir Ralph Glynnnt. Az Imrédy–Glynn megbeszéléseken a magyar miniszterelnök ismételt panaszkodott Nagy-Britannia

⁶¹ vö. Sakmyster: *Hungary, the Great Powers ...* 78–79 és Romsics: *A brit külpolitika és a magyar kérdés ...* 308.

⁶² ld. bővebben Sakmyster: *Hungary, the Great Powers ...* 81.

⁶³ uo. 83.

⁶⁴ idézi uo. 164; Sir Orme Sargent egy 1938. május 29-i kijelentését idézi Juhász Gyula: „a játszma már elveszett Magyarországon ...minden korábbi tapasztalatunk és minden jelenlegi erőfeszítésünk azt mutatja, hogy semmilyen olyan gazdasági intézkedést sem tudunk hozni, amely Magyarországot Németországtól függetleníteni tudná.” Juhász. i. m. 138.

⁶⁵ Richard Edwards, a budapesti brit képviselő kereskedelmi ügyekkel megbízott titkára 1938. április 11-én. Sakmyster: *Hungary, the Great Powers ...* 163.

⁶⁶ Uo. 163.

magyarországi passzivitásáról s kifejtette, hogy Nagy-Britanniának segíteni kellene Magyarországot abban, hogy ellent tudjon állni a német nyomásnak. Imrédy ezeket a gondolatokat megismételte egy, a *Daily Telegraph*-nak augusztus 31-én adott interjújában is.⁶⁷ Amíg Magyarországon a brit politika mindössze passzivitásával tűnt ki, Csehszlovákia esetében a britek még bizonyos mértékben aktívan hozzá is járultak a német követelések erőszakosabbá válásához. Magyarországot gyakorlatilag az 1938. márciusi Anschluss után kezdték leírni. Annak ellenére, hogy a londoni magyar követ, Masirevich Szilárd jegyzékben biztosította a Foreign Office-t a változatlan magyar külpolitikai vonalról, Londonban nem nagyon adtak hitelt az ígéretnek.⁶⁸ Ugyanakkor némi túlzással azt lehet mondani, hogy a magyar „hintapolitika” első jelei már ekkor megjelentek. Miközben a magyar-német kapcsolatok egyre dinamikusabban fejlődtek, jelentős magyar kormányzati tényezők – közöttük Horthy Miklós, Kánya Kálmán, Teleki Pál, Bethlen István, stb. – meg voltak győződve arról, hogy az egyoldalú német orientáció árt Magyarországot érdekeinek és a lehetőségek szerint ápolni próbálták a magyar-brit kapcsolatokat is. Sok esetben ez gesztusokban nyilvánult meg (pl. Horthy kormányzó brit alsóházi képviselőt fogadott 1938. áprilisban ifj. Arthur Henderson személyében), vagy mértékadó hírlapokban és folyóiratokban (pl. *Hungarian Quarterly*) közzétett cikkek formájában (pl. Bethlen István tollából a *Pesti Napló* 1937. augusztus 20-i számában), vagy Teleki Pál kiváló, a brit tudományos és társadalmi élet kiemelkedő személyeihez fűződő kapcsolataiban.

A müncheni döntés, ahogy korábban arról már szó volt, abba az irányba fordította a magyar vezetőket, hogy Nagy-Britannia közvetlen bevonása és/vagy támogatása nélkül valósítsák meg a két háború közötti magyar külpolitika elsődleges célját, a trianoni határok revízióját. London maga sem kívánt a már többször említett okok miatt közvetlen felelősséget vállalni a közép-európai határváltozásokért és ezért átengedte a kezdeményezést a térségben nagyobb közvetlen érdekekkel bíró Németországnak és Olaszországnak. Miután a komáromi Kánya–Tiso megbeszélések nem hoztak eredményt, a magyar-csehszlovák határvita eldöntését, Prága javaslatára, ez utóbbi két állam vállalta, miközben Nagy-Britannia elfogadta ezt a megoldást. London hasonlóképpen nem emelt kifogás az ilyen módon megszületett ún. első bécsi döntés cikkelyei ellen sem.⁶⁹ Igaz ugyanakkor, hogy Barcza György londoni magyar követ minden erőfeszítése ellenére sem volt hajlandó a brit kormány írásban is elkötelező nyilatkozatot tenni a dokumentumban foglaltak mellett. A német csapatok prágai bevonulása után pedig London semmissé nyilvánította a müncheni szerződésben foglaltakat és így az első bécsi döntés is nemzetközi jogi szempontból kérdésessé vált.⁷⁰

A brit Közép-Európa politikában azonban 1939. márciusban, a független Csehszlovákia megszűnésével, gyökeres változás állt be. Neville Chamberlain és a „megbékítési” politika többi brit támogatója felismerte korábbi politikájuk kudarcát – a brit miniszterelnök március 17-i birminghami beszéde jelentette „hivatalosan” az appeasement végét. Magyarország helyzete tovább gyengült a külpolitikai lehetőségek terén. A magyar politikai vezetés bizonyos értelemben előremenekülve kéri Kárpátalja visszacsatolását, amely Németország eredeti szándéka ellenére, de végül jóváhagyásával történt. A mértékadó brit politikusok nem tiltakoztak (beleértve Chamberlaint, Cadogant és Halifax-ot), mert a felfogásuk szerint még mindig jobb, ha a magyarok kebelezik be a területet, mint a németek. Robert Bruce Lockhart, a Politikai Hadviselés Bizottságának főigazgatója és nem kifejezetten a magyarok barátja is azt mondta Barczának, hogy Ruzinkó magyar fennhatóság alá vétele legalább nem növeli sem a német, sem a szovjet szférát.⁷¹ A Foreign Office pedig bizalmasan közölte a londoni magyar követtel, hogy Magyarország

⁶⁷ Uo. 164. I. Interdepartmental Committee on Economic Assistance to Central Europe

⁶⁸ 1938. március 22-én.

⁶⁹ Barcza György jelentése szerint Neville Chamberlain az Alsóházban kijelentette, hogy Nagy-Britannia „teljes megaláztatással” fogadta a bécsi döntést. Barcza. i. m. I. kötet, 383.

⁷⁰ Pritz. i. m. 193.

⁷¹ idézi Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964. 66.

elégedjen meg a bécsi döntéssel és Kárpátalja elfoglalásával.⁷² A brit vezetés érdeklődése most átmenetileg felébredt Közép-Európa iránt. London nyomást gyakorolt Magyarországra, hogy egyezzen meg a szomszédaival, elsősorban Romániával. A brit cél világos és következetes volt: a Görögország és Törökország felé vezető utat kívánták lezárni a potenciális német balkáni terjeszkedés elől. Ennek a politikának a jegyében kötötte azután meg London Bukaresttel a német támadás elleni garanciaszerződést, amelyet Románia 1940. júniusban mondott fel, amikor a Szovjetunió Besszarábia átadására kényszerítette. A nagyjából ebben az időben, Lengyelországgal és Görögországgal kötött hasonló jellegű szerződések azért is jelentős változást jelentettek a két világháború közötti brit Közép-Európa politikában, mert első ízben vállalt a szigetország egyoldalú biztonsági garanciát ebben a térségben; igaz azonban, hogy ennek nem volt meg a megfelelő fedezete. Az 1940 őszi elfogadott ún. második bécsi döntést, az elsővel szemben, Nagy-Britannia már hallgatólagosan sem fogadta el és diktátumnak tekintette azt. A román magatartás miatt azonban London nem zárt ki egy Magyarország számára kedvező határmódosítást, mindössze akkor és abban a formában nem tartotta elfogadhatónak azt. Bizonyosság minderre Winston Churchill egy 1940. szeptember 15-én az Alsóházban elmondott beszéde, amelyben kijelentette: soha nem örült annak, ahogy Magyarországgal „elbántak”, de a második bécsi döntést nem fogadhatja el.⁷³ A britek Jugoszlávia esetében „húzták meg” azt a vonalat, ahol már nem támogattak semmilyen magyar területi követelést. A balkáni állam a birodalmi szempontok alapján kulcsfontosságúnak számított, amennyiben a Gibraltar–Szuezi-India stratégiai vonal mentén feküdt.⁷⁴

Nagy-Britannia a két világháború között, általánosságban szólva, egy négyhatalmi – brit, francia, német és olasz – déttente-politikát próbált Európában folytatni (azaz, az említett nagyhatalmakkal a vitás kérdések tárgyalások útján való megoldását a kölcsönös érdekek mentén). A közép-európai kisállamok konfliktusai ezt a kívánt harmóniát fenyegették és ezért törekedett a brit külpolitika ezeknek a problémáknak lokalizálására, illetve visszaszorítására. Az 1930-as évek közepétől jelentkező német közép-európai expanziós törekvések nem látszottak felborítani ezt az európai négyhatalmi együttműködést és ezért London nem is nagyon törekedett ezeknek az aspirációknak elfojtására. Amikor azonban a német expanziós törekvések túlmutattak Közép-Európán és perspektivikusan brit birodalmi érdekeket sérthettek, London szakított a korábbi évtizedek európai politikájával és határozottan fellépett Berlinnel szemben.

Nagy-Britannia és Közép-Európa a második világháború alatt

Lord Gort brit vezérkari főnök 1939 tavaszán Lengyelországba látogatott. Az ott látottak alapján arra a következtetésre jutott, hogy a lengyelek körülbelül hat hétig lennének képesek ellenállni egy német támadás esetén és ezért azt javasolta, hogy Nagy-Britannia egyetlen egy katonát vagy repülőgépet se küldjön Lengyelországba, mert teljesen felesleges erőpocséklás lenne. Így az 1939. április 6-án Londonban kötött brit-lengyel szerződés, mint ahogy Sir Alexander Cadogan később a naplójában megvallotta, semmilyen valódi biztonsági garanciát nem tudott adni Lengyelországnak a megállapodás elnevezése ellenére. Az egyezménynek inkább politikai üzenete volt, amit Berlinben „vettek” is. A németek leszögezték, hogy Lengyelországnak választania kell: az 1934-es német–lengyel szerződés és a brit-lengyel megállapodás együtt nem létezhet. Nagy-Britannia és Lengyelország választott: augusztus 25-én kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötött a két ország háború esetére.

⁷² Barcza. i. m. I. kötet, 410.

⁷³ Bán D. András: *A közép-kelet-európai brit külpolitika és Magyarország, 1939–1947*. In Romsics, etc. szerk. i. m. 141.

⁷⁴ Id. bővebben Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés' ...* 312.

A német–lengyel háborúban a britek Gort vezérkari főnök helyzetfelmérésével összhangban nem tudtak semmilyen katonai támogatást nyújtani Lengyelországnak. Amikor pedig a Szovjetunió kelet felől megtámadta a lengyeleket, Varsónak már csak napjai voltak a kapitulációig. A szovjet támadás egyik célja az első világháború után meghúzott Curzon-vonal elfoglalása volt; az 1920-es évek elején vívott lengyel-szovjet háború után a határ jóval ettől a vonaltól keletre húzódott. Nagy-Britannia abban reménykedett 1939 őszén, hogy a lengyelek elfogadják majd a Curzon-vonalat a háború után, ám a londoni emigráns kormány számára egy ilyen deklaráció a politikai öngyilkossággal ért volna fel.

A Barbarossa-hadművelet megindulása után a szovjetek kényszerhelyzetbe kerültek és részben ennek tudható be – a londoni emigráns lengyel kormányra gyakorolt brit nyomás mellett – hogy 1941. július 30-án egy olyan lengyel-szovjet egyezményt kötöttek, amely semmissé nyilvánította az 1939. augusztusi Molotov–Ribbentrop paktum Lengyelországra vonatkozó részeit, de azért arra sem adott garanciát, hogy a régi határokat visszaállítják. Moszkva ugyanis az 1921-es rigai határokat nem fogadta el, míg a lengyelek az új határokról nem akartak hallani. Nagy-Britannia a lengyelek iránti kötelezettségei és geopolitikai érdekei miatt nyilvánította: semmilyen változást nem ismer el Lengyelország háború előtti határaitra vonatkozóan.⁷⁵

A britek a lengyelek következetes és intranszigenz szovjetellenes álláspontját 1941. június 22-e után, amikor a Szovjetunió Nagy-Britannia szövetségévé lépett elő, egyre kellemetlenebbnek és zavaróbbnak találták. Ebben a tekintetben londoni lengyel emigráns kormány feje, Wladyslaw Sikorski tábornok rugalmasabbnak bizonyult, mint számos politikustársa, amikor jelezte: Lengyelország háború utáni keleti határa megbeszélés tárgyát képezheti. A szovjetek azonban nem akartak együttműködni: Molotov 1940. novemberi berlini látogatása előtt Sir Stafford Cripps eredménytelen megbeszéléseket folytatott a szovjet külügyi népbiztossal, mert Moszkva ekkor még többet remélt a német-szovjet együttműködéstől, mint egy esetleges brit-szovjettől. Sikorski azután 1941. decemberben Moszkvába utazott, ahol a megbeszélések során bizonyos általános kérdésekben megállapodásra jutott a tárgyalópartnereivel. Elutasította azonban Sztálin ajánlatát, hogy a határkérdés később megbeszélések tárgya lehet. A Sikorski-látogatás után néhány nappal ugyancsak a szovjet fővárosban vizitáló Anthony Eden ugyancsak arra a megállapodásra jutott Sztálinnal, hogy a keleti lengyel határról később döntenek, bár a szovjet diktátor jelezte: kizárólag a Curzon-vonalat tartja a maga részéről elfogadhatónak. Az említett határ etnikai szempontból (ukrán és belorusz népesség tekintetében) valóban igazságosabb volt, mint a rigai határ, amely mögött jelentős számban éltek mind a két népcsoportból a két világháború közötti Lengyelország területén. A Foreign Office is lassanként arra a meggyőződésre jutott, hogy elkerülhetetlen ez a lépés, valamint az is, hogy a lengyeleket nyugaton kell kárpótolni a keleten elvesztett területekért. A brit külügyminisztériumnak közben meg kellett küzdeni a keleti területekről lemondani nem szándékozó lengyelekkel, sőt voltak olyan lengyel politikusok is, akik Észtországot és Litvániát is Lengyelországhoz kívánták csatolni a háború után.

Időközben a lengyelek megkíséreltek ellensúlyt találni a szovjetekkel szemben, ugyanis nyilvánvaló volt számukra, hogy Moszkva a háború után kihasználja túlsúlyát Közép- és Kelet-Európában. Ennek érdekében 1942-ben két ízben is a háborús brit kormányhoz fordultak a kétoldalú kapcsolatok erősítése érdekében. Az egyiket feltehetően a kétségbeesés szülte és nem a józan politikai helyzetfelmérés; ugyanis azt javasolták Londonnak, hogy a háború után a brit királyi család egyik tagja foglalja el a helyreállított lengyel királyság trónját. A közép-európai kötelezettségvállalásoktól eleve húzódozó britek nem sokat gondolkoztak a javaslat elutasításán. Ráadásul, ekkor már körvonalazódott az a felismerés Churchill fejében, amely szerint a közép-európai térség a szovjet érdekszférába fog kerülni a háború után és egyértelmű volt, hogy egy ilyen helyzetben bármilyen brit politikai jelenlét szóba sem jöhetett. A másik lengyel elképzelésnek több

⁷⁵ Victor Rothwell: *Britain and the Cold War, 1941–1947*. London. Jonathan Cape, 1982. 152.

realitása volt: az 1939-es brit-lengyel szerződést szerették volna felújítani és megerősíteni. A britek azonban felismerték a lengyel hátsó szándékot és egy ilyen megújított szerződésnek a szovjetellenes élet a háború után. Ezért mindössze annyit közöltek a lengyelekkel, hogy a két ország közötti 1939-es szerződés kizárólag Németország ellen irányult és a háború után ilyenre értelemszerűen nem lesz szükség.⁷⁶ A lengyelek még egy balsikerű javaslatot terjesztettek elő: Sikorski nagyszámú lengyel zsidót a brit mandátumterület Palesztinába kívánt telepíteni, ami ütközött azzal a brit érdekléssel, hogy a további zsidó lakosság betelepítése ne legyen ütközőpont az arabok és a britek, illetve a zsidók között. (A háború után a briteknek sok fejfájást okozott a cionista mozgalom és terror Palesztinában és részben ezért, de leginkább az India függetlenné válása következtében megváltozott stratégiai helyzet következtében vonultak ki Palesztinából 1948-ban.)

A brit–engyel viszony következő szakítóprobáját a katyni mészárlás nyilvánosságra kerülése szolgáltatta. A briteknek rendkívül kényelmetlen volt, hogy a háború egyik legnehezebb szakaszában (1943-ban) a szovjet szövetségesről ilyen tények derülnek ki, s a tömeggyilkosság nyilvánvalóan tovább rontotta az amúgy is meglehetősen feszült lengyel-szovjet viszonyt. Churchill miniszterelnök arra próbálta rávenni a lengyeleket, hogy ne csináljanak „ügyet” a történelemből (ami árthatott volna a háborús szövetségesnek), s ennek folyamányaként, például, Clark Kerrnek Moszkvában megtiltották, hogy a szovjeteknél közbejárjon a lengyelek érdekében. Eden is arra kérte a lengyeleket, hogy felejtsek el ezt az „incidenst” (hasonlóképpen jártak el az amerikaiak is). Sztálin pedig a maga részéről arra használta fel az alkalmat, hogy azt követelje: távolítsák el a szovjetellenes erőket a londoni lengyel kormányból, ami után a szovjet-lengyel együttműködés helyreállhat.

A lengyel-kérdést hasonló szellemben kezelték az angolszász hatalmak Teheránban is. Meglehetősen rövid ideig került a napirendre és az amerikaiak, különösen Franklin D. Rooseveltnem kívánták a szovjet szövetséget sem rövid, sem hosszú távon ilyen – Cordell Hull amerikai külügyminiszter szavaival – „pitiáner ügyért” (mint a lengyelek) veszélyeztetni. Rövid távon nyilvánvalóan a Németország elleni háború élvezett elsőbbséget és a keleti fronton tanúsított szovjet helytállás, míg hosszú távon elsősorban az amerikaiak egy stratégiai együttműködést képzeltek el a szovjetekkel. A szovjetek mindebből azt a következtetést vonták le, hogy elsősorban az amerikaiak számára gyakorlatilag közömbös Lengyelország sorsa (Hull 1943. októberben nyilvánosságra hozta az amerikai elképzeléseket és ebből kiderült, hogy az ENSZ létrehozása élvezett prioritást Washingtonban) s ennek megfelelően egyre agresszívabban kezdték el alakítani nem csupán lengyel-politikájukat, hanem – általánosságban szólva – Közép- és Kelet-Európa politikájukat is.

1944-ben azután a szovjetek lényegében törésre vitték a dolgokat Lengyelországgal kapcsolatban. Egyrészt világosan a britek értésére adták, hogy Lvovnak a Szovjetunióhoz kell kerülni a lengyelek kérésére ellenére. Másodsor, Moszkva jelezte, hogy a londoni emigráns kormányt – amelynek az élén az egy repülőgép baleset (?) során meghalt Sikorskit Stanislaw Mikolajczyk váltotta fel – nem tartja eléggé „demokratikusnak” ahhoz, hogy részt vegyen az új lengyel kormány megalakításában. Márciusban Churchill, menteni a menthetőt, azt ajánlotta Edennek, hogy talán ha Nagy-Britannia elfogadna egy háromhatalmi fennhatóságot a felszabadított Nyugat-Európában, akkor a szovjetek hajlandók lennének egy ugyanilyen megoldás elfogadására a kontinens keleti felén is.⁷⁷ Július folyamán azonban a szovjetek által támogatott kommunista lengyelek létrehozták a Nemzeti Felszabadítási Bizottságot Lublinban. Moszkva korlátozott elismerésben részesítette a testületet, míg a nyugati nagyhatalmak nem ismerték azt el, mint a lengyel nép legitim képviselőjét. A háború utáni helyzetet jelentős mértékben befolyásolta a londoni emigráns kormány a Honi Hadsereg által ösztönzött varsói felkelés kimenetele is. A lengyel fővárostól mindössze pár kilométerre lévő

⁷⁶ Uo. 156.

⁷⁷ Uo. 169.

szovjet csapatok egy erőtlen kísérletet tettek a tovább nyomulásra majd lényegében addig nem mozdultak, amíg a németek vérbe nem fojtották a felkelést. Sőt, az angolszászoknak kezdetben még azt sem engedték meg, hogy a város felett átrepülve löszert és élelmiszert dobjanak le a lengyeleknek és utána már szovjet ellenőrzés alatt álló területen szálljanak le. Ahogy Frank K. Roberts tömören jellemezte a helyzetet: „Mi nem tudunk, az oroszok meg nem akartak segíteni.”⁷⁸ A britek azonban az októberi brit–szovjet találkozón felhozták a segítség elmaradását, de Churchillnek tudomásul kellett venni Sztálin kifogásait arra vonatkozóan, hogy a felkelést „maroknyi gonosztevő” eszelte ki, hogy „magukhoz ragadják a hatalmat”. A brit miniszterelnök mindezt azzal a szándékkal is tette, hogy engedményeket harcoljon ki a londoni lengyel politikai emigráció számára; egyben felmérte a „lublini” lengyel vezetést is és arra a következtetésre jutott, hogy az „rosszabb nem is lehetne”, mivel az kizárólag kommunistákból és szovjetbarát politikusokból tevődött össze.⁷⁹

Churchill ezután a londoni lengyel politikusokat próbálta meggyőzni arról, hogy ne ragaszkodjanak Lvovhoz és helyébe Stettint ajánlotta fel nyugaton. Mikolajczyk azonban ragaszkodott a városhoz és környékéhez s a Curzon-vonalat sem volt hajlandó elfogadni. A kilátástalan helyzetre való tekintettel azután Mikolajczyk lemondott és ezután a brit kormány gyakorlatilag leírta a londoni emigráns lengyel kormányt mint komoly politikai tényezőt. A Foreign Office ellenben óvott attól, hogy túl nagy területeket csatoljanak Lengyelországhoz nyugaton, mert mindez nagyszámú német népesség lengyel határokon belülre kerülésével járna együtt; igaz, a kitelepítés megoldást nyújthatott erre a problémára. Annak ellenére azonban, hogy a külügyminisztérium „a lehető legrosszabb megoldásnak tartotta /ezt a rendezést/ egy tartós közép-európai béke szempontjából”, később pontosan ilyen módon határozták meg Lengyelország háború utáni határait.⁸⁰

1944. december utolsó napján azután a lublini Nemzeti Felszabadítási Bizottság Lengyelország Ideiglenes Kormányává deklarálta önmagát és a Szovjetunió pár nappal később diplomáciailag elismerte az új kormányt. London elfogadta a kész helyzetet és most már csak arra törekedett, hogy a lublini kormányon belül hajtsanak végre az angolszász hatalmak érdekeinek megfelelő személyi változásokat. A birtokon belül lévő Sztálin erre Jaltában hajlandónak mutatkozott, mint ahogy arra is, hogy tartsanak választásokat Lengyelországban. Az egyetlen Lengyelországgal kapcsolatos kérdés, amelyben a „három nagy” nem tudott megegyezni Jaltában, az ország nyugati határa volt. A britek most már keleten elfogadták a Curzon-vonalat, de Nyugaton ellenezték az Odera–Nyugati-Neisse határvonalat. A jaltai és a potsdami konferencia közötti hónapokban azonban Churchill ebben a kérdésben is engedni kényszerült és a háború úgy záródott le, hogy a britek a jövő Lengyelországot illetően gyakorlatilag minden fronton vereséget szenvedtek annak ellenére, hogy ha Közép-Európa valamelyik országában, akkor itt aránylag jelentős stratégiai érdekeik lettek volna. Lengyelország azonban ebben a tekintetben nem tudta felvenni a versenyt Jugoszláviával és Görögországgal s a britek quid pro quo alapon más területeken kárpótolták magukat. Ilyen módon a lengyelországi brit politika kudarcra jelzésértékű abból a szempontból, hogy világosan megmutatta: London csak ott és csak abban a kérdésben tudott állást foglalni a szovjetek ellen, ahol és amelyben Washington teljes mértékben támogatta. Miután az amerikaiak nem láttak semmilyen stratégiai érdeket Közép-Európában, legalábbis olyan jelentőset nem, amelynek az érdekében érdemes lenne a Szovjetunióval konfrontálódni, a brit kormány sem tudott mit tenni. Az 1944-ben tartott második quebec-i amerikai-brit találkozón a két fél megállapodott abban, hogy a szovjeteket az Elbáig hagyják benyomulni Németországba. Egy olyan új korszak kezdődött a brit külpolitika számára,

⁷⁸ idézi uo. 171. A varsói felkelésről a nagyhatalmi levélváltást és a brit álláspontot ld. Winston Churchill: *A második világháború*. I-II. kötet. Budapest. Európa, 1989. II. kötet, 444–458.

⁷⁹ Uo. 172. Ld., például, Sztálin 1944. augusztus 22-én Churchillhez intézett levelét. Churchill. i. m. 451.

⁸⁰ Uo. 175.

amelyben a stratégiai jellegű kérdéseket, immár Európát illetően is, nem Londonban vagy Párizsban, hanem Washingtonban és Moszkvában döntötték el. Bizonyos mértékben kivételt jelent ebben az összefüggésben Görögország esete, ahol Franklin D. Roosevelttől először nem támogatta a helyi brit érdekeket, de azután az amerikai-brit együttműködés kedvéért engedett az ügyben erőteljesen interveniáló Churchillnek.

A független Csehszlovákia bukásával emigráns kormány alakult Eduárd Beneš vezetésével, amelyet London 1941. július 18-án el is ismert elsősorban azért, mert Moszkva már korábban megtette ezt és a britek attól tartottak, hogy a csehek a Szovjetunió felé fordulnak. A brit diplomáciai elismerés azonban nem érte el a várt eredményt. Beneš Münchenből azt a következtetést vonta le, hogy nem bízhat a nyugati hatalmakban. Továbbá, Csehszlovákia felbomlásából azt a tanulságot vonta le, hogy a többnemzetiségű államból a lehetőség szerint minél homogénebb szláv államot kell faragni és ehhez segítséget nyilvánvalóan a szovjetektől remélhetett. A britek még annyit elértek, hogy 1942 elején aláírta a háború utáni cseh-lengyel konföderációról szóló iratot, de az emigráns cseh kormány külügyminisztere, Hubert Ripka már négy nappal később kijelentette, hogy a cseh-lengyel kapcsolatok jövője a jó lengyel-szovjet viszonytól függ.⁸¹ Hozzátehetette volna még, hogy először a cseh-lengyel kétoldalú kapcsolatokat megterhelő területi kérdést (Tessin) kellene rendezni, mielőtt a két ország konföderációjáról szó esik. A brit-cseh kapcsolatokat az is beárnyékolta, hogy London nem volt hajlandó semmisnek nyilvánítani a Münchenben aláírt megállapodást és Beneš sem reménykedett abban, hogy a háború után Csehszlovákia visszakapja az összes, 1938. szeptember előtt hozzá tartozó területet – s nem is tartott erre valójában igényt. A sorsdöntő 1943. decemberi moszkvai megbeszélésein Sztálin kijelentette, hogy a Szovjetunió nem kívánja magához csatolni a háború előtt Csehszlovákiához tartozó Kárpátalját, de a cseh vezető egyáltalán nem ragaszkodott ehhez a területhez s az azon lakó magyar és ukrán lakossághoz, másfelől a bolsevizálódás veszélye miatt is el akarta kerülni azt, hogy a szovjetek különböző ürügyekkel később esetleg beavatkozhassanak a csehszlovák belügyekbe. Ugyanakkor arra vonatkozóan is léteznek feltételezések, hogy Sztálin igenis kinyilvánította Moszkva igényét a Kárpátaljára részben az ukrán nemzeti egység megteremtése érdekében.

A második világháború kitörésekor a britek szemében a legfontosabb dolog Magyarországgal kapcsolatban az volt, hogy Budapest ne bocsássa a haderejét és gazdasági erőforrásait a németek rendelkezésére. Illetve, mind a Foreign Office, mind a budapesti angol követ, O'Malley meg volt arról győződve, hogy Magyarország képtelen lesz a háborúból kimaradni, ezért inkább a magyar belépés lehető legkésőbbi időpontig való elodázásában bíztak. Ugyanakkor a brit vezetés szerint Magyarország már gyakorlatilag a másik oldalra került és mivel semmilyen módon sem tudja majd Nagy-Britanniát segíteni a háborús erőfeszítésekben, teljesen felesleges a legkisebb energiát is fordítani Magyarország megnyerésére.⁸²

Chamberlain 1940. májusi lemondása után a britek felülvizsgálták a Magyarországgal kapcsolatos politikájukat. Arra a következtetésre jutottak, hogy ha a németek délkeleti irányban előrenyomulnak, Magyarország nem lesz abban a helyzetben, hogy ellenálljon. Semmilyen olyan kombinációt sem tudtak elképzelni Londonban, amely Közép- vagy Délkelet-Európában egy Magyarországot is magába foglaló védvonalat jelenthetett volna Németország ellen. Amikor 1940 májusban olyan hírek kaptak szárnyra, hogy a németek Románia ellen vonulnak, O'Malley figyelmeztette Csáky István külügyminisztert, hogy Nagy-Britannia nem maradna „közömbös”, ha Magyarország engedélyt adna a német csapatoknak a területén való átvonulásra. Egyben egyéb csatornákon keresztül Teleki Pál miniszterelnök tudomására hozták, hogy ha egy ilyen esetben Magyarország az ellenállást választja és a kormány menekülni kényszerül, akkor Nagy-Britannia

⁸¹ Uo. 182. A briteknek a cseh-lengyel konföderációról kialakított elképzeléseiről ld. bővebben R. H. Bruce Lockhart: *Comes the Reckoning*. London. Putnam, 1947. Book II. 53–124.

⁸² Sir Orme Sargent-et idézi Juhász: *Hungarian Foreign Policy ...* 170.

azt a kormányt fogja a magyar nép legitim kormányának elismerni. (Teleki Pál valóban gondolt egy emigráns kormány megalakítására és öt millió dollárt Eckhardt Tiborral Washingtonba is küldött. Amennyiben a két magyar jogosult személy nem tudta volna a pénzt használni, akkor a brit Royall Tyler lett volna a harmadik kijelölt személy az összeg felvételére.) Érdekességként meg lehet ebben az összefüggésben jegyezni, hogy Barcza londoni magyar követ nagy energiákat fektetett abba, hogy Londonban ne ismerjék el az emigráns cseh kormányt Beneš-sel az élén. Jóllehet nem járt sikerrel – Nagy-Britannia 1941. júliusban megtette ezt a lépést – annyit sikerült elérnie, hogy az elismerést nem tekintették kötelezőnek a területi kérdéseket illetően.⁸³ A németek végül csak „tancsapatokat” küldtek Magyarországon keresztül Romániába az ottani kormány „kérésére”; amikor Budapest erre hivatkozott az angolok előtt, Eden és Cadogan szárazon csak annyit közöltek Barczával, hogy nem is tudták, hogy a magyarok ennyire előzékenyek a román kérésekkel kapcsolatban.⁸⁴

A Romániába tartó német csapatok magyar területen való átengedésének ügye egyben előjátékot jelentett az 1941 tavaszán a Jugoszlávia kapcsán felmerülő hasonló problémához. Horthy Miklós és Teleki Pál 1941. február elején brit garanciát kértek arra az esetre, ha a németek Magyarországot egy Jugoszlávia elleni háborúba akarnák kényszeríteni. A nem sokkal korábban megkötött magyar–jugoszláv egyezményt egyébként kedvezően fogadták Londonban: Magyarország önállóságának a bizonyítékát látták benne; továbbá, mint ahogy arról már korábban szó esett, Jugoszlávia számos közép-kelet európai országhoz viszonyítva jelentősebb szerepet játszott a brit biztonságpolitikában, így az országra nehezedő nyomás csökkenése a brit birodalmi érdekeket is szolgálta. A Londonból érkező válasz azonban kiábrándító volt, bár az előzmények ismeretében másra nem is lehetett valójában számítani: Eden mindössze figyelmeztette Barczát, hogy Magyarország ne működjön együtt a németekkel, mert annak súlyos következményei lesznek. Amint a helyzet a tragikus végkifejlet felé haladt, április 2-án Barcza György közölte Budapesttel: ha a német csapatok magyar területről kiindulva támadják meg Jugoszláviát, akkor Nagy-Britannia azonnal megszakítaná a diplomáciai kapcsolatokat, ha pedig Magyarország csatlakozik is az agresszióhoz, az brit hadüzenetet vonna maga után.⁸⁵ Az előzetes figyelmeztetésnek megfelelően azután április 6-án Nagy-Britannia bejelentette a diplomáciai kapcsolatok megszakítását Magyarországgal, ám amikor magyar csapatok hatoltak be jugoszláv területre öt nappal később, a brit hadüzenet elmaradt. Winston Churchill miniszterelnök módosított a korábbi állásponton: a brit hadüzenetet csak akkor adják át Budapestnek, ha a magyar csapatok szövetséges erőkkel kerülnek szembe. Sőt, a brit miniszterelnök még 1941. novemberben is azt javasolta Sztálinnak, hogy Magyarországnak, Finnországnak és Romániának még ne üzenjenek hadat.⁸⁶ Amikor Barcza György követ április 16-án búcsúlátogatást tett Anthony Edennél, a brit külügyminiszter leszögezte: „Teleki volt az utolsó olyan ember, akiben megbíztunk. Semmilyen együttműködésre nem vagyunk hajlandók a jelenleg hatalmon lévőkkel.”⁸⁷ S valóban, később a titkos magyar béketárgyalások során a britek soha nem tárgyaltak a komolyan a megbízottakkal.

⁸³ Pritz. i. m. 194.

⁸⁴ Barcza. i. m. I. kötet, 481.

⁸⁵ Juhász: *Hungarian Foreign Policy...* 184; Juhász Gyula, szerk. *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth, 1978. 25. 1940 őszén a német ‘tancsapatok’ ügyében Alexander Cadogan, a külügyminiszter állandó helyettese szinte szó szerint hasonló feltételeket fogalmazott meg Barcza Györgynek: ha a németek egy Nagy-Britanniával szövetséges állam ellen vonulnak, az a magyar–brit diplomáciai kapcsolatok megszakadásával járhat, s ha Magyarország megtámadna egy ilyen országot, az casus bellit jelentene. Vö. Bán. i. m. 141.

⁸⁶ Bán. i. m. 141.

⁸⁷ idézi uo. 186.

A diplomáciai kapcsolatok megszakításával, természetesen, a budapesti brit követ, O'Malley is hazautazott és a brit érdekeket a továbbiakban az amerikai követ, Herbert C. Pell látta el. Ilyen módon reá hárult az a feladat, hogy november 29-én brit ultimátumot adjon át Bárdossy László miniszterelnöknek, amelyben London felszólította Magyarországot, hogy hagyjon fel minden katonai tevékenységgel december 5-ig és haladéktalanul vonja vissza a csapatait az ország területére. Amennyiben a magyar kormány nem tesz eleget ennek a feltételnek, Nagy-Britannia hadat üzen Magyarországnak. Pell maga úgy informálta Washington, hogy szerinte a brit hadüzenet felesleges, s Serédi Jusztinián hercegprímás is, a Vatikánon keresztül, megpróbált közbenjárni a hadüzenet elhalasztása érdekében. Ennek ellenére december 6-án brit kérésre Pell átadta a két ország között a hadiállapot beálltát jelző jegyzéket.

A háború alatt nyilvánvaló módon két szembenálló ország között megszakadnak a hivatalos politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok. Ilyen módon a brit–magyar kapcsolatokat is kizárólag a nem hivatalos érintkezések jelentették, s azokon belül is az 1942-től induló titkos magyar béketárgyalások és tárgyalások Európa különböző városaiban különböző, de szinte kizárólag mindig alacsony szintű brit tárgyalópartnerekkel. A magyar kormányzat ideológiai és egyéb, főként történelmi okokból (pl. az 1849-es orosz intervenció, a hagyományos félelem az orosz „medvétől”, lásd például, Andrássy Gyula külpolitikai elképzeléseit) nem volt hajlandó a szovjetekkel tárgyalni, miközben a britek, de elsősorban az amerikaiak nem tulajdonítottak akkora jelentőséget a közép-európai térségnek, hogy kockázatos és feltehetően nagy véráldozatokat kívánó hadműveletekkel előbb érjenek oda, mint a kelet felől előrenyomuló Vörös Hadsereg aminek különben csekély, vagy talán semmilyen reális esélye sem volt. Továbbá idézni lehet Politikai Hadviselés Szervezete (Political Warfare Organisation) vezetőjének, Bruce Lockhartnak egy 1942-ben tett kijelentését, amely szerint „Nekünk nincs mit várunk Magyarországtól a háború folyamán ... semmit sem tudunk elérni, hacsak nem a mi kisebb szövetségeseink rovására.”⁸⁸ A történetekre visszatekintve azt is lehetne mondani, hogy az angolszász hatalmakkal kötendő különbéke kísérletek teljesen reménytelen vállalkozások voltak és szemernyt sem javítottak Magyarország helyzetén sem a háború alatt, sem az azt követő béketárgyalásokon.

A magyar–rit titkos tárgyalások anyagát Juhász Gyula teljes mértékben feldolgozta. Erre a munkára támaszkodva a történeteket az alábbi módon lehet röviden összefoglalni. A magyar kormány, amelynek számos prominens képviselője az elejétől fogva kételkedett a németek végső győzelmében, már 1942 nyarán kapcsolatokat keresett a britekkel Törökországban, Svájcban és Svédországban. Ekkoriban ez utóbbi reláció tűnt a legkevesetjobbnek: Böhm Vilmos, az ottani brit követség ún. Sajtófigyelő Irodájának munkatársa és Gellért Andor magyar megbízott állandó kapcsolatban állt egymással. Svájcban Royall Tyler, a Népszövetség korábbi magyarországi pénzügyi megbízottja Ottlik Györggyel, a *Pester Lloyd* befolyásos szerkesztőjével találkozott 1942 őszén és egy emigráns kormány létrehozásának a gondolatáról tárgyaltak, amelyről már a Teleki-kormány alatt is szó volt. Az emigráns kormány fejének kiszemelt Bethlen István viszont nem kívánt emigráns politikus lenni és a terv kútba esett. London az elgondolásban a fennálló magyar politikai rendszer és elit átmentésének kísérletét látta és ezért sem támogatta az ötletet. A magyar oldalról titkosként kezelt akciókról a britek egyébként tájékoztatták a szövetségeseiket, s nyilvánvaló, hogy a szovjet vezetés megfelelőképpen értékelte azt a tényt, hogy Magyarország kizárólag az angolszász hatalmakkal hajlandó kapcsolatot keresni.⁸⁹ (Utólag kiderült, hogy a német elhárítás ugyancsak szinte naprakész információkkal rendelkezett ezekről az akciókról.)

A háború menetének egyik fordulópontján, a sztálingrádi csata végső szakaszában és a magyar szempontból tragikus következményekkel járó doni áttörés idején Anthony Eden külügyminiszter Ankarába és Stockholmba küldött üzenetében leszögezte: semmi előnye sem származik Nagy-

⁸⁸ Juhász: *Magyar–brit titkos tárgyalások...* 30.

⁸⁹ Uo. 14–15.

Britanniának abból, ha reagál a magyar közeledési kísérletekre. A Kállay-kormány viszont nem adta fel ez irányú törekvéseit. Március folyamán Ankarába érkezett Frey András, Vály Ferenc és Veress László, de egészen augusztusig nem sikerült kapcsolatot létesíteni a britekkel, még pontosabban a németek által megszállt vagy a Németországgal szövetségben lévő országokban végrehajtható hírszerzésre létrehozott S.O.E. isztanbuli magyar referensével, Pálóczi-Horváth Györggyel. Amikor Veress végül kapcsolatot teremtett, tárgyalópartnerével közölte: addig nem lehet szó sem a feltétel nélküli megadásról (lásd az 1943. januári amerikai-brit casablancai konferencián elfogadott elvet), sem Magyarország átállásáról, amíg az angolszász csapatok Magyarország határára nem érnek. A Londonnak szánt üzenetet Sir Hugh Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövet továbbította, s ugyancsak az ő megbízottja informálta Veressét és az időközben az utóbbihoz csatlakozó Újvári Dezsőt, hogy a feltétel nélküli megadás legalkalmasabb időpontja az olasz kapituláció lenne. Ezt követően szeptember 9–10-re virradó éjjel Veressnek egy brit hajó fedélzetén átadták az előzetes fegyverszüneti feltételeket tartalmazó dokumentumot, ami azonban a magyar kormány számára elfogadhatatlan volt. Egyébként Londonban sem tartotta mindenki célszerűnek, hogy Magyarország fordulatot hajtson végre azelőtt, mielőtt a szövetséges csapatok megjelennek az ország határain, mert egy német megszállás sok szempontból tragikusabb következményekkel járt volna a helyi lakosságra, mint a Kállay-kormány „hintapolitikája”.⁹⁰ A valóságban egyébként minden átállást akkor hajtottak végre a Németországgal szövetséges államokban, amikor a szövetséges erők azok határaihoz közeledtek.

Ezzel a misszióval párhuzamosan egy többet ígérő vállalkozás is zajlott a török városban. Februárban Szent-Györgyi Albert is megérkezett, akinek a küldetése némileg eltért a többiekétől. Igaz, hogy az útvjáról olyan kormányzati tényezők, mint például Kállay Miklós miniszterelnök és Ullein-Reviczky Antal külügyi sajtófőnök is tudott, de a tudós a magyar demokratikus ellenzék nevében lépett fel. Ennek a misszióknak már nagyobb jelentőséget tulajdonítottak Londonban, mert immár nem a Horthy-rendszer átmentéséről lett volna szó, hanem egy hatalomképes demokratikus alternatíváról. A korábbi gyakorlattal megegyezően azonban Nagy-Britannia semmilyen felelősséget nem volt hajlandó vállalni a szövetségeseire és a térség kisebb országaira való tekintettel. Sőt, a brit reálpolitikai érdekek azt diktálták, hogy Magyarország német megszállás alá kerüljön, ami további német csapatok lekötését jelentette egy olyan fronton, ahol nem az angolszász hatalmak voltak érdekelve a közvetlen hadműveletekben. Az isztanbuli magyar kezdeményezésekkel egy időben Stockholmban tovább folytak a Gellért–Böhm megbeszélések, de azok is zsákutcába jutottak abban a kérdésben, hogy Magyarország hajlandó-e olyan akciókat vállalni, amellyel segíthetné az angolszászok keleti szövetségését, a Szovjetuniót. Miután a magyar válasz nemleges volt, ismét elakadtak a megbeszélések.⁹¹ A Lisszabonban kísérletező Kövér Gusztáv ugyancsak kudarcot vallott a közvetítésben.

A három különböző szálon futó magyar közeledési kísérletek azzal a csekély eredménnyel jártak, hogy a Foreign Office egy kicsit leporolta a magyar aktákat és 1943. február 24-i keltezéssel Sir Orme Sargent, aki ekkor államtitkár-helyettesi rangban szolgált, egy memorandumot fogalmazott meg, amelyben azt javasolta, hogy a jövőben kevésbé elutasító álláspontot kellene Nagy-Britanniának tanúsítani Magyarországra (és Bulgáriára) irányába. Továbbra is kizárta a fennálló magyar kormánnyal a tárgyalásokat, nem kívánt Magyarország területi épségét veszélyeztető lépéseket tenni, de ismételten leszögezte: addig nincs komoly tárgyalás, amíg Magyarország aktívan részt vesz a szövetségesek elleni hadműveletekben.⁹² A különbéke kísérletek ezen a ponton megrekedtek:

⁹⁰ Uo. 61.64. Lewis Namier a Magyarországon élő 800 000 zsidó sorsáért aggódott egy túl korai átállás esetén. Uo. 67.

⁹¹ bővebben ld. uo. 32–36.

⁹² Uo. 37.

a magyar politikai vezetés képtelen volt végrehajtani a britek követelését, majd 1944. március 19-e után pedig minden kiskapu bezárult a magyar-brit titkos tárgyalások előtt.

A britek szinte a háború kitörésének pillanatától kezdve foglalkozni kezdtek a háború utáni rendezés lehetséges variációival. Közép-Európát illetően azt a következtetést vonták le, hogy az első világháború után létrehozott kisállamok képtelenek voltak gátat emelni a német kelet irányú terjeszkedésnek, holott stratégiaileg ez lett volna a „feladatuk”. Másodszor, a térség nyílt és rejtett konfliktusokkal volt terhes a megelőző két évtizedben, melyeknek az elsődleges okai a sok esetben helytelenül meghúzott határok voltak. Harmadszor, a térségben nem alakult semmilyen magasabb szintű gazdasági együttműködés, ami csak növelte az amúgy is törékeny gazdaságokkal rendelkező közép-európai államok instabilitását politikai és társadalmi téren is. A fentiekből logikusan következett az a tanulság, hogy a közép-európai államokat valamilyen nagyobb egységbe vagy egységekbe kellene szervezni. A brit elképzeléseknek azonban egy alapvető hiányossága volt: nem ismerték Sztálin azon elképzelését, amely szerint a háború után a győztesek az általuk elfoglalt területekre rákényszeríthetik a saját politikai rendszerüket. Miután háborús stratégiai és politikai okokból Közép-Európa „felszabadítását” az angolszász szövetségesek átengedték a Szovjetunióknak, a brit (és amerikai) tervek nem valósulhattak meg a háború utáni rendezés során.

A Foreign Office már 1938-ban megkereste Arnold J. Toynbee-t egy olyan kutatócsoport megszervezésével, amely egy esetleges háború utáni rendezéshez szolgáltatna ötleteket. A Foreign Research and Press Service (Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat) a következő évben Oxfordban alakult meg száznál több taggal, köztük R. W. Seton-Watson és C. A. Macartney. A szolgálat később tizenegy csoportra oszlott, amelyek közül az egyik a Duna-medencével foglalkozott. A szervezet működéséről még annyit érdemes tudni, hogy Toynbee és még többen mások 1943-ban átkerültek a brit külügyminisztérium állományába, ahol Kutatási Osztály néven egy új egységet hoztak létre. A Duna-medencével foglalkozó bizottság kiindulópontja a már említett birodalmi érdek volt, azaz, a közép-európai nemzetállami struktúra átalakítása.⁹³

A Foreign and Commonwealth Office már 1940-ben egy esetleges cseh-lengyel alapon álló közép(kelet)-európai föderációval kezdett foglalkozni, de nem zárt ki egy olyan, Ausztriát, Csehszlovákiát, Magyarországot és Lengyelországot magába foglaló demokratikus monarchiát, amelynek a feje Habsburg Ottó lehetne.⁹⁴ Bruce Lockhart egy Eden külügyminiszternek küldött emlékeztetőjében kifejtette, hogy egy konföderáció önmagában is kívánatos volna, például az életszínvonalbeli különbségek kiküszöbölésére, de – tágabb perspektívában – egy majdani európai föderációs képződménynek a próbáját is jelenthetné. Ennek megfelelően brit javaslatra a két érintett ország londoni emigráns kormánya 1941. november 10-én megállapodást írt alá vámközösségről, egy közös vezérkar felállításáról, egy közös adózási rendszer bevezetéséről, valamint a kül-, gazdaság- és katonapolitikai összehangolásáról.⁹⁵ Egy 1943. március 10-i brit aide-mémoire pedig, amelyet Washingtonba és Moszkvába is eljuttattak, Magyarország háború utáni jövőjét ebben az ún. északi konföderációban képzelte el, amelyben a már említett Lengyelországon és Csehszlovákián kívül esetleg Ausztria is részt vett volna.⁹⁶ Délkelet-Európában egy hasonló jellegű görög-jugoszláv egyezményt hoztak a britek tető alá 1942. januárban: itt közös vámterületről, fizetőeszközről és külpolitikáról lett volna szó. A görög-jugoszláv „mag” köré még az albánokat, a bulgárokat és a románokat képzelték el a brit politikai tervezők egy „déli” konföderációban. A korábbi tapasztalatok alapján minden államalakulat létrehozásának elengedhetetlen feltétele lette volna az

⁹³ bővebben ld. Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés'...* 314.

⁹⁴ *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Budapest: Osiris Kiadó, 1996. 29.

⁹⁵ Bán. i. m. 142.

⁹⁶ Juhász: *Hungarian Foreign Policy...* 241; Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés'...* 315.

azokban részvevő államok közötti feszültségforrások kiküszöbölése. Ennek a feladatnak a gyakorlati megvalósítását Londonban a politikai határok módosításával, lakosságcserevel, illetve egyoldalú kitelepítésekkel (pl. szudétánémeteké Csehszlovákiából, amelyre a potsdami konferencia azután az áldását adta) és/vagy megfelelő kisebbségvédelemmel. Magyar szempontból azért volt jelentős ez az elképzelés, mert három viszonylatban is – Szlovákiánál, Romániánál és Jugoszláviánál – Magyarország javára kívánták korrigálni a fennálló határokat.⁹⁷

A britek támogatta föderációs tervek nyakába azonban a szovjetek hamarosan hideg vizet zúdítottak. A lengyel-cseh (kon)föderáció nyilvánvalóan nem nyerte meg Moszkva tetszését: még élénken élt a szovjet vezetők emlékében a lengyel–szovjet-orosz háború az első világháború utáni években, a lengyel-szovjet határ kérdését sem a háború előtti állapotoknak megfelelően képzelték el, s a szovjeteknek nem állt érdekében egy erős Lengyelország létrehozása a nyugati határai mentén. Továbbmenve, a szovjet biztonsági érdekeket nem a nagyobb államalakulatok, hanem a gyenge kisállamok szolgálták a nyugati határai mentén; nyilvánvaló volt, hogy a háború után Németországot a győztesek valamilyen formában olyan mértékben meggyengítik, hogy nem lesz képes fenyegetni nyugatról a szovjet biztonságot, így Moszkva számára feleslegessé, sőt potenciálisan veszélyessé vált egy Moszkvától független nagyobb államalakulat létrehozása Közép- és Kelet-Európában. Ennek értelmében Vjacseszláv Molotov szovjet külügyi népbiztos 1943. június 7-én levelet juttatott el a moszkvai brit nagykövetnek, amelyben kifejtette a szovjet kormány négy alapelvét a háború utáni közép-európai rendezésre vonatkozóan: a) a Szovjetunió nem sző terveket Németország csatlósai függetlensége ellen; b) Magyarország enyhébb elbánásban részesülhet (egyezett a brit állásponttal); c) a második bécsi döntés német diktátum eredménye, ennek megfelelően annak rendelkezései érvénytelenek; és d) a Szovjetunió nem hajlandó elkötelezni magát semmilyen európai föderáció mellett.⁹⁸ Valójában, nem ez volt az első alkalom, amikor a britek szembesültek a övékétől gyökeresen különböző szovjet elképzelésekről. Amikor Eden külügyminiszter 1941. decemberben Moszkvában járt, Molotov közölte vele, hogy Moszkva az 1941. június 22-i határok visszaállítását kívánja (amely legalizálta volna a Molotov–Ribbentrop paktum értelmében végrehajtott szovjet hódításokat Kelet-Európában) azzal az engedelménnyel, hogy a lengyel–szovjet határnak a Curzon-vonalat fogadnák el. A britek azonban nem voltak hajlandók a háborúnak ebben a korai időszakában már a háború utáni határokról beszélni (elsősorban az amerikaiak erős ellenkezése miatt) és így mindössze egy olyan húsz évre szóló megállapodást írtak alá a szovjetekkel, amelyben területi kérdések nem szerepeltek.⁹⁹

A britek azonban az egyértelműnek tetsző szovjet elutasítás ellenére sem adták fel közép-európai (kon)föderációs terveiket.¹⁰⁰ Frank K. Roberts, a Foreign Office Közép-Európai Osztályának vezetője a teheráni konferenciára készülő brit delegáció részére 1943. szeptember 22-i keltezéssel háttéranyagában ismét egy szélesebb körű közép-európai államszövetség tervét vetette fel (Magyarország részvételével). A korábbiakhoz képest annyiban jelentett visszalépést magyar szempontból ez az elképzelés, hogy a határok revíziójánál már csak a magyar–román határ kiigazítását tartotta fontosnak nyilvánvaló okokból: nehezen lehetett volna megmagyarázni, hogy a német agresszió áldozatai között szereplő Csehszlovákia és Jugoszlávia miért veszítsen területeket a németek szövetségeseiként harcoló magyarokkal szemben. A brit álláspont azonban kissé következetlennek tűnhet. Ami a magyar–román határt illeti, a britek elutasították a második bécsi döntést és semmisnek tekintették azt, a magyar–szlovák viszonylatban viszont elfogadták az első

⁹⁷ Id. Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés'...* 315.

⁹⁸ Juhász: *Magyar külpolitika ...* 143.

⁹⁹ Stephen Borsody: *The New Central Europe*. Boulder, CO: East European Monographs No. CCCLXVI. 124.

¹⁰⁰ A britekkel párhuzamosan az amerikaiak is hasonló keretekben gondolkoztak és számos közép-, kelet- és délkelet-európai (kon)föderációs tervet készítettek a háború alatt. Ld. Romsics Ignác, szerk. *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról*. Gödöllő. Typovent, 1992.

bécsi döntést; továbbá, Tiso Szlovákiáját a legnagyobb jóindulattal sem lehetett az antifasiszta koalíció tagjai közé sorolni. A teheráni csúcstalálkozót előkészítő októberi moszkvai külügyminiszteri értekezleten a szovjetek azonban újfent kijelentették, hogy semmilyen cordon sanitaire-re emlékeztető államalakulatot nem kívánnak látni a nyugati határaik mentén. Magán a konferencián azután a szovjet álláspont győzött olyan szempontból, hogy a közép-európai (kon)föderációs tervekről szó sem esett, ellentétben Lengyelországgal, amelyről csak mint önálló politikai entitásról tárgyalt a „három nagy”.¹⁰¹

A teheráni konferencián hozott legfontosabb döntés, a második front megnyitásának helyéről és idejéről gyakorlatilag megpecsételte Közép-Európa sorsát. Azáltal, hogy a nyugati szövetségesek az európai kontinens Közép-Európától egyik legtávolabbra eső pontján kívántak partra szállni, lényegében feladták Közép-Európát. Mindez azzal együtt járt, hogy Washington és London átadta a kezdeményezést Moszkvának az ezt a térséget érintő kérdésekben és a továbbiakban a legjobb esetben is legfeljebb utóvédharcot folytatott bizonyos pozíciók megőrzéséért. (Példa erre az 1943. decemberben Moszkvában kötött csehszlovák–szovjet szerződés; Beneš gyakorlatilag felismerte, hogy a jövőben Csehszlovákia a Szovjetuniótól fog függni mind biztonsági, mind gazdasági szempontból.) Ennek megfelelően 1944 folyamán már egyre kevesebb szó esett a közép-európai (kon)föderációról és a vita most már az egyes közép- és kelet-európai országokban meglévő vagy megteremtendő nyugati befolyás mértékéről folyt. Ennek a folyamatnak a legjellemzőbb mozzanata az 1944. októberi híres-hírhedt moszkvai „százalékos” megállapodás Churchill és Sztálin között – Franklin D. Rooseveltnél Averell Harrimannel képviseltette magát, aki azonban nem vett részt az osztozkodásban. Az eredeti brit javaslat szerint az alábbi „befolyási” arányokban részesült volna Nagy-Britannia és a Szovjetunió az egyes országok esetében: Görögország: 90%-10%; Románia 10% (másokkal együtt)-90%; Jugoszlávia és Magyarország 50%-50%; és Bulgária 25% (másokkal együtt)-75%. A két külügyminiszter, Eden és Molotov másnap tovább „finomította” a megállapodást és ennek eredményeként Magyarországon 80%-20% arányban a Szovjetunió előnyére módosítottak az eredeti számokon. A „százalékos” megállapodások pontos tartalmát soha nem határozták meg egyértelműen, azaz, hogy mit jelentett volna, Magyarország esetében, az 50-50, vagy akár a 80-20 százalékos befolyási arány.¹⁰² A megállapodásokon azonban túllépett a történelem. Az Egyesült Államok hivatalosan eleve nem fogadta el a régi erőegyensúlyi politikára emlékeztető megoldást, hiszen egy újfajta, nyitottabb világ létrehozásában volt érdekelt – az már egy másik kérdés, hogy a gyakorlatban kénytelen volt a befolyási övezeteket elismerni a háború után. Továbbá, Nagy-Britannia olyan mértékben meggyengült a második világháború során, hogy nem lett volna meg a kellő ereje ahhoz, hogy adott esetben kikényszerítse a Szovjetuniótól a megállapodások betartását. Harmadszor, egyes dokumentumok arra utalnak, hogy a szovjetek nem kívánták mindenhol a „százalékos” megállapodás betűihez, illetve számaihoz tartani magukat,

¹⁰¹ Id. Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés'...* 319–320. Romsics Ignác a teheráni megállapodásokban egy újabb „megbékítési” politika kezdetét látja, amelyben ezúttal a másik totalitárius állam, a Szovjetunió volt a kedvezményezett.

¹⁰² Winston Churchill már első, 1942. augusztusi moszkvai látogatásán hasonló húrokat pengetett: elismerte, hogy a Szovjetunióknak létfontosságú érdekei vannak Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Jugoszláviában és Bulgáriában. A másik oldalon Sztálin ismerte el a hasonló brit érdekeket Görögországban. Ld. Borsody. i. m. 125. Ezzel szemben Vojtich Mastny arra a következtetésre jutott, hogy „Churchill gyűlölte egy megosztott Európa gondolatát és abban reménykedett, hogy sikerül megőrizni a Nyugat befolyását a földrész keleti felében.” Idézi Stanley M. Max: *The United States, Great Britain, and the Sovietization of Hungary, 1945-1948*. Boulder, CO: East European Monographs and New York: Columbia University Press, 1985. 21. Winston Churchill beszámolóját a megbeszélésen történekről ld. Churchill. i. m. II. kötet. 476–477.

kizárólag Görögország esetében fogadták el a brit fennhatóságot és lényegében nem is próbálták ott aláásni a nyugati befolyást.¹⁰³

A Közép-Európára vonatkozó brit elképzelések fokozatos kiüresedését jelzi a jaltai konferencia és az ott elfogadott dokumentumok. Míg kezdetben ambiciózus rendezési terveket szöttek a Foreign Office-ban a háború utáni közép- és kelet-európai rendezésre vonatkozóan, addig a „százalékos” megállapodásokon keresztül a brit vezetés elért a Felszabadított Európáról szóló nyilatkozatig, amelyben az általános kinyilatkoztatáson kívül semmi olyan mechanizmust nem építettek be, amely érvényt is szerezhetett volna az abban lefektetett elveknek. Ha a „százalékos” megállapodás egy részét a szovjetek rosszhiszeműen kötötték, a jaltai nyilatkozatot már a britek is rosszhiszeműen írták alá (a szovjetek mellett): a *Foreign Office* egy percig sem hitte, hogy a megállapodás betartható lesz és Sir Orme Sargent alig egy hónappal a „három nagy” csúcstalálkozója után már azon a véleményen volt, hogy Nagy-Britannia törődjön abba bele, hogy Románia, Bulgária és talán Magyarország és Jugoszlávia is „totalitárius kormányzatot épít ki”. Azzal nyugtatta azonban magát, hogy ezek az államok amúgy sem létfontosságúak Nagy-Britannia Európa-politikájában és ezért¹⁰⁴ semmilyen erőfeszítést sem kell Londonnak tenni a fennálló helyzet megváltoztatásáért. Igaz, a britek alkupozícióját Jaltában gyengítette az, hogy Görögország miatt zsarolhatók voltak; ezért az amerikaiakat próbálták rávenni arra, hogy Románia esetében ők lépjenek fel. A Szovjetunió „megbékítésében” még Sargent-nél is tovább ment a *Foreign Office* Közép-Európai Osztályának új vezetője, Douglas F. Howard, aki 1945. április 30-án azt javasolta, hogy Nagy-Britannia ne elégedjen csak meg a fait accompli elismerésével, de egyben közöljék is a szovjetekkel, hogy London nem ellenzi a közép- és kelet-európai fejleményeket.¹⁰⁵

A brit „megbékítési” és erőegyensúlyi politika tulajdonképpen a háború korai időszakától kezdődően jelen volt a brit külpolitikai gondolkodásban. Noha nem hivatalos formában merültek fel az ilyen politikát sugalló javaslatok, az a tény, hogy a *The Times* hasábjain jelentek meg, bizonyos – nem is csekély – súlyt kölcsönöztek a leírtaknak. Így a lapban egy írás már 1941. július közepén azt fejtegette, hogy az első világháború utáni rendezés, s ebből következően a második világháború kitörése, jórészt annak tudható be, hogy a Szovjetuniót kizárták a béketárgyalásokból; egy pár héttel későbbi cikk arra hívta fel a figyelmet, hogy a kontinentális Európa nem tud meglenni valamilyen vezető hatalom nélkül, s ezt a vezető szerepet kizárólag Németország vagy a Szovjetunió töltheti be. Sem Nagy-Britannia, sem az Egyesült Államok nincs ilyen szerepre felkészülve és nem is kíván vezető szerepet játszani ebben a térségben. 1942. márciusban már arról írt a *The Times*, hogy az európai biztonságot csak az garantálja, ha a Szovjetunió biztonságban érzi magát, azaz, a jövő szempontjából elsőbbséget kell biztosítani a szovjet biztonsági igényeknek.¹⁰⁶

A britek azután a békerendezés idején politikai és stratégiai téren a számukra fontos Olaszország miatt – Gibraltár–Szuezi–India – (ahonnan sikerült kizárni a szovjeteket) gyakorlatilag belenyugodtak abba, hogy Románia, Bulgária és Magyarország a Szovjetunió ellenőrzése alá kerül, míg gazdasági téren a térséget az amerikaiaknak kívánták „átengedni” és mindössze kulturális téren (a British Council és a BBC révén) próbálták a közép-európai térségben fenntartani a jelenlétüket. Mindezt úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a britek a hagyományos egyensúlyi politikát folytatták a második világháború végén is.

¹⁰³ vö., pl., R. C. Raack: *Stalin's Drive Toward the East, 1938–1945: The Origins of the Cold War*. Stanford: Stanford University Press, 1995.

¹⁰⁴ Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés'* ... 320; Max. i. m. 23.

¹⁰⁵ Romsics: *A brit külpolitika és a 'magyar kérdés'*... 321. A jaltai értekezleten Lengyelországgal kapcsolatban lezajlott vitáról ld. Churchill. i. m. 552–578.

¹⁰⁶ ld. Borsody. i. m. 212–122.

A második világháború utáni rendezés és a korai hidegháború kora

A második világháborút követően Nagy-Britannia és a közép-európai országok kapcsolatát mindenekelőtt a brit-szovjet viszony határozta meg. Ezt a relációt tehát mindig szem előtt kell tartani, amikor a brit Közép-Európa politikáról szó van, ám a jelen keretek között mindössze utalások szintjén történik erről a viszonyról említés, mert máskülönben a tanulmány teljesen más irányt venne. A Foreign Office-ban már 1945-ben arról beszéltek, hogy az egész térség (és még a Balkán nagy része is) a „szovjet érdekszférába” került, ahol a helyi kommunista pártokat a „szégyentelenül a szovjet politika eszközeiként használják”.¹⁰⁷ Egy 1945. október 18-i Joint Intelligence Committee (JIC) jelentés a háborús szövetségesek fokozódó ellentéteit arra vezette vissza, hogy a szovjetek Kelet-Európát a kizárólagos befolyási területükként kezelik és nincsenek tekintettel a másik két nagyhatalom (Nagy-Britannia és az Egyesült Államok) ottani érdekeire; hogy a jaltai és a potsdami megállapodásokat máshogy értelmezik a szovjetek és az angolszász hatalmak; hogy a szovjetek kisebbségi érzetét az angolszász hatalmak atommonopóliuma csak fokozta; hogy zokon vették, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok egyeztetette a Szovjetunióval kapcsolatos politikáját; és hogy nem sikerült hosszú lejáratú hiteleket szerezniük a Nyugattól. A szovjetek gyanakvóvá váltak a Nyugat minden törekvésével szemben. A briteknek egyben úgy tűnt, hogy a Szovjetunió elhatározta: nem engedi ki Közép- és Kelet-Európát gazdasági és politikai fennhatósága alól és ennek érdekében gátlástalanul felhasználta a Vörös Hadsereget. Frank K. Roberts, aki ekkor a moszkvai brit képviselőn dolgozott, 1945. októberben arra a következtetésre jutott, hogy a szovjetek minden másik államnál nagyobb hadsereget fognak fenntartani céljaik elérése érdekében, míg egy két hónappal később keletkezett JIC-tanulmány arra hívta fel a figyelmet, hogy a szovjetek olyan ütemben fogják csak kivonni csapataikat Közép- és Kelet-Európából, hogy az ne veszélyeztesse ottani pozícióikat.¹⁰⁸ Egyben az vélekedés alakult ki a Foreign Office-ban, hogy Nagy-Britannia nagy keveset vagy akár semmit sem tehet a közép- és kelet-európai szovjet gazdasági és politikai térnyerés megállításáért, nem is szólva visszaszorításáért. A geopolitikai realitások miatt gondolni sem lehetett erre: a szovjetek túl közel voltak a térséghez földrajzilag és túl erősek voltak katonailag ahhoz, hogy Nagy-Britannia vagy akár az Egyesült Államok ebben az időszakban hatékonyan felléphetett volna ellenük.

Az új brit vezetés (az 1945. júliusi parlamenti választásokon a Munkáspárt szerzett többséget és alakíthatott kormányt) nyilvánvalóan számos olyan kötelezettséget örökölt, amelyeket – akár akarta, akár nem – be kellett tartania. Az egyik ilyen az ideiglenes lengyel kormány elismerése volt. Ernest Bevin külügyminiszter a potsdami konferencián azzal a feltétellel egyezett bele az Odera–Nyugati-Neisse határba, hogy a lengyelek demokratikus kormányzatot vezetnek be – amire egyébként, természetesen, a kommunista Bierut elnök ígéretet tett. Augusztus végén azonban már látszottak azok a jelek, amelyek abba az irányba mutattak, hogy Lengyelországban egy szovjet típusú társadalom kialakítása van folyamatban. Bevin abban bízott, hogy a brit kormány egyes területeken még nyomást tud gyakorolni a lengyel vezetésre és kikényszerítheti az ígéretek betartását.

Az egyik ilyen kérdés a Nyugaton rekedt lengyel katonák repatriálása volt. Sokan közülük azonban nem kívántak visszatérni az egyre inkább balra tolódó Lengyelországba (így, például, a Honi Hadsereg vezetője, Anders tábornok), míg a másik oldalról a kommunista vezetés sem erőltette a hazatérésüket, azt pedig egyenesen kizárta, hogy zárt egységekként térjenek haza és ott esetleg ellensúlyt képezhessenek a kommunisták által felügyelt fegyveres erőkkel szemben. Ilyen módon a brit kormányzat nem volt ezen a téren abban a helyzetben, hogy valódi nyomást gyakoroljon Varsóra – végül összesen körülbelül 23 000 lengyel katona költözött haza Nagy-Britanniából.

¹⁰⁷ Id. Borsody. i. m. 212–122.

¹⁰⁸ M. E. Pelly, H. J. Yasamee, and K. A. Hamilton, eds. *Documents on British Policies Overseas*. Series I. Volume VI. London: HMSO, 1991.

Ernest Bevin gazdasági téren is bizonyos lehetőségeket látott. A varsói brit követség egy olyan gazdaságpolitikát ajánlott, amelynek értelmében Nagy-Britannia próbálja megtörni a szovjet dominanciát a lengyel gazdasági élet minden területén, az ipar szervezésétől kezdve a minisztériumok kommunista hivatalnokokkal való feltöltéséig. Ugyanakkor a javaslat szerint a lengyelországi brit gazdaságpolitikának nem szabad erősíteni a kommunista vezetés helyzetét ezért mindössze rövid távú és kiegyensúlyozott kétoldalú kereskedelemről lehet szó. A britek azonban még egy feltételt szabtak: a kereskedelmi tárgyalások előtt a lengyeleknek ki kell egyenlíteni azokat a tartozásokat, amelyeket a londoni lengyel kormány halmozott fel Londen szemből 1939 és 1945 között. Bevin tudta, hogy Nagy-Britannia soha nem kapja vissza a teljes összeget, de úgy vélte, ha a lengyelek nagy tételekben tudnak szállítani a szovjeteknek, akkor képesek a tartozásuk egy részét áruszállításokkal kielégíteni Nagy-Britanniának is. A várakozásokkal ellentétben azonban a gazdasági elképzelések is kudarcot vallottak, sőt a kommunista lengyel vezetés által elkövetett hibák miatt 1945 végére a lengyel gazdaság olyan helyzetbe került, hogy a varsói brit nagykövet, Cavendish-Bentinck szavaival, „csak úgy tudják a hibáikért megfizetni az árat, hogy még inkább az orosz medve karjaiba vetik magukat.”¹⁰⁹

A brit kormány ugyancsak kiábrándultan figyelte a lengyel politikai változásokat. Bevin soha nem hitte, hogy a lengyelek képesek lesznek „megemészteni” azokat a nagy német népességgel rendelkező nyugati területeket, amelyek kompenzálásként kaptak a keleten elvesztett földekért. London több ízben tiltakozott az ellen a mód ellen, ahogy a lengyel hatóságok próbálták megoldani a német-kérdést, az ottani lakosság erőszakos kiűzésével vagy pedig úgy, hogy teljes mértékben lehetetlenné tették számukra helyben maradási: ahogy a varsói brit követség munkatársa a helyszínen tett utazásuk jelentették, az egykor virágzó Szilézia lehangoló képet mutat és az ottani német nemzetiségű lakosság vagy az önkéntes távozás, vagy az éhhalál között választhat. Hasonló módszereket alkalmazott a kommunista lengyel vezetés keleten is, ahol az ukrán nemzetiségű lakosságot kényszerítették távozásra. Bevin a jelentések ellenére arra utasította Cavendish-Bentinck-et, hogy „teljes mértékben tartsa magát távol ezektől az ügyektől, mert semmilyen valódi locus standivel nem rendelkezünk a közbelépésre.”¹¹⁰

Hasonló problémával szembesült Nagy-Britannia a többi közép-és kelet-európai országban, noha egyes esetekben papíron kiterjedt jogokkal rendelkezett. Vonatkozott ez különösen Bulgáriára, Magyarországra és Romániára, amely országok újonnan alakult kormányait London nem ismerte el, mivel azok szerinte nem feleltek meg a potsdami értekezleten elfogadott képviseleti és demokratikus kritériumoknak. Mindennek ellenére mindhárom országban jelen voltak hivatalos brit megbízottak, mint a helyi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok (SZEB) tagjai. Ezeknek a testületeknek az elnökei azonban minden egyes esetben a szovjet képviselők voltak – a már említett stratégiai kompromisszum alapján, amikor is a nyugati nagyhatalmak olaszországi befolyásuk megtartása érdekében hajlandók voltak átengedni a vezető szerepet a szovjeteknek az említett államokban. Sőt, a megállapodások szerint az ezekben az országokban delegált amerikai és a brit katonai missziók kizárólag a testület szovjet elnökén keresztül kommunikálhattak a helyi hatóságokkal. A szovjetek nem csupán a politikai, hanem a gazdasági életben is hasonló megoldásokat alkalmaztak az általuk megszállt területeken a saját befolyásuk erősítésére és a nyugati nagyhatalmak gyengítésére. Magyarország esetében ennek a politikának a keretét egyrészt a gazdasági kulcspozíciókba ültetett kommunista hivatalnokok (például, Vas Zoltán), másrészt a Magyarországra oktrojált gazdasági szerződések, mint például az 1945. augusztusi jelentette. Amikor a magyarok a briteknél és az amerikaiaknál próbáltak támogatást keresni a szovjet nyomással szemben, csak elutasításra leltek: sem a britek, sem az amerikaiak nem voltak hajlandók sem valódi, sem politikai tőkét költeni egy olyan országban, amelyet már korábban leírtak, mint a

¹⁰⁹ Uo. XX–XXI.

¹¹⁰ Uo. VIII.

szovjet érdekszférába tartozó egyik közép-európai államot. Ugyanakkor azonban a helyi brit diplomata sok esetben félreismerték a helyzetet és alábecsülték a lakosság demokratikus elkötelezettségét. Így az 1945. novemberi magyar választások előtt Alvary D. F. Gascoigne a kétségeit fejezte ki azt illetően, hogy azok tiszta körülmények között fognak lezajlani és a kommunisták nem hajtanak-e végre előtte egy államcsínyt. Csehszlovákiában Philip Nichols nagykövet vélte úgy, hogy a kommunisták a szovjet hadsereg segítségével el tudnak foglalni minden olyan kulcspozíciót, ahonnan lehetetlen lesz őket kimozdítani.¹¹¹

A Foreign Office még egy újabb fontos ügyben közösen kezelte a fent említett országokat: azt javasolta a kormánynak, hogy egy időben kössék meg a békeszerződéseket ezekkel az államokkal. London azonban ebben a térségben is meglehetősen hamar és minden különösebb ellenállás nélkül meghátrált az agresszív szovjet politikai és gazdasági terjeszkedéssel szemben. Miután a szovjetek Romániában hatalomra juttatták Petru Grozát és Bulgáriában kiszorították a hatalomból a nekik nem tetsző politikai erőket 1945 tavaszán, a brit Külügyminisztérium arra a következtetésre jutott, hogy Délkelet-Európában fel kell adni a nyugati pozíciókat a Szovjetunióval való együttműködés kedvéért és tudomásul kell venni a szovjet biztonsági zóna kiterjesztését erre a térségre is.¹¹² A britek annál is könnyebben „mondtak le” Romániáról és Bulgáriáról, ahol a „százalékos megállapodás” értelmében sem törekedtek nagyobb befolyásra, mivel Sztálin a maga részéről „betartotta” a Görögországra vonatkozó brit-szovjet megegyezést és nem próbálta meg az ottani brit érdekeket csorbítani. A briteknek és az amerikaiaknak azonban csalódniuk kellett egy másik várakozásukban: a brit külpolitika egyik célkitűzése a mielőbbi békekötés volt Németország korábbi csatlósállamaival, mert London ilyen módon remélte azt, hogy a megszálló csapatok jelenléte a továbbiakban jogilag feleslegessé válik és megkezdődhetnek a csapatkivonások Közép-Európából. Természetesen ez azt jelentette volna, hogy szovjeteknek ki kellett vonni a Vörös Hadsereg egységeit ebből a térségből, ami viszont egyrészt stratégiaileg gyengítette volna a szovjetek által létrehozni kívánt fordított cordon sanitaire hatékonyságát, másrészt gyengítette volna az immár a szovjet csatlósállamok szintjére lesüllyedni kezdő országokban a kommunista pártok erejét és támogatását. A negyvenes évek vége felé pedig a briteket egy újabb megfontolás is a közép-európai csapatkivonások erőltetése felé vitte. A súlyos gazdasági helyzettel küzdő Nagy-Britanniának fel kellett adni az olaszországi és görögországi katonai jelenlétet s azt szerették volna elérni a kormány tagjai, hogy a Szovjetunió ugyanezt tegye a dunai térségben.

A harcok befejeződése után a béketárgyalások kerültek a nemzetközi figyelem középpontjába. Általánosságban azt lehet mondani, hogy a brit kormány egyre kisebb befolyással bírt a békeszerződések megfogalmazásakor a közép-európai térséget illetően. Továbbá, London arra törekedett, hogy a határok minél kisebb mértékben változzanak meg és ilyen módon ne hozzanak létre újabb potenciális feszültséggócokat.¹¹³ Egyes esetekben, *mint például a csehszlovák–magyar határ kérdésében a status quo* melletti brit kiállást még az is indokolta, hogy a határmódosítás –

¹¹¹ Uo. XII.

¹¹² vö. Churchill egy 1945. május 29-én tett kijelentésével: „mindig úgy gondoltuk, hogy a köztes államok nem követhetnek Oroszországgal szemben ellenséges politikát.” Idézi Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés*. Budapest. Héttorony Kiadó, 1994. 13.

¹¹³ ld. a *Foreign and Commonwealth Office* egy 1945. június 7-án kelt dokumentumát: „Erdély vagy annak nagyobb részének” visszaadása Romániának”. Uo. 30. Csehszlovákiát és Jugoszláviát illetően: „további területek átengedése részükre aligha lennének igazolhatók”. Uo. 35. Fülöp Mihály azonban rámutat arra, hogy a brit álláspont 1945. szeptembert követően módosult a trianoni határok érintetlenül hagyása irányában, mert a) nagyobb mértékű határmódosítás etnikai alapon nem igazolható; b) kisebb határmódosítás elvágna a román területen húzódó észak-déli vasútvonalat, mely a térség gazdasági életéhez nélkülözhetetlen; és c) mivel Erdély gazdasági fejlődése teljes egészében Magyarország és Románia kielégítő viszonyától függ, az orosz politika hosszú távú megoldást jelenthet. Uo. 101.

etnikai alapon – kizárólag Magyarország javára történhetett volna; egy vesztes ország javára pedig a náci Németország terjeszkedésének egyik első áldozata kárára politikailag elfogadhatatlan lett volna határkiigazítás. Számos, a háború alatt született területrendezési tervet a brit kormánynak fel kellett adnia azon egyszerű oknál fogva, hogy a politikai realitások miatt azok megvalósítására a legkisebb lehetőség sem mutatkozott. Így a magyar, a román és a bolgár területi kérdéseket eleve a Szovjetunió hatáskörében hagyták, mivel Moszkva gyakorolta a tényleges ellenőrzést ezekben az országokban. A határkérdést ismételten felvető magyar politikusoknak a brit kormánytisztviselők minden esetben azt javasolták, hogy a Szovjetuniót próbálják rávenni az ügyük támogatására; Nagy-Britannia semmit sem tehet, noha elvileg „redukált területi igények” teljesítésére lehetőséget látna.¹¹⁴ A brit „nagylelkűségből” sokat levont az a tény, hogy Londonban is tisztában voltak azzal, hogy nincsenek a kérdésben döntési helyzetben és nem fog arra sor kerülni, hogy behajthassák a brit kormányon ezeket az ígéreteket. Ráadásul a Külügyminiszterek Tanácsa 1946. május 7-i ülésén Magyarország viszonylatában a trianoni határok visszaállítása mellett döntött. Ennek ellenére a határkérdés ügyében az angoloknál kilincselő Gyöngyösi külügyminiszterrel röviddel ezután azt közölték, hogy a magyar-román határkérdés formálisan nyitott még a párizsi értekezletig, noha hozzátették: valójában reménytelen kísérlet annak megváltoztatása.¹¹⁵

A második világháború előtti nemzetközi feszültség egyik forrását a német ajkú kisebbségek, kiváltképpen a szudétánémetek jelentették. A potsdami konferencián a nagyhatalmak egyetértettek abban, hogy a német etnikai kisebbségeket ki lehet telepíteni s ennek alapján kezdődött el a csehszlovákiai, lengyelországi és a magyarországi német kisebbségek kitelepítése. A britek és az amerikaiak azonban nem fogadták el a csehszlovákok azon javaslatát, mely szerint a magyar kisebbségek is belekerüljenek ebbe a körbe, és arra ösztönözték Prágát, hogy kétoldalú tárgyalásokkal igyekezze rendezni a kérdést. A csehszlovák által végrehajtott lakosságcsere és a magyar kisebbségek ellen hozott intézkedések miatt azonban a britek azzal a javaslattal fordultak az amerikaiakhoz, hogy állítsanak fel egy négyhatalmi bizottságot a két ország közötti lakosságcsere humánus lebonyolításának az ellenőrzésére. Az amerikaiak azonban nem kívántak belebonyolódni a közép-európai ügyekbe és ezért elvetették az ötletet. Ugyanakkor a prágai brit nagykövet, Philip Nicols azt jelentette, hogy a belső lakosságcsere, illetve áttelepítések humánus módon mennek végbe, s amikor Bede Londonban kétségbe vonta ennek igazságát, Bevin külügyminisztertől azt a választ kapta, hogy ha a magyaroknak panaszuk van, akkor forduljanak a szovjetekhez.¹¹⁶ A csehszlovákok által szorgalmazott lakosságcsere után 1946. szeptemberben került a nagyhatalmak képviselőiből álló bizottság elé, ahol a brit megbízott – Lord Hood – az erőszakos kitelepítés békeszerződésbe való foglalását kifogásolta és a magyar kormány együttműködést elengedhetetlennek tartotta az áttelepítéseknél. Miután az Egyesült Államok is az egyoldalú csehszlovák megoldás ellen foglalt állást, a két érdekelt felet közvetlen tárgyalásra szólította fel a bizottság.¹¹⁷ Érdemes itt megemlíteni, hogy a britek (és az amerikaiak) nem kívánták a magyarországi svábok kitelepítését, részben abból a gazdasági megfontolásból, hogy a menekültek csupán a brit és amerikai német zónák lakosságát növelték s ezzel még súlyosabbá tették az ottani helyzetet (lakhatás, élelmiszer ellátás, egészségügyi szolgáltatások, stb.).¹¹⁸ Az angolszászok másik fő kifogását a Key tábornokot 1946. július 5-én felváltó George Hatton Weems dandártábornok fogalmazta meg: a kitelepített svábok elhelyezése azért is gondokat okozott, mert az Odera–Neisse

¹¹⁴ idézi Fülöp. i. m. 163; valamint ld. a Gyöngyösi Jánosnak adott 1946. májusi brit választ, uo. 121; Max. i. m. 82. Nagy-Britannia bizonyos mértékű autonómiát is elfogadhatónak tartott volna Erdély esetében. Vö. Eric Roman: *Hungary and the Victor Powers 1945-1950*. New York. St. Martin's, 1996. 115.

¹¹⁵ Fülöp. i. m. 121.

¹¹⁶ Roman. i. m. 169

¹¹⁷ Uo. 175–176.

¹¹⁸ *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary, 1945–1947*. MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2000. 161.

vonaltól keletre eső területekről származó menekültek visszaszállítása a megfelelő szállítókapacltas miatt akadozott.¹¹⁹

Ami a jóvátételt illeti, a nyugati hatalmak ezen a területen is próbálták mérsékelni a szovjetek étvágyát. Potsdamban sikerült meghiúsítaniuk azt a szovjet tervet, hogy a Ruhr-vidéket négyhatalmi ellenőrzés alá vonják és ezzel a német ipari központot részben szovjet ellenőrzés alá rendeljék. A Vörös Hadsereg által megszállt országokban azonban nem tudták megakadályozni a szovjet hatóságok önkényesen értelmezett „jóvátételi” követeléseinek megvalósítását; mindössze annyit sikerült elérniük, hogy közös amerikai-brit nyomásra a szovjetek Magyarország esetében elálltak az eredetileg követelt 400 millió dolláros kártérítéstől és beérték ehelyett 300 millióval. Sőt, Ernest Bevin brit külügyminiszter felvetette, hogy a jóvátételnek nem kellene bekerülnie a békeszerződésbe. Igaz, Ausztria esetében a nyugati nagyhatalmak sikeresen álltak ellen az ország gazdasági „szovjetizálása” ellen, ismételten megmutatva azt, hogy földrajzilag meddig terjedt az angolszász érdekszféra Európában. Az angolszász nagyhatalmak a közép-európai gazdasági rekonstrukciót féltették a túl magas szovjet jóvátételi követelésektől és ezzel, közvetetten, a nyugat-európai gazdasági helyreállítást is védték, amennyiben Európa két fele gazdaságilag egymásra volt utalva. Gazdasági téren bizonyos szempontból megismétlődött az első világháború utáni helyzet, amennyiben a britek a Dunán való szabad hajózás biztosítását tekintették az egyik – he nem a – legfontosabb brit gazdasági érdeknek Közép-Európában. London egy minden érdekelt államot magába foglaló konferencia összehívását szorgalmazta ebben a kérdésben. A *Foreign Office* ugyanakkor elutasította Magyarország Németországgal szembeni követeléseit is azon az alapon, hogy Magyarország mindössze csekély ellenállást tanúsított Németországgal szemben, s a demokratikus Magyarország nem üzent hadat Németországnak 1945. januárig, miközben Szálasi hadserege május 8-ig harcolt a szövetségesekkel.¹²⁰¹²⁰

Politikai téren a britek ugyanolyan óvatosan és visszafogottan viselkedtek, mint a gazdaságin. A jövőndő magyarországi kormányok jellegéről szóló pesszimista jövőndölések legalább 1945. márciusig vezethetők vissza, de még a novemberi választások eredménye sem győzte meg a briteket – joggal – a magyar kormány függetlenségéről és önállóságáról. Az 1945. júliusi választások után hatalomra került munkáspárti kormány az erőegyensúly és a Realpolitik híve volt: nem kívánták megítélni a közép- és kelet-európai államok kormányait azok túlnyomórészt baloldalisága alapján, hanem csak a brit érdekek szempontjából való hasznosságukat vették figyelembe. Megnyilvánult mindez a novemberi magyarországi választások előtt, amikor a kisgazdák hiába próbáltak amerikai és brit segítséget kapni a kommunista és szociáldemokrata párttal szemben. A brit magatartás egyik legjellemzőbb példáját az 1946. májusában lebonyolított magyar kormányfői látogatás adta. London el akarta kerülni annak a látszatát, hogy a kisgazdákkal „szövetkezik” a baloldallal szemben; ugyanakkor a nagypolitika is beleszólt a kérdésbe: az éppen folyó magyar-szovjet gazdasági vitában a britek nem kívántak akár átvitt értelemben is a magyarok mellett kiállni és ezzel veszélyeztetni a brit-szovjet viszonyt. Ugyanakkor Bede István, a londoni magyar követ arról tájékoztatta feletteseit, hogy a Foreign Office azért nem támogatja a látogatás ötletét, mert nem remél semmilyen kézzelfogható – politikai – eredményt attól.¹²¹

Az előzetes tapogatózások után Bevin külügyminiszter mégis úgy döntött, hogy fogadni tudnák Nagy Ferencet május folyamán. A Whitehall azonban újfent meggondolta magát és a magyarországi brit chargé d'affaires, William Carse-Mitchell május 27-én arról informálta a budapesti kormányt, hogy Ernest Bevin mégsem tudja fogadni a magyar miniszterelnököt, aki amúgy is jobban tenné, ha a magyar belpolitikai viszonyok miatt nem kelne útra. Ezt követően

¹¹⁹ Uo. 330.

¹²⁰ vö. Fülöp. i. m. 122–123.

¹²¹ Roman. i. m. 133.

azonban a moszkvai brit nagykövet is beavatkozott a vitába és azt javasolta: miután Nagyot korábban már a legmagasabb szinten fogadták Moszkvában, rossz üzenete lenne annak, ha Londonban nem kapja meg ugyanezt a lehetőséget Nagy Ferenc. Így június 3-án Carse-Mitchell ismét felkereste a magyar külügyminisztériumot és Attlee miniszterelnöktől és Bevin külügyminisztertől származó meghívólevelet adott át Nagy Ferenc részére.¹²² A magyar delegáció Párizs és Washington meglátogatása után érkezett Londonba, ahol a Foreign Office-ban (Sir Orme Sargent közigazgatási és J. B. Noel-Baker politikai államtitkár) leginkább epés megjegyzésekkel fogadták a magyarokat arra utalva, hogy Magyarország mint legyőzött ország területi követelésekkel mer fellépni, például, Csehszlovákiával szemben. Clement Attlee hasonlóképpen hívös volt és a magyar delegációnak újfent Párizsba kellett mennie, hogy Ernest Bevinnel találkozhasson. A delegációval utazó Gyöngyösi János külügyminiszterrel Bevin közölte, hogy határmódosításra csak a Romániával való kétoldalú megállapodás keretében kerülhet sor – majd ezután Molotov szovjet külügyminiszter, egy bizonyos fajta nagyhatalmi pas de deux részeként leszögezte Gyöngyösi előtt, hogy szó sem lehet határmódosításokról Magyarország javára.¹²³ A fenti történet azért érdekes, mert egyszerre világít rá a brit–magyar–szovjet háromszögű kapcsolatrendszer fontosabb elemeire.

A brit Közép-Európa másik meghatározó koordinátarendszerét a brit birodalmi érdekek jelentették. Az 1947. májusi–júniusi magyarországi kormányválság idején egyrészt a szovjet „érzékenységre” való tekintettel Bevin azt javasolta, hogy Nagy-Britannia semmilyen lépést se tegyen ebben az ügyben. A Foreign Office-ban felmerült, hogy Nagy Ferenc kieroszakolt eltávolításával a szovjetek egyben a briteket is ki akarják-e szorítani Magyarországról. Amikor a moszkvai brit nagykövet, Sir Maurice Peterson Molotovnak felvetette az események ilyen olvasatát, a szovjet külügyminiszter kijelentette: Moszkva semmilyen szerepet sem játszott és játszik a magyarországi politikai életben, sőt, éppen hogy Londont vádolta azzal, hogy befolyást kíván gyakorolni a magyar belpolitikára. A SZEB-ben játszott alárendelt angolszász szerepet tekintve az amerikaiaknak és briteknek gyakorlatilag kevés esélye lett volna erre, s mivel a szovjet vádaskodást azonban többen nem szerették volna válasz nélkül hagyni, felmerült az az ötlet, hogy az ENSZ elé viszik az ügyet. Ekkor azonban már a nagypolitikai megfontolások kerültek előtérbe. A britek nem kívánták „ingerelni” a szovjeteket egy ilyen, az ő szempontjukból legalábbis másodrendű kérdésben akkor, amikor az Európai Újjáépítési Programban (Marshall-tervben) való szovjet részvételtől még nem kaptak határozott választ Moszkvától, s amikor éppen a görög kérdés volt a világszervezet napirendjén és a két nyugati nagyhatalom nem akarta, hogy a figyelem elterelődjön az ottani kommunista felkelésről. Igaz, Dean Acheson külügyi államtitkár a „feltartóztatást” meghirdető 1947. március 12-i beszédben eredetileg még bele akarta venni Magyarországot is mint az Egyesült Államok számára fontos államot és State Department-en belül volt egy olyan csoport, amely csak propaganda okokból egyezett bele a Marshall-tervnek az összes európai ország számára való felajánlásába és titokban abban reménykedtek, hogy a szovjetek nem fogják elfogadni a szándékosan olyan módon megfogalmazott feltételeket, amelyek rést ütöttek volna a zárt szovjet gazdaságon. A magyar politikai élet teljes mértékű szovjetizálása ellen azonban egyre gyengébb hangon tiltakoztak Londonban és Washingtonban: az 1947. augusztusi választások előtti kommunista manipulációk ellen (kb. 500000-1000000 ember kizárása a választójogból) még ugyan protestáltak, de a polgári pártok betiltását már szó nélkül tűrték. A britek – az aránylag szoros brit munkáspárti-magyar szociáldemokrata kapcsolatok miatt – még bizonyos mértékben bíztak az SZDP-ben, de a következő év júniusában végrehajtott pártfúzió és a Magyar Dolgozók Pártjának megalakítása minden reményüket megsemmisítette.

¹²² Uo. 133–134.

¹²³ vö. uo. 137–138.

A magyar példa, többek közt, azt a világpolitikai realitást illusztrálja, hogy Közép- és Kelet-Európa sem az Egyesült Államoknak, sem Nagy-Britanniának nem volt nélkülözhetetlen régió. Jóllehet bizonyos nyugati gazdasági érdekek fűződtek a térséghez – például a nyugat-európai gazdaságokat kiegészítő élelmiszeripari termelés vagy a nyersanyagtermelés – az itt befektetett amerikai és brit tőke, valamint a kétoldalú kereskedelmi forgalom olyan csekély mértékű volt, hogy azok elvesztése szinte semmilyen hatással nem volt az amerikai és brit gazdaságra. Geopolitikailag egyfajta „dominó-elv”-től félték többen, de Churchill fultoni beszéde, mely a kialakult helyzetet rögzítette és nem oka volt az európai megosztottságnak, meghúzta azt a vonalat, amelynél a létfontosságú brit (és amerikai) érdekek végződtek. A két angolszász nagyhatalom Közép-Európa politikája között mindössze taktikai eltérések léteztek. Miközben az amerikaiak kevésbé törekedtek a szovjetekkel minden áron való megegyezésre (ahogy Truman fogalmazott: elege volt a szovjetek „babusgatásából”), addig a britek jóval beletörődőbb politikát folytattak. Nyilvánvalóan egyik fővárosban sem a kommunista ideológia vagy a szovjet expanzionizmus elfogadása miatt alakultak másképpen a dolgok. Az Egyesült Államok a második világháború legnagyobb nyerteseként, az atommonopólium birtokában, a világ ipari össztermeléséből való közel negyvenöt százalékos részesedésével, a háború által tönkretett európai országokkal szemben lényegében nagyobb veszteségek nélkül megúszott háborúval a háta mögött az erő pozíciójából tárgyalhatott bizonyos kérdésekben a szovjetekkel. Nagy-Britannia viszont súlyos gazdasági helyzetben találta magát, a birodalom eresztekei recsegték-ropogtak, s általában egy túlterjeszkedett ország minden gondjával küzdött. Ilyen körülmények között Londonban világosan meg kellett határozni a prioritásokat, amelyek azután Winston Churchill híres „három körében” fogalmazódtak meg: a Brit Nemzetközösség, az amerikai-brit „különleges kapcsolat” és Nyugat-Európa számított elsődlegesnek a brit külpolitikában. Az ezeken a területeken kívül eső régiókból a britek visszavonultak és a klasszikus hadászati szabályok szerint megpróbálták szűkíteni az „arcvonalat”. Ennek keretében jóval az amerikaiak előtt áttértek a nemzetközi kapcsolatok ún. puha területeire a három stratégiai szempontból fontos „körből” kimaradókkal kapcsolatban: a BBC és a British Council megpróbált intenzívebb kulturális kapcsolatokat kiépíteni a „vasfüggöny” mögött rekedt emberekkel.

A második világháború utáni brit Közép-Európa politika harmadik meghatározó koordináta rendszere a brit-amerikai viszony volt. Winston Churchill nem csupán kézenfekvő brit birodalmi érdekek miatt szorgalmazott hadműveleteket a Balkánon (a már többször emlegetett London–Suez–India vonal mentén), hanem azért is, mert nem kívánta a szovjeteket Európa szívébe vonzani Franklin D. Rooseveltnem vette figyelembe ezt a veszélyt és – a rendkívül segítőkész Sztálinnal karöltve – Teheránban keresztülvitte az akaratát a normandiai partraszállás mellett, ami nagyon is megfelelt a szovjet diktátornak a „minél messzebb, annál jobb” elv alapján. A háború után a britek mindössze annyit tehettek, hogy megpróbálták a visszavonulásukat addig késleltetni, amíg az amerikaiakat be nem tudják vonni az európai ügyekbe, s ezzel párhuzamosan megszervezni Nyugat-Európa védelmét. A brit külpolitika ezen elképzelésének sikerét 1947 hozta meg: márciusban megszületett a Truman-doktrína, még ugyanebben a hónapban megkötötték a dunkerque-i szerződést Franciaországgal (igaz, ekkor még elsősorban németellenes érdekek), de a következő évben tető alá hozott brüsszeli szerződés már egyértelműen a szovjet fenyegetés ellen irányult, majd a folyamatot a NATO megalakítása zárta le 1949. áprilisban.

A közép-európai országok közül Magyarország volt az egyetlen olyan állam, amelyben a három nagyhatalom – hivatalosan – egyszerre volt jelen a Szövetséges Ellenőrzési Bizottság tagjaiként. Már korábban történt utalás arra, hogy a gyakorlatban ez a magyarországi szovjet dominancia egy újabb formáját jelentette. A magyarországi SZEB-et a fegyverszüneti megállapodás aláírásával egyidejűleg hozták létre (1945. január 20, Moszkva) és a annak elnöke Kliment E. Vorosilov marsall lett, akinek a helyét 1946. márciusban addigi helyettese, V. P. Szviridov altábornagy foglalta el. A brit megbízottakat O. P. Edgcumbe, míg az amerikaiakat kezdetben William S. Key

altábornagy vezette. A feltételek kezdettől fogva egyenlőtlenek voltak. Így, például, a britek és az amerikaiak kizárólag a SZEB szovjet elnökén keresztül érintkezettek a magyar kormánnyal, miközben az angolszász képviselők nem nyerhettek betekintést azokba az iratokba, amelyeket a szovjet delegáció juttatott el a magyar kormányhoz.¹²⁴ Amikor Edgcumbe mindezt szóvá tette, Szviridov a SZEB alapokmányának negyedik paragrafusára hivatkozott, amely az érintkezés „szolgálati útját” a szovjet elnökön keresztül jelölte ki. Ami pedig a második felvetést illeti, a szovjet tábornok azzal érvelt, hogy az inkriminált levelek a Vörös Hadsereggel voltak kapcsolatban s ilyen módon csupán szovjet érdekekről volt szó.¹²⁵

A britek általánosságban arra törekedtek a SZEB-en belül, hogy siettessék a béketárgyalásokat és a szerződés ratifikálását, mert eredetileg ezekhez a feltételekhez kötötték a győztes nagyhatalmak a megszálló csapatok – azaz, a Vörös Hadsereg – kivonását. Ezen kívül a működése körülbelül két és fél éve alatt (1947. szeptemberében tartotta az utolsó ülését) összesen ötven plenáris találkozót tartó testület elsősorban a békeszerződés 13. Cikkelyével foglalkozott, amely az Egyesült Nemzetek jogaival és érdekeinek a védelmével foglalkozott, valamint előírta azt, hogy a magyar területen tartózkodó külföldiek háború előtti státusát vissza kell állítani és ingó s ingatlan vagyontárgyakat vissza kell szolgáltatni. Mivel a britek magyarországi befektetései csekélyek voltak, így az érdekvédelem mindenek előtt a korábban brit tulajdonban lévő ingatlanok és a személyes vagyontárgyak visszaszerzésére irányult. Edgcumbe tábornok már a SZEB második formális ülésén felvetette a brit tulajdonok kérdését, amelyet azután gyakorlatilag mindvégig napirenden is tartott.¹²⁶ Végül azonban a Foreign Office-nak arra a megállapításra kellett jutnia, hogy „irreális lenne azt hinni, hogy a csatlósoknak a legcsekélyebb mértékben is szándékukban áll a békeszerződésekben foglaltak betartása”.¹²⁷

A britek és az amerikaiak nagyjából 1947 tavaszára veszítették el azokat az illúzióikat, amelyeket a szovjetekkel való háború utáni együttműködésről és a szovjetek közép- és kelet-európai szándékai felől tápláltak. Korábban már szó esett a fordulópontot jelentő eseményekről – a Truman-doktrínáról, a Marshall-tervről. Magyarország esetében Nagy Ferenc lemondatása jelentette azt az pontot, amely után a britek és az amerikaiak úgy értékelték: innen már nincs visszatérés a demokrácia irányába. Ennek megfelelően Nagy-Britannia és az Egyesült Államok képviselői tartózkodtak a magyar ENSZ-tagságról tartott szavazáson, ami azt jelentette, hogy mivel ilyen esetekben a nagyhatalmak egyetértésére volt szükség, Magyarországot nem vette fel tagjai sorába a világszervezet. Paradox módon az angolszász vétó később visszaütött Washingtonra és Londonra: a Mindszenty-per miatt 1949. április 12-én a britek és amerikaiak hasonló szövegű notes verbale-t juttattak el a magyar külügyminisztériumban, amelyben a békeszerződés 2. Cikkelyére hivatkozva tiltakoztak az emberi jogok, a szólás- és sajtószabadság, valamint a vallási szabadság eltiprásáért. Amikor az akció hatástalannak bizonyult, az ENSZ elé vitték az ügyet. Rajk László azonban április 4-én sietett kijelenteni, hogy miután Magyarország nem tagja az ENSZ-nek, az ott elfogadott határozatok nem vonatkoznak rá.¹²⁸ Ennek következtében az amerikai-brit ENSZ-beli fellépés

¹²⁴ A magyarok – például, Kárász Artúr az MNB elnöke – is csak bizalmas feljegyzéseket juttathattak el az angolszász képviselőkhez, de hivatalosan kizárólag a SZEB-en keresztül érintkezettek velük. Ld. Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947*. Budapest: Európa, 1995. 87.

¹²⁵ Az 1946. július 24-i konferencia. *Documents ...* 170–171. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői egyébként már a SZEB 1945. június 5-én megtartott második formális ülésén nagyobb szerepet követeltek a testületben. Vö. uo. 48–50.

¹²⁶ Id. uo. 46, 107, 139, 154, 156, 381–382.

¹²⁷ idézi Roman. i. m. 212.

¹²⁸ Uo. 250–251. Mindszentyvel különben nehezen boldogultak az amerikaiak és a britek. A hercegprímás félreértette az angolszász hatalmak befolyásának és érdekeinek mértékét Magyarországon: nem ismerte fel, hogy a Duna-medence sorsát a szövetséges hatalmak háborús stratégiája és politikája döntötte el. Vö. Kertész. i. m. 94.

mindössze kellemetlenségeket okozott a magyar kommunista rezsimnek, de semmilyen jogi szankciót nem lehetett életbe léptetni ellene.

Ezt követően megsokasodtak a brit–magyar politikai jellegű összeütközések. Budapest, érthető okokból, zokon vette, amikor a brit-magyar gazdasági tárgyalások közepén az immár emigrációban élő Nagy Ferenc óva intette a londoni kormányt a megegyezéstől és arra figyelmeztetett, hogy Közép-Európában a szovjetek egy átfogó stratégia keretében terjeszkednek.¹²⁹¹²⁹ Igaz, a baloldali erők ellenzékével sem volt zökkenőmentes a kapcsolat. Az együttműködés egyik akadályát Mindszenty József markáns politikai felfogása jelentette: a hercegprímás az Egyház ügyét összekapcsolta egy Habsburg restauráció lehetőségével, amelyet viszont Clement Attlee Munkáspártja kategorikusan elutasított. A brit kormányzó pártnak azonban csalódnia kellett a magyarországi elvbarátaiknak tekintett szociáldemokratákban is, akiknek egyes vezetői (pl. Szakasits Árpád és Marosán György) az elveiket feladva behódoltak a kommunista pártnak és felszámolták az önálló SZDP-t.¹³⁰

Nagy-Britannia Közép-Európa politikája a hidegháború korai korszakában (az 1950-es és 1960-as évek)

A brit Közép-Európa politikát a párizsi békeszerződések megkötése, illetve a közép-európai sztálinista hatalomátvétel után elsősorban a brit biztonságpolitikai érdekek határozták meg. A Szovjetunió gyarmatbirodalmát monolitikus tömbként kezelték az egymást váltó brit kormányok függetlenül attól, hogy a Munkáspárt vagy a Konzervatív Párt soraiból kerültek ki az ország politikai vezetői. Ez a bipoláris szemlélet kölcsönös volt: a szovjet és a helyi kommunista vezetők szemében a két angolszász nagyhatalom, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia volt a fő ellenség. Igaz, 1946-ban Sztálin még kísérletet tett arra, hogy az Egyesült Államokat „leválassza” Nagy-Britanniáról, mert a szovjet vezetés a háború után még úgy gondolkozott, hogy az amerikaiak és a britek fognak először szembe kerülni egymással gazdasági érdekellentétek miatt.

Amennyiben a biztonságpolitikai megfontolások elsődlegességét új vonásnak is vehetjük Nagy-Britannia Közép-Európa politikájában, a térséggel szemben korábban folytatott brit politikai hagyományok is tovább éltek. Ebben az összefüggésben a brit érdektelenségre lehet elsősorban utalni; sőt, azt lehet mondani, hogy ez a szemlélet csak erősödött az 1940-es évek végétől. Az okok között szerepel a brit gyarmatbirodalom leépülése: India 1947-ben vált függetlenné, Palesztina 1948-ban szűnt meg brit mandátum-terület lenni. A két – egymással összefüggésbe hozható esemény – együttesen azt eredményezte, hogy a korábbi London–Szuez–India stratégiai vonal részben elvesztette a jelentőségét London számára ugyanúgy, mint az ennek közelében található államok, közöttük a délkelet-európaiak is. Továbbá, amíg a két világháború között még egyfajta verseny is kialakult egyes közép-európai államok, például Magyarország és Csehszlovákia között az 1920-as évek elején, a brit jóindulat és támogatás elnyerésére, most mindennek a fordítottja következett be és a helyi kommunista vezetők egymást túllicitálva igyekeztek a minimális szintre vagy az alá szorítani a kétoldalú kapcsolatokat a moszkvai vezetés kegyeiért folyó versengésben. Azaz, amíg a két világháború közötti időszakban egyfajta „viszonytalan szerelemről” beszélhetünk a brit–közép-európai kapcsolatokról, most egészen más jellegű hivatalos megnyilatkozások váltak uralkodóvá a közép-európai fővárosokban. Harmadszor, hagyományosan mondható az a brit törekvés is, amely a stabilitást tartotta mindig szem előtt a közép-európai térséget illetően. A stabilitást ebben az esetben a szovjet biztonsági érdekek elfogadása jelentette, ami egyet jelentett azzal, hogy London meg sem próbált komolyabb kísérletet tenni a szovjet biztonsági zóna esetleges felszámolásáért. Negyedszer, még a háború előtt sem fűződtek

¹²⁹ Uo. 189.

¹³⁰ vö. uo. 241-246.

jelentősebb gazdasági érdekeik a briteknek Közép-Európához; sőt, azokat az elkerülhetetlennek tartott német gazdasági terjeszkedés miatt még le is építették a harmincas évek végén. Ebből következően a még meglévő pénzügyi és kereskedelmi pozíciók elvesztése az államosítások és a különböző ürüggyekkel végrehajtott kisajátítások következtében nem jelentettek nagy vérveszteséget a brit gazdasági köröknek. Ötödször, a háború után külpolitikai konszenzus alakult ki a brit stratégiai érdekek prioritására vonatkozóan. A Winston Churchill által felvázolt „három körbe” – a Nemzetközösség, az Egyesült Államokkal kialakult „speciális kapcsolat” és Nyugat-Európa – nem fért be Közép- és Kelet-Európa. A hidegháború realitásainak megfelelően legalábbis Nagy-Britannia 1973-as közös piaci csatlakozásáig a „különleges kapcsolat” élvezett előnyt a többi létfontosságú érdekekkel szemben, hiszen a fő szempont a biztonság volt, amelyet kizárólag az Egyesült Államok tudott garantálni.

Sztálin halála csak csekély, alig látható elmozdulást jelentett a briteknek a korábbi években a szovjet csatlósállamokkal szemben folytatott politikájától. Igaz, a konzervatív miniszterelnök, Winston Churchill szorgalmazta elsősorban az újabb csúcstalálkozót a szovjetekkel – az amerikaiak, közülük is leginkább John Foster Dulles véleménye szerint semmi kézzelfogható eredményre nem lehetett számítani és ezért feleslegesnek tartották, illetve még a nyugati világ szempontjából hátrányosnak is abban az értelemben, hogy a találkozóval emelték a szovjet vezetés nemzetközi presztízsét – ám a „genfi szellem” a gyakorlatban vajmi keveset jelentett. Készült ugyan egy előterjesztés a Foreign and Commonwealth Office-ban a közép- és kelet-európai országokkal szemben folytatott kereskedelmi politika módosítására, amely azt javasolta: az intenzívebb kereskedelmi kapcsolatok lazítani fogják a csatlós államok egyoldalú gazdasági függését a Szovjetuniótól. Az előterjesztésnek azonban tágabb vonatkozásai is voltak: egy aktívabb brit kereskedelempolitika megnehezítené a Szovjetunió gazdasági – és politikai – behatolását afrikai és ázsiai országokba is.

A javaslatban foglaltakat Harold Macmillan külügyminiszter elutasította. Indoklasként megemlítette, hogy Nagy-Britanniának még mindig nincsenek létfontosságú érdekei a közép- és kelet-európai térségben, azaz, Bulgáriában, Romániában, Magyarországon és Csehszlovákiában. Ahogy a harmincas évek végétől a brit vezetés arra a következtetésre jutott, hogy reménytelen vállalkozás egy totalitárius kontinentális nagyhatalom terjeszkedését megállítani a térségben, úgy most is hasonló elvek alapján írták le Közép-Európát. Egy közép-európai állam, Lengyelország azonban kissé jelentősebb szerepet kapott a brit stratégiai tervezésben – a német kérdés és az ország méretei miatt. Az (európai) hidegháború központi kérdése a német kérdés megoldása volt és ilyen szempontból Lengyelország nyilvánvalóan többet nyomott a latba brit külpolitikai döntéshozóknál, mint a többi csatlós ország. Egy esetleges német újraegyesítés alkalmával ugyanis Lengyelországban lehetett volna elméletileg a legkönnyebben megalapozni vagy visszaszerezni a nyugati befolyást (a lengyel biztonsági érdekekre apellálva). A külügyminiszteri intencióknak megfelelően megvizsgálták annak a lehetőségét, hogy milyen módon lehetne a Lengyelországgal folytatott minimális mértékű kereskedelmet növelni, de a végső konklúzió az volt, hogy mindössze kevés lehetőség adódik egy ilyen politikára.¹³¹

A Sir John Ward külügyi államtitkár helyettes által a genfi csúcs után megfogalmazott javaslatok elutasítása annál is könnyebb volt, mert a szovjetek Genfben nem voltak hajlandók tárgyalni a kelet-európai országok ügyéről s az intranszigienciájuk kilátástalanná tett volna egy brit külpolitikai módosítást a jelzett irányba. A britek a következő év tavaszán Londonban tartott kétoldalú megbeszéléseken újfent fel kívánták vetni a közép-európai régió kérdését, de a szovjetek nem változtattak korábbi elutasító magatartásukon. Az 1956. áprilisi megbeszélésekre viszont már más nemzetközi helyzetben és légkörben került sor: ekkor már Nyikita Sz. Hruscsov elmondta híres

¹³¹ vö. Békés Csaba: *A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom*. In *Évkönyv I.* Budapest. 1956-os Intézet, 1992. 20.

beszédét az SZKP XX. Kongresszusán, s a csatlós államok közül is egyik-másik óvatosan a Nyugat felé tájékozódott, különösen ami Lengyelországot illeti, ahol a kommunista párton belüli elégedetlenség a sztálinista vezetéssel szemben egyre markánsabban fogalmazódott meg.

Az adott helyzetben adható brit válasz előtt röviden utalni kell az Egyesült Államok korabeli politikájára az európai kommunista államok irányába. A kitérő azért szükségszerű, mert a brit külpolitika stratégiai kérdésekben az amerikaihoz igazodott a kelet-nyugati kapcsolatokban.¹³² Washington az 1940-es évek vége óta pénzügyileg és katonailag is támogatta a Kommunista Tájékoztatói Irodából kizárt Jugoszláviát. A Joszip Broz Tito által képviselt irányzat azért vált elfogadhatóvá az amerikai vezetőknek, mert az ún. nemzeti kommunizmust képviselte és potenciálisan fellazító szerepet töltött be a kommunista tömbön belül, amennyiben Moszkva irányítását bizonyos kérdésekben megkérdőjelezte. Az amerikaiak és a britek is arra a következtetésre jutottak, hogy a csatlós államok felszabadítása lehetetlen és értelmetlen vállalkozás lenne a régióbeli angolszász érdektelenség, valamint a stabilitás mindenek fölé való őrzése miatt. A britek 1956 közepére kezdték elfogadni a nemzeti kommunizmussal kapcsolatos amerikai álláspontot és kezdték valós alternatívát látni a titói kommunizmusban. Igaz, a nemzeti kommunizmusban kizárólag a szovjet-kínai tömb meggyengítésének egyik eszközét látták – azaz, taktikai okokból helyeselték – és nem a térség felszabadításának és Európa újraegyesítésének stratégiai terve részeként.

Az 1956-os magyar forradalom – ugyanúgy, mint a többi nyugati országot – Nagy-Britanniát is váratlanul érte. A briteket a forradalommal szinte percre pontosan azonos időben kirobbanó szuezi válság és háború kötötte le nyilvánvaló stratégiai okokból. A korabeli részvevők ellentétesen értékelték az eseményeket: a szovjet pártfőtitkár, Hruscsov szerint a két esemény egyidejűsége nem a véletlen műve volt. Érdekes vita zajlott le korábban a szovjet vezetésen belül a közel-keleti szovjet politikáról: Molotov külügyminiszter még 1955-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy a Szovjetunió hibát követ el, ha Gamel Abdel Nasszer rendszerét támogatja, mert ezzel túl sokat vállal magára és veszélybe kerül a kelet-európai csatlósok feletti szorosabb ellenőrzés, illetve döntő befolyás. Molotov itt lényegében a birodalmi túlterjeszkedés veszélyére hívta fel a figyelmet; ahogy Hruscsov figyelmen kívül hagyta ezeket az intelmeket, úgy az őt követő vezetők is Mihail Gorbacsov hatalomra jutásáig és ez bizonyára siettette a Szovjetunió bukását. Magyar – és általában közép- és kelet-európai – szempontból a molotovi elképzelés azt jelentette, hogy továbbra is szinte teljes mértékben Moszkvától függenének és Nagy Imre 1956. októberi-novemberi kísérlete pontosan ezt az elképzelést vonta kétségbe. Hruscsov egyszerre kívánt mind a két helyen döntő módon jelen lenni s ez a vita, valamint a külügyminiszternek az Egyesült Államokkal szemben folytatott szovjet politikával vitatkozó nézetei azután Molotov eltávolításához vezetett.¹³³ A másik oldalon viszont a dokumentumok és a visszaemlékezések egyértelműen arra utalnak, hogy a brit-francia-izraeli támadási tervek a magyar forradalom kirobbanása előtt készültek és az akcióról a magyar események előtt határoztak (a Sévres-i konferencián).

A forradalom maga a jelek szerint nem keltett különösebb reakciót a brit külpolitikai establishment tagjai között. A magyarországi követet, Leslie Fry-t, óvatosságra intették Londonból. Fry maga október 25-én felvetette a magyar kérdés ENSZ-ben való felvetését, majd hat nappal később az osztrák modell – az örök időre szóló semlegesség – Magyarországra való alkalmazását javasolta. A

¹³² vö. uo. 22. Selwyn Lloyd brit külügyminiszter 1956. júliusban a közép- és kelet-európai kommunista országokkal szembeni új politika kialakítását az Egyesült Államok vezetőivel való egyeztetés után javasolta. Ennek értelmében a jövőben a nem kormány szintű (kereskedelmi, kulturális és sport) kapcsolatokat kell fejleszteni.

¹³³ ld. Daniel F. Calhoun: *Szuez és Magyarország, 1956. Egy Macmillan–Molotov forgatókönyv*. In: *Évkönyv 1996/1997*. Budapest: 1956-os Intézet, 1997. 243-244.

londoni külügyminisztérium azután november 2-án valóban utasította állandó ENSZ-képviselőjét, hogy igyekezzen a magyar semlegesség mellett lobbizni, de egyben leszögezte: Nagy-Britannia semmilyen garanciát nem vállalna adott esetben a semlegességre. A Foreign Office Északi Osztálya (amelyhez a Szovjetunió és a közép-kelet-európai államok is tartoztak) október 25-én a be nem avatkozást javasolta.¹³⁴ A brit kabinet a forradalom napjai alatt egyszer sem tűzte a napirendjére a magyarországi eseményeket. A közvélemény nagy szimpátiával követte a magyarországi fejleményeket – kézen fekvő az 1848–1849-es forradalommal és szabadságharccal való párhuzam a brit reagálást illetően: mindkét esetben a közvélemény a magyarok mellé állt, miközben a politikai vezetés reálpolitikai megfontolásokból tétlen maradt és mindössze olyan jelképes akciókra futotta az erejéből, mint például pár tízezer font összegű segély felajánlása a magyar forradalmárok megsegítésére, illetve a menekültek egy részének befogadása.¹³⁵ (Hasonló jellegű volt az amerikai reakció is: közvetlen és közvetett – Ausztriának juttatott – pénzsegély a menekülteknek és közel negyvenezer magyar befogadása, majd később a „magyar kérdés” napirenden tartása az ENSZ-ben addig, amíg egy politikai alku keretében 1962-ben már nem emelt vétőt az amerikai képviselő a Kádár-rendszer küldötteinek akkreditálása ellen.) Ugyancsak az érdekek mindennél előbbre helyezése játszott abban szerepet, hogy a lengyel reformistának induló kommunista vezetés (Wladislaw Gomulkaival az élen) ugyanazt kapta Nagy-Britanniától „jutalmul”, mint a forradalmat eláruló Kádár-rezsim „büntetésül”: a brit varsói és budapesti képviselők nagykövetségekké való előléptetését. (Ezt a gyakorlatot egyébként London minden közép- és kelet-európai csatlós államra kiterjesztette.)

A magyar forradalom több szempontból kényelmetlen volt Nagy-Britanniának. Először, azzal fenyegetett, hogy megbontja a stabilizálódó nemzetközi helyzetet és kiszámíthatatlanabbá s ezáltal veszélyesebbé teszi azt a Szovjetunió vélt biztonsági rendszerének kikezdésével. Másodszor, jogilag és erkölcsileg kényelmetlen helyzetbe hozta a magyar forradalom és annak szovjet leverése Londont, mert óhatatlanul bizonyos párhuzamokat lehetett vonni a szuezi válság és a magyar válság között. Harmadszor, Cipruson 1955-től kezdődően brit-ellenes zavargások törtek ki és, például, ENSZ-megfigyelők Magyarországra küldésének felvetése hasonló követeléseket vonhatott volna maga után Ciprust illetően is. Negyedszer, a brit kormány presztízsveszteséget szenvedett a világ és a saját közvéleménye előtt is, amiért a magyar forradalom ügyét csak nagyon vonakodva kívánta az ENSZ Közgyűlése elé terjeszteni, ugyanis London attól félt, hogy ha a Biztonsági Tanács rendkívüli ülése elé került volna az ügy, akkor az precedenst teremthetett volna a szuezi válság hasonló kezeléséhez.

A magyar forradalom ügyét Londonban a brit külpolitikai hagyományoknak megfelelően nem erkölcsi, hanem nagyhatalmi, erőpolitikai összefüggésben kezelték. Ahogy az évtized első felében is a britek – név szerint Winston Churchill – szorgalmazták a szovjetekkel való párbeszéd felújítását, most is a brit miniszterelnök, ezúttal Harold Macmillan volt az, aki elsőként törte meg a magyarországi szovjet fegyveres beavatkozás miatt Moszkvával szemben gyakorolt kvázi diplomáciai bojkottot, amikor 1959. januárban a szovjet fővárosba látogatott. A britek elképzelése szerint a Szovjetunió és a Varsói Szerződés ugyan továbbra is az elsődleges biztonsági fenyegetést jelentette a Nyugat számára, de a Whitehall-ban úgy vélték: a biztonságot a NATO a maga elrettentő erejével garantálja, viszont a kommunista tömb országaival folytatott párbeszéd, illetve együttműködés a nemzetközi kapcsolatok „puha” területein hosszú távon aláássa a kommunista ideológia uralmát ezekben az országokban. Ez a „kettős politika” – azaz, elrettentés katonai téren és együttműködés a kulturális, kereskedelmi és gazdasági területeken – jellemezte azután,

¹³⁴ Id. Békés. i. m. 25.

¹³⁵ 1956. november 1-én a lordpecsétőr Anthony Eden miniszterelnök nevében az alábbiakat mondta a Parlamentben: a brit kormánynak „semmiképpen sem áll érdekében, hogy a kelet-európai eseményeket kihasználja a Szovjetunió biztonságának aláásására.” Idézi uo. 27.

általánosságban fogalmazva, a brit kormányok Közép-Kelet-Európa politikáját Harold Macmillantól Margaret Thatcherig. A másik oldalon az ún. nemzeti kommunista vezetők, így Wladislaw Gomulka és Kádár János, bizonyos – taktikai – megfontolásoktól engedékenyebb politikát kezdtek folytatni egyes nyugat-európai országokkal szemben. Azaz, mindkét oldalon adott volt az a reálpolitikai alap, amelyre építve lassan és óvatosan egyfajta enyhülési politikát lehetett folytatni.

A közép- és kelet-európai térség iránti megnövekedett brit érdeklődés, különösen az 1960-as évek elejétől, nem kizárólag a kelet-nyugati kapcsolatok összefüggésében értelmezhető. A második világháború után felgyorsult a dekolonizáció folyamata, amelynek egyik hulláma éppen ebben az időszakban tetőzött. A második világháború után kialakított brit külpolitikai prioritások közül a Nemzetközösség a harmadik helyre szorult a brit-amerikai „speciális kapcsolat” és a brit Európa-politika mögött. Ez utóbbi kettő relációjában pedig Európa értékelődött fel, amit egyrészt London EFTA-beli részvétele, másrészt pedig az a törekvése jelzett, hogy az Európai Gazdasági Közösség (EGK) tagjai közé lépjen. Nyilvánvalóan a brit vezetésnek nagyobb figyelmet kellett szentelni az Európa két része közötti viszonyoknak akár csak ebben az összefüggésben is. Ugyanakkor nem tűntek el azok a hagyományos brit külpolitikai megfontolások sem, amelyek a francia és a német befolyás ellensúlyozásra törekedtek a közép- és kelet-európai térségben. Az NSZK ekkoriban kezdte el „normalizálni” a kapcsolatait a közép-európai kommunista országokkal¹³⁶, míg Franciaországban Charles de Gaulle elnök próbált egy kelet-nyugati párbeszédet elindítani és egy új európai struktúrát kialakítani. A hetvenes évek nagy részében a kelet-nyugati kapcsolatokat jelentős mértékben meghatározó európai biztonsági és együttműködési folyamattal kapcsolatban pedig a Helsinkibe delegált brit nagykövet, T. A. K. Elliott mondta ki azt, ami számos brit politikus véleményét fejezte ki: „Ha Nagy-Britannia nem vezető európai nagyhatalomként lép fel az EBEÉ keretében, akkor nem sok reménye marad arra, hogy bárhol ilyen szerepet játsszon.”¹³⁷

A fenti elképzeléseknek megfelelően a britek elsősorban kereskedelmi téren kívántak brit jelenlétet teremteni Közép- és Kelet-Európában. 1964. júliusban E. du. Cann külkereskedelmi miniszter Bulgáriát, Romániát, Magyarországot és Csehszlovákiát magába foglaló körúton vett részt. A kommunista országokat sújtó kereskedelmi korlátozások egy részének megszüntetését és hosszú lejáratú kölcsönöket helyezett kilátásba annak fejében, ha a partnerországok jelentős mennyiségű brit árut vásárolnak. Az évtized végén a Munkáspárt Tudományos-Technológiai Bizottsága keresett fel számos közép- és délkelet-európai államot a kétoldalú együttműködés lehetőségeinek feltárására. A brit erőfeszítések felemás eredményt hoztak: egyfelől jelentős mértékben, 34%-al növelte az ebben a térségbe irányuló exportját a szigetország, másfelől azonban ez a növekedés is mindössze azt eredményezte, hogy az 1970-es években a brit külkereskedelem mindössze három százaléka bonyolódott a közép- és kelet-európai kommunista országokkal, a Szovjetuniót is beleértve.¹³⁸ Ennek oka nagy részben a másik oldalon is keresendő: egyszerűen nem rendelkeztek a kelet-közép-európai kommunista államok olyan árucikkkel, amelyeket értékesíteni lehetett volna a brit piacon.

A helsinki-folyamat és a brit Közép-Európa-politika a berlini fal leomlásáig

¹³⁶ Id. pl. Ruff Mihály: *A magyar–NSZK kapcsolatok (1960–1963)*. In *Múltunk*, XLIV. évf. 3. sz. (1999). 3–40.

¹³⁷ Bennett, M. A. and K. A. Hamilton, eds. *Documents on British Policies Overseas*. Series III. Volume II. London: The Stationary Office, 1997. XVIII.

¹³⁸ Arday Lajos: *Great Britain's Policies in Eastern Europe*. In *Angol Filológiai Tanulmányok XX. /Hungarian Studies in English/*. Debrecen: KLTE, 1984. 29-30.

A kelet-nyugati kapcsolatok bizonyos átrendeződésnek indultak az 1960-as évek végén. Az okok között, csak felsorolásszerűen, meg lehet említeni a Varsói Szerződés csapatainak 1968. augusztusi csehszlovákiai bevonulását és az ezt követően meghirdetett ún. Brezsnyev-doktrínát (avagy a korlátozott szuverenitás elvét), Willy Brandt nyugatnémet kancellár Ostpolitikját, az egyre jobban elmérgesedő kínai-szovjet viszonyt, amely fegyveres összecsapásokat is eredményezett a Távol-Keleten, az amerikai-szovjet nukleáris paritás megszületését és az ennek eredményeképpen elkezdett SALT-tárgyalásokat, a vietnami háború nemzetközi hatásait, valamint a kétpólusú világszemlélet térvesztését a többpólusú világszemlélettel szemben, aminek egyik megnyilvánulási formája az új amerikai–kínai–szovjet viszonyrendszer volt. A változások egyik vesztese lényegében a Szovjetunió volt, amelynek a kínai rivalizálás megjelenésével még nagyobb érdeke fűződött egy olyan európai rend kialakításához, amelyben el tudja ismertetni a második világháborúban és azután végrehajtott hódításait. A kommunista tömb országai 1969-ben javasolták nyilvánosan először egy európai biztonsági és együttműködési értekezlet (EBEÉ) összehívását, amelynek a nyugati oldalon a britek voltak az egyik legfőbb ellenzői. A Foreign and Commonwealth Office szakértői úgy vélték: a Szovjetunió egyoldalú előnyökre törekszik és a háború után kialakult európai határok (elsősorban az NDK-é és Lengyelországé) megváltoztathatatlanságának elismerése fejében a Nyugat semmit sem kap majd. Az elemzésük szerint a szovjetek a konferencián a Varsói Szerződéshez tartozó államok területi status quóját igyekeznek biztosítani; egy olyan légkört kialakítani (détente), amely csökkenti a Nyugat védelmi képességeit a szovjet fenyegetéssel szemben; alá akarják ásni az atlanti együttműködést; gyengíteni kívánják a NATO-t a katonai tömbök hasznosságának megkérdőjelezésével; meg akarják akadályozni Nyugat-Európa mélyebb integrációját egy össze-európai együttműködés felajánlásával; s egyoldalú előnyöket kívánnak kicsikarni a technológiai és tudományos együttműködés területén.¹³⁹ Valójában azonban a szovjet szándékok nem voltak ennyire egyértelműek, legalábbis az előzetes megbeszélések során az a benyomás alakult ki a britekben, hogy Moszkva nem kíván az EBEÉ keretében foglalkozni a biztonság katonai oldalával, mindössze kevés gyakorlati elképzelésük van a szovjeteknek a gazdasági és a technológiai-tudományos cserekapcsolatokra vonatkozóan, s a konferenciát leginkább propagandacélokra és nyilatkozatok megfogalmazására akarják használni.¹⁴⁰

Az FCO szerint a közép- és kelet-európai államoknak az EBEÉ iránti magatartását nehéz volt megítélni. Ami a második világháború után kialakult határok sérthetlenségét illeti, Lengyelország, Csehszlovákia és az NDK támogatta a konferencia ötletét, mert abban biztonságuk megerősítésének egyik fontos elemét látták. Ami a nyugat-európai gazdasági integráció lehetőségei szerinti fékezését jelenti, nem mindegyik csatlós állam fogadta el lelkesen ezt a szovjet elképzelést, különösen azok, amelyek érdekeltbbek voltak a Nyugattal folytatott kereskedelemben (pl. Magyarország és Lengyelország). Ami a kelet-nyugati érintkezések kiszélesítését jelentette, a közép-és kelet-európai kommunista államok vezetői nagy mértékben támogatták a szovjet álláspontot, mert egyrészt féltek egy újabb szovjet beavatkozás kiprovokálásától, másrészt pedig a helyi kommunista vezetők attól féltek, hogy a szabadabb információáramlás, az intenzívebb kulturális és kereskedelmi kapcsolatok aláássák az uralmukat. Végül arra a következtetésre jutott a londoni külügyminisztérium, hogy a csatlós államokra nagy szovjet nyomás fog nehezedni azért, hogy támogassák Moszkva álláspontját minden kérdésben, továbbá azért is megpróbálnak egységesen fellépni, mert tisztában vannak azzal: a Nyugat nem kíván olyan intézkedéseket elfogadni, amely erősítheti a szovjet tömb koherenciáját és legitimitását.¹⁴¹ A valóságban helytállóan bizonyult a brit helyzetelemzés. A többoldalú előkészítő tárgyalásokról (Multilateral Preparatory Talks) készített összefoglalójában a brit delegációvezető arról tudósította a londoni

¹³⁹ *Draft Position Paper. (EN 2/15), Confidential, FCO, February 1972.* Bennett and Hamilton. i. m. 1–15.

¹⁴⁰ Letter from Sir T. Brimelow to Sir J. Killick (Moscow) (MWE 2/24), Confidential, FCO, 29 September 1972. Uo. 61.

¹⁴¹ *Paper by the Foreign and Commonwealth Office (EN 2/5), Confidential, FCO, 20 March 1972.* Uo. 24.

külső vezetést, hogy a kelet-európaiak nem használták ki a konferencia által számukra nyújtott lehetőségeket. A szovjetek szoros ellenőrzés alatt tartották a csatlós államok képviselőit; a bolgárok, a csehek és a magyarok meg sem kíséreltek semmilyen önálló arculattal fellépni, miközben a lengyelek, bár egyszer-kétszer kísérletet tettek önállóbb fellépésre, végül mindig behódoltak a szovjeteknek.¹⁴²

A franciák és a németek közvetlenebb európai érdekeik és érintettségük okán hajlamosak voltak elfogadni a szovjet ajánlatot. Az amerikaiak már szkeptikusabbak voltak és lényegében csak a Nixon–Kissinger páros által bevezetett ún. összekapcsolási politika részeként tekintettek a kezdeményezésre. Azaz, az EBEÉ fejében azt várták, hogy a szovjetek rugalmasabb magatartást tanúsítanak – a *quid pro quo* elve alapján – a kölcsönös és egyenlő fegyvercsökkentési tárgyalások (Mutual and Balanced Force Reductions – MBFR) során. A britek is némileg hasonló álláspontot képviseltek: gyakorlati lépéseket vártak a kelet-nyugati kapcsolatok bővítése terén. Ugyanakkor azonban nem hagyhatták figyelmen kívül a nyugat-európai közvélemény nyomását, amely a vietnami háború kapcsán kiábrándulttá vált a „nemzetépítés” és a kommunizmus „feltartóztatásának” jelszavával szemben, amely stabilitást kívánt Európában a német-kérdés rendezésével és a stratégiai nukleáris fegyverek korlátozásával vagy akár csökkentésével. A másik oldalon viszont a brit vezetés úgy vélte: inkább tekintsék a tagjait hidegháborús „harcosoknak”, de akkor sem tesz London semmi olyan gesztust Moszkva felé, amely a Brezsnyev-doktrína elismerését jelentené.¹⁴³

A fentieknek megfelelően a britek – az amerikaiakkal és nyugat-európai szövetségeseikkel egyeztetve – kialakították azokat a stratégiai célokat, amelyeket megpróbáltak elérni a végül évekig folyó tárgyalások során. A nyugatiak a személyek, az információk és az eszmék szabadabb áramlását szorgalmazták, megfelelő bizalomépítő rendelkezéseket szerettek volna elfogadtatni, valamint a lehetőségek szerint megkísérelték a Brezsnyev-doktrína jelentette fenyegetést tompítani Közép-Európában.¹⁴⁴ Az elhúzódtó tárgyalások eredményeképpen azután 1973. januárban megállapodás született az ún. négy kosárról: (1) a politikai és biztonsági kérdések; (2) a gazdasági ügyekkel kapcsolatos problémák; (3) az emberi kapcsolatok, kultúra és információ; és (4) a konferenciát követő találkozók. Az utolsó pont, többek közt, brit ösztönzésre került a napirendre: London egy olyan állandó fórumot kívánt teremteni, amely folyamatosan ellenőrzi a megállapodások végrehajtását és gyakorlati lépéseket tesz. A különböző „kosarak” kialakításával párhuzamosan mindkét fél engedményekre kényszerült: a Nyugat elfogadta a határok sérthetetlenségének és az erőről való lemondásnak a szétválasztását, míg a Kelet belement abba, hogy a viták békés rendezése külön rubrikát kapjon ugyanúgy, mint az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok biztosításának kinyilvánítása. Románia külön megállapodásban kívánta rögzíteni az államok szuverenitásának és az államok egyenlőségének elismerését, de a javaslatot végül elvetették.¹⁴⁵

A Nyugat – és ezen belül a brit – külpolitika gyakorlatilag átvette a kezdeményezést a szovjetektől és azok szövetségeseitől. Az EBEÉ konferenciáit és a koreai háborút egy bizonyos szempontból közös fonalra lehet fűzni: mindkét esetben a szovjetek kezdeményezték azzal a céllal, hogy

¹⁴² T. A. K. Elliott (Helsinki) to Sir Alec Douglas-Home (WDW 1/2), Confidential, Helsinki, 13 June, 1973. Uo. 142-143.

¹⁴³ Minute from C. C. C. Tickell to C. D. Wiggin (WDW 1/1), Confidential, FCO, 6 March 1972. Uo. 15-18.

¹⁴⁴ CSCE: Draft Brief for the United Kingdom Delegation to the Multilateral Preparatory Talks (EN 2/2), Confidential, FCO, 13 November 1972. Uo. 73.

¹⁴⁵ vö. T. A. K. Elliott to Sir Alec Douglas-Home, No. 361 Telegraphic (WDW 1/2), Priority. Confidential, Helsinki, 7 April, 1973. Uo. 116-120; T. A. K. Elliott to Sir Alec Douglas-Home, No. 495 Telegraphic (WDW 1/2), Priority. Confidential, Helsinki, 19 May, 1973. Uo. 128-131; és T. A. K. Elliott to Sir Alec Douglas-Home, No. 522 Telegraphic (WDW 1/6), Priority. Confidential, Helsinki, 23 May, 1973. Uo. 131-132.

meggyengítsék a nyugati szövetséget és erősítsék a saját pozícióikat, s mindkét esetben pontosan ennek az ellenkezőjét érték el. Az EBEÉ-vel a szovjetek egyfajta propaganda hadjáratot kívántak folytatni a Nyugat ellen, de a tárgyalások során az ügyes nyugati taktika eredményeképpen defenzívába szorultak elsősorban a „harmadik kosár” tartalma miatt. A britek is feladták korábbi ellenérzéseiket a konferenciára vonatkozóan és felismerték, hogy az a nyugatiak javát szolgálhatja.¹⁴⁶ A kelet-európaiak az emberi kapcsolatok és az információáramlás területén szűkebben értelmezett jogokat kívántak csak a megállapodás szövegébe iktatni, miközben a nyugatiak álláspontját hűen kifejezte az a vélemény, amely szerint „a legjobban ki kell facsarni az orosz citromot azért, hogy az emberek lássák, milyen kevés lé van a détenté á la russe-ben”.¹⁴⁷

A végül 1975. augusztusban aláírt helsinki zárónyilatkozat felemás érzéseket hagyott a brit diplomátákban. Harold Wilson miniszterelnök a helyszínen elmondott beszédében a „harmadik kosár” fontosságáról beszélt és az abban foglaltakat a détenté fontos elemének nevezte. Ugyanakkor azonban már folyamatban volt a portugál gyarmatbirodalom összeomlása, az angolai polgárháború és sokak számára úgy tűnt, egy újabb front nyílt a hidegháborúban – ezúttal Afrikában. Ennek megfelelően szkeptikus brit diplomáták arról gondolkodtak, hogy a helsinki folyamat a hidegháború végét jelenti-e, vagy ellenkezőleg: mindössze annak egy újabb szakaszát.¹⁴⁸ Mai szemmel úgy tűnik, hogy a helsinki zárónyilatkozat – mindenekelőtt annak „harmadik kosara” – a szovjet birodalom végének a kezdetét jelentette bizonyos szempontból. A szovjet típusú zárt társadalmak nem voltak a továbbiakban

képesek elzárni állampolgáraikat az információk és az eszmék szabad áramlásától, bár erre ismételt kísérletet tettek. A helsinki zárónyilatkozatból vezethető le részben a Charta '77 megjelenése Csehszlovákiában és a lengyel Szolidaritás szakszervezeti tömörülés megjelenése is. A helsinki zárónyilatkozat, továbbá, jelentős változást hozott a brit Közép-Európa politikában is: a az európai kommunista országok közötti különbségtétel felgyorsult és London a következő években a kétoldalú kapcsolatokra helyezte fokozatosan a hangsúlyt.

Általánosságban szólva megállapítható, hogy a brit külpolitikai döntéshozókat az európai kommunista országokkal szemben, mint ahogy korábban sem, most sem az érzelmek vezéreltek. A térségtől való távolságtartás inkább a fizikai távolságnak, valamint annak szólt, hogy továbbra sem fűződtek elsődleges brit gazdasági, politikai vagy biztonsági érdekek Közép-Európához. A brit Közép-Európa politika részben új koordinátarendszerbe került a korábbiakhoz képest. Az új tájékoztató pontokat, illetve rendszereket a NATO, az Egyesült Államokkal fennálló „speciális kapcsolat”, a kontinentális Európa iránt tanúsított nagyobb figyelem, valamint – közvetve – még mindig a Nagy-Britanniára háruló globális kötelezettségek jelentették. London azonban következetesen igazodott a kelet-nyugati kapcsolatok változásaihoz és, ritka kivételektől eltekintve, az Egyesült Államok külpolitikai vonalához. Sőt, esetenként, kiváltképpen Margaret Thatcher miniszterelnöksége alatt, a brit-amerikai viszony még London és a többi európai főváros viszonyát is döntően meghatározta; a britek mindenek előtt a biztonság kérdésében egyértelműen az amerikaiakat részesítették előnybe az európaiakkal szemben.

Az 1970-es évek végén a Downing Street 10-be költöző brit konzervatív kormányfő és az 1981. januárban a Fehér Házba költöző köztársaság-párti amerikai elnök hasonlóképpen vélekedett a helsinki folyamatról és a détenté-ről általában. Margaret Thatcher és Ronald Reagan egyaránt azon a véleményen volt, hogy az enyhülés kizárólag a szovjetek egy újabb kísérlete arra, hogy zavart

¹⁴⁶ T. A. K. Elliott to James Callaghan (WDW 1/4). Confidential. Geneva, 29 July 1974. Uo. 326.

¹⁴⁷ Minute from G. G. H. Walden to C. C. C. Tickell (EN 2/4). Confidential, FCO, 16 April 1973. Uo. 121.

¹⁴⁸ Preface. Uo. XXXIV–XXXV.

keltsenek a nyugati egységben. A déttente európai híveit hiszékeny idealistáknak vélték és keményebb hangnemet ütöttek meg a kommunista vezetésekkel szemben. Ebből a szempontból, legalábbis a retorikát tekintve, Thatcher asszony kivételt jelentett a háború utáni brit miniszterelnökök sorában, akik a lehetőség szerint mindig diplomatikusan fogalmaztak a szovjetekkel kapcsolatban. A közös ideológia közelebb hozta a két angolszász országot és bár a brit Európa-pártiság és a „speciális kapcsolat” nem egészen zéró összegű játékot eredményez, az egyikhez való közelebb húzódás szükségképpen maga után vonja a másiktól való bizonyos, ha nem is egyenlő mértékű eltávolodást.¹⁴⁹ A két konzervatív vezető ugyanakkor osztotta a bürokráciákkal szemben táplált ellenszenvet is, ami Londonban azzal a következménnyel járt, hogy az FCO egy kicsit háttérbe szorult és Margaret Thatcher olyan lojális tisztviselőket nevezett ki az élére, akik általában végrehajtották a döntéseit, de maguk nem sokat kezdeményeztek.¹⁵⁰

Az első Thatcher-kormány évei alatt (1979–1983) a brit–közép-európai kapcsolatokat a megszokott rutin jellemezte – bizonyos, nem nagy mértékű kereskedelmi forgalom és laza kulturális kapcsolatok.¹⁵¹ Az évtized fordulója nem is kedvezett volna egy esetleges intenzívebb szakasznak ebben a relációban, elsősorban a szovjetek afganisztáni bevonulása miatt, amelynek eredményeképpen a britek – számos más országhoz hasonlóan – még az 1980-as moszkvai olimpián való részvételt is lemondták; azaz, a hidegháború még a nemzetközi kapcsolatok „puha” területeire is áttért. 1981 végén azután a Jaruzelski-féle kommunista vezetés szükségállapotot vezetett be Lengyelországban. Az amerikai vezetés 1981 folyamán attól tartott, hogy a szovjetek megismétlik azt, amit a „Prágai Tavasszal” szemben csináltak tizenhárom évvel korábban és erőszakkal törik le a kibontakozó lengyel reformmozgalmat. A brit vezetés is elképzelhetőnek tartott egy ilyen döntést és négy különböző lehetőségre készült fel. (1) amelyben a lengyel kormányzat arra készül, hogy erőszakot alkalmazzon a munkások ellen; (2) amelyben a lengyel kormányzat már erőszakot alkalmazott; (3) amelyben küszöbön áll egy szovjet fegyveres beavatkozás; és (4) amelyben egy ilyen intervenció már meg is történt. További kérdésként merült fel, hogy egy fegyveres megoldás esetén milyen szankciókat léptessen életbe Nagy-Britannia a Szovjetunió ellen úgy, hogy az nagyobb károkat okozzon Moszkvának, mint Londonnak.¹⁵² Egyben arra is kellett a brit vezetésnek figyelni, hogy közvetítőként lépjen fel az amerikaiak és azok európai szövetségesei között, akik eltérő módon közelítettek a kérdéshez. Washington drasztikus szankciókat akart – így, például, azt, hogy a lengyelek és az összes kelet-európai kommunista állam azonnal fizesse vissza nyugatiakkal szemben fennálló tartozásait; ezzel szemben a nyugat-európaiak mindössze enyhébb szankciókat helyeztek kilátásba. A kérdésben azután kompromisszum született és az 1982. február 5-én¹⁵³ bejelentett brit szankciók nem mentek el nagyon messzire. Az igazi vita az Atlanti-óceán két partján található szövetségeseik között azonban a Szovjetunióból Nyugat-Európába vezető gázvezeték megépítéséről, illetve a már megkötött üzlet az amerikaiak által szorgalmazott felmondásáról szólt, amelyben még a britek is az európaiak mellé álltak és nyíltan sérelmezték azt a washingtoni döntést, amely egyfelől szankciókkal sújtotta a vállalkozásban részvevő európai vállalatokkal kapcsolatot tartó amerikai cégeket (és ilyen módon közvetetten nyomást gyakorolt az

¹⁴⁹ „Úgy gondoltam, hogy végül is támogatnunk kell az amerikai vezetést: ez nem azt jelentette, hogy az amerikaiak úgy érvényesíthetik az érdekeiket, hogy figyelmen kívül hagyják európai szövetségeseik véleményét.” Margaret Thatcher: *Downing Street Years*. New York: HarperCollins. 251.

¹⁵⁰ Julian Critchley szerint Margaret Thatcher „ahányszor csak egy intézménnyel találkozott, a retiküljével jól végigvágott rajta.” Idézi Michael Clarke: *The Soviet Union and Eastern Europe*. In Peter Byrd, ed. *British Foreign Policy under Thatcher*. Oxford: Philip Allen and New York: St. Martin's, 1988. 61.

¹⁵¹ A Kelet-Európával folytatott brit külkereskedelem a szigetország külkereskedelmének mindössze 2%-át tett ki; ennek a felét is a Szovjetunió vitte el. Uo. 65.

¹⁵² Thatcher. i. m. 252–253.

¹⁵³ vö. Thatcher. i. m. 255; Clarke. i. m. 66.

előbbiekre), másfelől továbbra is nagy mennyiségekben szállított gabonát a szovjeteknek (az amerikai agrárlobbi kielégítésére).

A brit kormányt 1982 nagyobbik felében a falklandi válság kötötte le, majd a következő év elején Margaret Thatcher és pártja a tavaszi parlamenti választásokkal volt elfoglalva. 1983 nyarán azonban jelentősnek mondható változás következett be a kül- és belpolitikai szempontból egyaránt megerősödött konzervatív kormány Közép-Európa politikájában. A fordulatnak több oka is volt: közülük ki lehet emelni azt a tényt, hogy Nagy-Britannia – elsősorban az 1970-es évek gyenge gazdasági teljesítményei eredményeképpen – még Európában is a második vonalba szorult (még Olaszország is megelőzte a bruttó nemzeti összterméket illetően) és hogy egyre nyilvánvalóbbá vált a szovjet „stagnálás” miatt a közép-európai országok közül Magyarország és Lengyelország bizonyos önállósodási törekvése, illetve Nyugat felé való, sokszor kényszerű, fordulása. Továbbá, egyik nyugati (nagy)hatalomnak sem állt érdekében, hogy a közép-kelet-európai kommunista országok nagyon nagymértékben leszakadjanak a Nyugattól technológiai és gazdasági téren. Rájöttek arra is (a britek az amerikaiakhoz viszonyítva jelentős fáziskéséssel), hogy a szovjet csatlósállamok elszigetelése a Nyugattól a Nyugatnak is komoly károkat okozhat és a kommunista társadalmak megváltoztatásának a leggyorsabb módja a minél több és intenzívebb kapcsolat létesítése lehet. A közép-kelet-európai térségben játszott szerepükkel a nyugat-európaiak fel is akarták értékelni a jelentőségüket a két szuperhatalomnál, amelyeket időnként azzal gyanúsítottak, hogy a „fejük fölött” egyezkednek egymással, különösen a nemzetközi biztonságot érintő kérdésekben. Végül, szerepet kapott a hagyományos brit kontinentális egyensúly-politika is: az NSZK látványosan jó kapcsolatokat létesített majdnem mindegyik közép- és kelet-európai állammal és a britek valamiképpen ellensúlyozni szerették volna a kialakuló német dominanciát nagyobb brit jelenléttel.¹⁵⁴

A változások egyik látványos elemeként a brit külügyminiszter 1983. szeptemberben Magyarországra látogatott. Magyarország volt az az állam, ahol a legjobban lehetett érvényesíteni a kommunista országok differenciált kezelését: Lengyelország a szükségállapot bevezetése miatt nem volt alkalmas ilyen szerepre és egészen addig, amíg 1986 nyarán a politikai foglyokat, beleértve számos Szolidaritás vezetőt, ki nem engedtek a börtönből, nem volt számottevő politikai párbeszéd Nagy-Britannia és Lengyelország között.¹⁵⁵ Csehszlovákiában ugyancsak komoly politikai elnyomással sújtották az ellenzéki erőket, így a Charta '77 vezetőit és a Husák-féle CSKP nem szorgalmazta a párbeszédet a Nyugattal. Magyarország viszont a nyolcvanas évek elején „nyitott” a Nyugat felé, amennyiben a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) tagja lett – az egy másik kérdés, hogy ez milyen mértékben volt kényszerlépés, milyen mértékben fejezte ki a magyar vezetés önállósodási törekvéseit, és milyen mértékben volt köszönhető annak, hogy Moszkva a birodalmi túlterjeszkedés okozta gazdasági terhek miatt hallgatólagos tolerálta, hogy a csatlósok egyike-másika gazdaságilag a Nyugat felé orientálódik. Geoffrey Howe magyarországi látogatása mindenestre két dolgot jelzett: jelképes támogatást nyújtott a magyar önállósodási törekvéseknek és előkészítette Margaret Thatcher budapesti látogatását. Ugyanebben az évben a kétoldalú brit-magyar kereskedelmi forgalom volumene körülbelül 20%-al nőtt és a brit miniszterelnök, többek közt, ezekre az eredményekre alapozva határozott a magyarországi látogatás mellett – melyet, mellékesen, a csehszlovák sajtó erősen bírált.¹⁵⁶ (Igaz, az 1980-as éveket tekintve az európai

¹⁵⁴ vö. Arday Lajos: *Great Britain's Policies in Eastern Europe. Angol Filológiai Tanulmányok XX. /Hungarian Studies in English/*. Debrecen. Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1984. 31–32.

¹⁵⁵ Nigel Thorpe Nagy-Britannia és Észak-Írország budapesti nagykövetének szóbeli közlése. 2002. február 4.

¹⁵⁶ Id. Clarke. i. m. 68. Geoffrey Howe volt az első olyan brit külügyminiszter, aki hivatali ideje alatt végiglátogatta a Varsói Szerződéshez tartozó összes tagállamot. Arday: *Great Britain's Policies...* 32.

szocialista országok részesedése a brit külkereskedelmi forgalomból a korábbi 2.5%-ról 1.5-2%-ra esett vissza.¹⁵⁷

Margaret Thatcher első magyarországi látogatására 1984. február 2 és 4 között került sor. A brit miniszterelnök hivatalosan a Marjai József miniszterelnök helyettes 1983. márciusi londoni látogatásán átadott meghívásnak tett eleget. A brit miniszterelnök többek közt azért választotta Magyarországot az első meglátogatandó kommunista országnak, mert Magyarország tette meg a legtöbb lépést a gazdasági reformok terén; mert bizonyos mértékű belső liberalizáció történt, s mert Kádár János volt a leghosszabb ideje hivatalban lévő közép-kelet-európai kommunista vezető, s ilyen módon esetleg értékes információkat lehetett tőle nyerni a Szovjetunióban történekről (nem szabad elfelejteni, hogy Magyarország elsősorban mint a szovjet birodalom egyik állama volt érdekes a briteknek). Igaz, ez utóbbira jellemző adalék, hogy Kádár János arról tájékoztatta brit tárgyalópartnerét, hogy Jurij Andropov jó egészségnek örvend – az SZKP főtitkára pedig napokkal később meghalt. Thatcher miniszterelnök először Lázár Györggyel, majd később Kádár Jánossal tárgyalt.¹⁵⁸ A magyar miniszterelnökkel való tárgyalásaiból azt szűrte le, hogy a korlátozott reformok bevezetésének az ára a szovjet szövetségi rendszerhez való tartozás formális támogatása, míg az MSZMP első titkárát bizonyos mértékben közvetítőként próbálta felhasználni a nyugati fegyverzetkorlátozási elképzelések moszkvai ismertetésére. A kétnapos látogatás azonban arról is meggyőzte a brit miniszterelnököt, hogy a magyar reformok milyen felületesek: a lényegük nem a valódi magánvállalkozások erősítése, hanem az állami tulajdonban lévő eszközök magánhasználata, illetve szövetkezeti használata volt. Ahogy a Ronald Reagan amerikai elnökhöz az útvjáról küldött beszámolóban Margaret Thatcher leszögezte: /A magyar/ gazdasági reformkísérlet nagyon szűk korlátok közé van szorítva: az egypártrendszer, a /központilag/ ellenőrzött sajtó, az ál-parlament, a legkisebb gazdasági egységek kivételével mindenhol érvényesülő állami tulajdon, de mindenek előtt a Moszkvával való szoros szövetség /gátolja azt/. Kádár és Lázár világosan kifejtették, hogy ezeken a dolgokon nem kívánnak változtatni.”¹⁵⁹

Margaret Thatcher magyarországi látogatása csak a nyitánya volt egy újfajta brit politikának a közép-kelet-európai országokkal szemben. A nyugati – és ezen belül a brit – stratégia az volt, hogy először minél intenzívebb gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokra törekedtek ezekkel az államokkal, azután az emberi jogok kérdésére koncentráltak és azok betartását kérték számon a kommunista rendszereken, majd ahogy a szovjetek közép-kelet-európai befolyása csökkent, a nyugati segélyeket összekapcsolták a kedvezményezett államok belpolitikai reformjaival. Ilyen módon a nyugati államok lényegében egy olyan evolúciós folyamat mellett foglaltak állást, amely az évtized végén meg is valósult a legtöbb közép- és kelet-európai országban az annus mirabilis és az azt követő évek során.

Meg kell említeni, hogy az 1983-as brit „nyitás” a közép-kelet-európai országok felé nem mehetett volna végbe az érintett országok együttműködése nélkül. Már szó esett arról, hogy az 1980-as évek közepéig, második feléig a brit-lengyel és a brit-csehszlovák kétoldalú kapcsolatokat a távolságtartás jellemezte mindkét oldalon. Az évtized második felében némi változás következett be ezekben a kapcsolatokban. Például, míg Margaret Thatcher miniszterelnök 1986-ban nem akarta fogadni Odzehowski lengyel külügyminisztert, a látogatásra a következő év végén sor került, s a britek a lengyelekkel való kapcsolatokat a brit-magyar kapcsolatok szintjére kívánták emelni. Lengyelország maga is „normalizálni” kívánta a brit-lengyel viszonyt és a lengyel vezetők azon fáradoztak, hogy Margaret Thatcher, a brit miniszterelnökök közül elsőként, ellátogasson Lengyelországba. A vizit ekkor azért hiúsult meg, mert a britek nem voltak hajlandók kiadni a

¹⁵⁷ Id. Arday: Great Britain's Policies... 34.

¹⁵⁸ Kádár János 1985. október 31. és november 2. között viszonzta a látogatást.

¹⁵⁹ Thatcher. i. m. 457.

kommunista hatóságoknak Sikorski tábornok hamvait és – Reagan amerikai elnök mellett – Thatcher miniszterelnök volt a lengyelelles intőzkeések legkövetkezetesebb támogatója 1981. decembere után. Ráadásul a brit kormányfő a lengyel katolikus egyház fejével, Józef Glomp bíborossal és a Szolidaritás vezetőjével, Lech Wałesával is találkozni kívánt és erre ekkor még nem érett meg a lengyel belpolitikai helyzet.¹⁶⁰ Margaret Thatcher látogatására végül 1988. novemberben került sor. A brit miniszterelnök hasonló céllal utazott Lengyelországba, mint korábban Magyarországra: a zárt kommunista társadalmak „feltörésére”: a nagyobb nyugati befolyás elősegítésére, az emberi jogok betartásának hangsúlyozására, valamint a gazdasági és politikai reformok bátorítására. Mindenhol vigyázni kellett azonban a fokozatosság betartására: ellenkező hatást válthatott volna ki a túl nagy nyomásgyakorlás a fenti kérdésekben és az ellenzék – ebben az esetben a Szolidaritást – is abba az irányba kellett befolyásolni, hogy „fontolva haladjon”. Ehhez még annyit lehet hozzátenni, hogy 1985 után a brit Közép-Kelet-Európát egy régi-új motívum is befolyásolta: régeinek annyiban nevezhető, hogy a régiót a hidegháborúban mindig is a Szovjetunióval való kapcsolatok tágabb körén belül vették figyelembe Londonba; újnak pedig annyiban nevezhető, hogy most az egyik fő cél az volt, hogy ne okozzanak újabb problémákat Mihail Gorbacsovna, akinek úgysis elég gondja volt a belső ellenzékkel. 1988-ban a kommunista hatóságok már nem gördítettek akadályt egy Thatcher-Wałesa találkozó elé, bár a lengyel szakszervezeti vezetőt a lengyel biztonsági erők vitték a megbeszélés színhelyére, egy gdanski szállodába. A tárgyalások során a brit miniszterelnök azt hangsúlyozta, hogy az egyik legfontosabb feladat a Szolidaritás legalizálása – de jure is és nem csak de facto. Jaruzelski tábornok azonban ekkor még ellenállt a nyomásnak annak ellenére, hogy Margaret Thatcher kifejtette neki: a szakszervezeti szövetség ignorálása csak tetézni fogja a kormányzat bajait. A politikai kérdéseken túl a brit kormányfő a szokásos üzenetet közvetítette lengyel tárgyalópartnereinek: a gazdaságot liberalizálni kell és egyre nagyobb szerepet kell adni a piacgazdaság erőinek.¹⁶¹ Csehszlovákiában kapcsolatban óvatosabban viselkedett London: még mindig kívárt a gazdasági reformok elmaradása miatt.¹⁶²

Magyar részről azonban megvolt bizonyos fokú fogadókézség. Magyarország 1976-ban és 1979-ben javaslatokat dolgozott ki és adott át a brit kormánynak az EBEÉ záródokumentumban foglaltak végrehajtására. A javaslatok között helyet kapott a magasszintű látogatások bővítése, a rendszeres konzultáció a két külügyminisztérium között, valamint kulturális, műszaki-tudományos, beruházásvédelmi, jogsegély, sport és vízum egyezmények kötése.¹⁶³ Majd az nyolcvanas évek második felében brit-magyar közös vállalatok alakultak, a Nagy-Britanniába irányuló magyar export a korábbinál nagyobb ütemben növekedett – 8%-al 1987-ben – és Magyarország elsőként „nyitott” a Varsói Szerződés tagállamai között biztonságpolitikai téren is, amikor válaszolt a londoni székhelyű Stratégiai Tanulmányok Nemzetközi Intőzetének (IISS) kérdőívére a magyar haderőre vonatkozóan.¹⁶⁴ Ez utóbbi tény azért látszik különösen fontosnak, mert Nagy-Britannia Közép-Kelet-Európa politikáját ekkor még mindig elsődlegesen a biztonsági érdekek alakították, amennyiben „a térség egészének a helyzetét ... feszültségekkel terhesnek, robbanásveszélyesnek ítéli /London/. A brit kormány és főként a brit tőke a magasabb színvonalú gazdasági együttműködést illetően egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett.”¹⁶⁵ A számok is azt mutatják, hogy a brit stratégiai befektetők elkerülték Magyarországot -- és az egész térséget; jőllehet 1984 és 1988 között a Nagy-Britanniába irányuló magyar kivitel 32%-al és az onnan érkező behozatal

¹⁶⁰ *KÜM Levéltár. 002133.* Feljegyzés a lengyel–brit kapcsolatokról. II. Területi Főosztály. 1988. április 19.

¹⁶¹ Thatcher. i. m. 777–782.

¹⁶² *KÜM Levéltár. 005627.* Domokos Mátyás londoni nagykövet jelentése 1987. december 14-én; Arday: *Great Britain's Policies...* 38.

¹⁶³ *KÜM Levéltár. 001232.* V. Területi Főosztály. Aide-memoire, 1986. február 17.

¹⁶⁴ *KÜM Levéltár. 003209.* Domokos Mátyás londoni nagykövet jelentése 1987/88-ról. 1988. június 30.

¹⁶⁵ Uo.

13.3%-al nőtt, az adott tárgyidőszak végén a külkereskedelem összértéke mindössze 349.7 millió dollárt tett ki.¹⁶⁶

A kommunizmus összeomlása és az 1990-es évek

A kommunista rendszerek gyors bukása a brit vezetőket ugyanolyan váratlanul érte, mint a többi nyugati ország politikusait. Londonnak ugyanúgy nem volt semmilyen átfogó terve egy ilyen esetre, mint ahogy másoknak sem a nyugati fővárosokban. Nyilvánvaló, hogy az első reakció az európai biztonságért való aggodalom hangja volt. A kommunizmus közép- és kelet-európai összeomlása két módon veszélyeztethette (volna) a kialakult biztonsági rendszert. Egyrészt a német újraegyesítés okozott fejfájást elsősorban a francia és brit politikusoknak Nyugaton. A franciák nem érdekeltek egy nagy területű, gazdaságilag erős Németország létezésében, mert a gazdasági és egyéb potenciálok mellé előbb-utóbb a katonai potenciál is felsorakozik és ez már elsőrangú biztonsági kockázatot jelenthet Franciaországnak. Mivel a jelen téma szempontjából ez másodlagos kérdés, hosszabb elemzés helyett legyen elég itt megjegyezni, hogy a francia európai föderációs terveket részben ez a megfontolás támasztja alá: Németországot a lehető legteljesebb mértékben be kell integrálni egy nagyobb közösségbe és meg kell fosztani az önálló politizálás számos attribútumától. François Mitterand és Margaret Thatcher leginkább ezért viszonyultak szkeptikusan a német újraegyesítés ügyéhez. A britek Közép-Európa politikája számára a 20. század folyamán az egyik leitmotif a biztonság volt; a fennálló kommunista, de politikai stabilitást nyújtó rendszerek bukása elméletileg magába rejtette a közép-európaiakat megosztó etnikai és területi viták újjáéledését és akár (fegyveres) konfliktusok megjelenését.¹⁶⁷ (Ez a forgatókönyv azután kizárólag csak Jugoszlávia esetében valósult meg.)

A brit diplomácia 1989 folyamán intenzív erőfeszítéseket tett a korábbi mulasztások kijavítására. A budapesti, a prágai és a szófiai követségeket arra utasította London, hogy minél hamarabb keressenek kapcsolatot a helyi ellenzéki erőkkel; ugyanakkor a „jövő embereinek” tartott fiataloknak ösztöndíjakat kínáltak angliai elit egyetemeken – Magyarországról, például, Orbán Viktor és Németh Zsolt is a kedvezményezettek között volt.¹⁶⁸ London ugyanakkor hangsúlyt fektetett arra, hogy egyetlen pártot se favorizáljon a többi rovására az új demokráciákban megtartott választásokon. Ami brit támogatás érkezett ezeknek az országoknak a politikai életébe, az olyan intézményeket részesített előnybe, amelyek elősegítették a demokratikus átalakulást és a lakosság tájékoztatását a demokrácia működéséről. Ugyanakkor azonban a Thatcher-kormány meglepedéssel nyugtázta, hogy olyan konzervatív kormányok kerültek hatalomra az első demokratikus választások után, amelyek nagy vonalakban egyetértettek a brit miniszterelnök szabadpiaci elveivel és demokrácia-felfogásával (Tadeusz Mazowiecki és Hanna Suchocka

¹⁶⁶ Magyar export Nagy-Britanniába (millió USD):

1984: 96.8
1985: 107.7
1986: 114.7
1987: 138.3
1988: 184.7

Magyar import Nagy-Britanniából (millió USD):

1984: 141.4
1985: 151.3
1986: 164.2
1987: 159.7
1988: 165.0

¹⁶⁷ vö. Thatcher. i. m. 790.

¹⁶⁸ Nigel Thorpe magyarországi brit nagykövet szóbeli közlése. 2002. február 4.

Lengyelországban, Václav Klaus Csehszlovákiában és Antall József Magyarországon).¹⁶⁹ Margaret Thatcher még biztonságpolitikai téren is osztotta a fent nevezett lengyel, csehszlovák és magyar kormányfők elképzelését arról, hogy a Varsói Szerződés felbomlása után a közép-európai államoknak valamilyen féle társult tagságot kellene kapni a NATO-ban.¹⁷⁰ Ugyanakkor azonban az ideológiai rokonság hangsúlyozása nem térítette le John Major konzervatív kormányát az évszázados brit Realpolitik ösvényéről: amikor 1994-ben Lengyelországban és Magyarországon is baloldali kormányok kerültek hatalomra, a brit külpolitika nem változott ezekkel az államokkal szemben: a kormányokat aszerint ítéli (ítélte) meg London, hogy csinál és nem aszerint, hogy milyen ideológiai alapon áll(t).

Nagy-Britannia vezetői, függetlenül a párhovatarozásuktól, a kilencvenes években következetesen kiálltak a nyugat-európai és atlanti integrációs szervezeteknek a volt kommunista államokkal való bővítése mellett. Az alapvető és hagyományosnak nevezhető brit célokba könnyen be lehet illeszteni ezeknek a szervezeteknek a bővítését, mivel mind a NATO, mind az Európai Unió a stabilitási zónát terjeszti tulajdonképpen ki Közép- és Kelet-Európába; egyben több, mint százmillió új piacot jön be az EU-ba, azaz a brit kereskedelmi céloknak is tökéletesen megfelel új tagok felvétele.¹⁷¹ Ezen az általános bővítés-melletti politikán belül a brit kormányok – a felkészültségük alapján – bizonyos szempontból külön kezelik Lengyelországot, Csehországot és Magyarországot. Noha ismételten hangsúlyozzák az egyéni elbírálás elvét, érezhető a törekvés a „visegrádi országok”, azaz a közép-európai régió – együttes kezelésére. (A kilencvenes évek végétől már Szlovákiát is általában ehhez a csoporthoz sorolják, ilyen értelemben beszélhetünk „visegrádi hármakról”, illetve „visegrádi négyekről”).¹⁷² A térség egy egységként való kezelésére irányuló törekvés sem új a brit külpolitikában: már a két világháború közötti időszakban is láttunk erre példát, ahol ez az elképzelés azzal a biztonságpolitikai hátsó gondolattal párosult, hogy csak egy nagyobb gazdasági-politikai egység jelenthet megfelelő ellensúlyt Németországnak. Sőt, amikor a csehek az 1990-es évek elején a minimálisra kívánták csökkenteni a három közép-európai ország együttműködésének intézményi kereteit, a britek figyelmeztették őket, hogy valamilyen minimális formai intézményi keret kell az együttműködéshez, mert az különben megszűnhet.¹⁷³ A mai törekvéseknek is megvan a maguk reálpolitikai vonzata: egy közép-európai stabilitási zóna kedvező hatással lehet a kelet- és délkelet-európai térségre, ahol még számos olyan lappangó vagy nyílt konfliktusforrás létezik, amelyeknek a kitörése kockázati tényezőt jelenthet egész Európa számára (például, tömeges migráció és az azzal együtt járó társadalmi feszültségek formájában). Ebben az összefüggésben jelentős változást lehet észlelni a brit külpolitikában: a harmincas évek rossz tapasztalataira emlékezve Nagy-Britannia most komolyabb figyelmet fordít a nemzeti kisebbségek ügyének, mert felismerte: ennek a kérdésnek az elhanyagolása idővel akár a biztonságot veszélyeztető komoly fenyegetésként üthet vissza. Ugyanakkor a brit külpolitika egyik jellegzetessége, hogy nem ún. köztes zónaként kezeli a közép-európai államokat, hanem olyanokként, amelyek a belátható jövőben a nyugat-európai integrációs struktúrák részeivé válnak. Külön kiemelésre méltó, hogy London véleménye szerint nem szabad túlzott mértékben figyelembe venni az orosz kifogásokat a NATO közép- és kelet-európai kiterjesztésénél, mert ezzel lényegében

¹⁶⁹ vö. Thatcher. i. m. 808–809.

¹⁷⁰ Uo. 809.

¹⁷¹ vö. Douglas Hurd kijelentésével: „egy olyan kereskedő nemzet, mint a brit, csak akkor prosperálhat, ha előnyös kapcsolatokat épít ki egy akkorra térséggel, mint Közép-Európa.” *KÜM Levéltár*, 002125. I. területi Főosztály. Antalpéter Tibor londoni nagykövet 1992/1993-as éves beszámolója. 1993. június 28.

¹⁷² Boros Jenő pozsonyi nagykövet idéz egy brit diplomatát, aki kijelentette: Szlovákia önmagában nem olyan fontos, de a közép-európai térségben a szlovák-magyar viszony komoly biztonságpolitikai tényező. *KÜM Levéltár*, 002466. 1994. július 20.

¹⁷³ Varga György prágai nagykövet jelentése, 1993. május 4. *KÜM Levéltár*, 001510. III. Területi Főosztály.

a hidegháborús szovjet biztonsági igényeket, azaz, a szovjet/ország közép- és kelet-európai érdekszférát ismerné el a Nyugat.¹⁷⁴

1992. április 11-én magas szintű értekezletre került sor a Foreign and Commonwealth Office-ban. A résztvevők megállapították, hogy a stratégiai érdekek gyökeresen átalakultak, amennyiben a tömörszemléletre épített stratégia idejét múlttá vált. Nagy-Britannia az új helyzetben abban érdekelt, hogy a közép-európai államokban minél hamarabb megszilárduljon a demokrácia és stabilizálódjon a gazdasági helyzet. A megbeszélések során kihangsúlyozták azt a hagyományos brit álláspontot, hogy Nagy-Britanniának – már csak a földrajzi helyzeténél fogva is – nincsenek közvetlen biztonsági érdekei a térségben. Ennek megfelelően a brit érdekérvényesítés elsődleges fórumait a multilaterális intézményekben jelölték meg – újabb reálpolitikai szemponttá nézve, miért érdekelt Nagy-Britannia a közép- és kelet-európai államok felvételébe az integrációs intézményekbe. Ennek megfelelően az EU bővítése, például, stratégiai és politikai szempontból nem kérdőjelezhető meg, ám gazdasági szempontból már nem ennyire egyértelmű a helyzet, ugyanis az új tagállamok – legalábbis egy ideig – nagyobb uniós összegekre lesznek jogosultak, mint amennyit befizetnek a közös kasszába. A megbeszélésen szó esett a haderőről is: az a közös álláspont alakult ki, hogy minden felesleges potenciált le kell építeni – feltehetően abból a megfontolásból, hogy alacsonyabb szinten rögzítsék a haderőket és így csökkentsék a potenciális konfliktusok veszélyét. (Igaz, egy bizonyos szint alá csökkentett haderő már kockázati tényezőt jelenthet a biztonságot tekintve, hiszen esetleg beavatkozásra „csábítja” az erősebb szomszédokat.)¹⁷⁵

A britek még egy hagyományos érdekek is megpróbálták a lehetőség szerint védelmezni az új Közép-Európában. 1992. májusban Major kormányfő és Hurd külügyminiszter körutazást tett a „visegrádi hármaknál”, s a magyar Külügyminisztérium egyik elemzője szerint a brit vezetőkkel a látogatással Németország növekvő közép-európai befolyását kívánták némiképpen ellensúlyozni. A magyar álláspont kitért arra, hogy a NATO új struktúrája is ezt a célt szolgálja; így a német parancsnokok mellé a britek igyekeztek mindenhová a saját embereiket küldeni helyettesként.¹⁷⁶ Egy pár hónappal később készült jelentésben már a francia „ambivalens álláspont” ellensúlyozása is felmerült a brit közép-európai jelenlét egyik lehetséges indokaként.¹⁷⁷

Nagy-Britannia több területen járul hozzá a jelölt – közöttük a közép-európai – országok EU-csatlakozásának elősegítésére. Ezek közül elsősorban a Know How Fund-ot és az ún. twinning programot lehet kiemelni, de jelentős összegeket fordít vagy fordított a brit kormány a Phare, az ISPA és a SAPARD programokra is. A Know How Fund-ot a brit kormány hozta létre a közép- és kelet-európai országokkal lebonyolítandó kétoldalú fejlesztési együttműködések támogatására. Az alapot a Nemzetközi Fejlesztési Minisztérium működteti (Department for International Development, DFID), amelynek keretében, például, Magyarországnak 1999-2000-ben 2.6 millió, 2000-2001-ben 2.2 millió, s 2001-2002-ben 1.5 millió angol font áll a rendelkezésére. Az alap által támogatott programok között kapott helyet a közigazgatás hatékonyságát növelő kezdeményezések; a stratégiai kapacitások megerősítése a környezetvédelmi tervezés és szolgáltatás területén; a stratégiaileg irányított egészségügyi rendszer, munkaügyi szolgáltatások tervezése és az aktív civil társadalom kiépítését szolgáló tervek.¹⁷⁸ Az ún. twinning lényege, hogy az *acquis communautaire* átvétele során a jelölt országok egy nyílt verseny keretében választhatják ki azt az EU-tagállamot,

¹⁷⁴ KÜM Levéltár, 002125. I. területi Főosztály. Antalpéter Tibor londoni nagykövet 1992/1993-as éves beszámolója. 1993. június 28.; és a Jeszenszky Géza külügyminiszter londoni útjáról készült feljegyzés, KÜM Levéltár, 003225. 1993. december 9. A londoni tárgyalópartnerek kijelentették: Nagy-Britannia nem fogad el egy Monroe-elvet Oroszországtól.

¹⁷⁵ Antalpéter Tibor londoni nagykövet 1992. április 15-i jelentése, KÜM Levéltár, 00572/1.

¹⁷⁶ Dr. Peisch Sándor elemzése. 1992. május 26. KÜM Levéltár, 001704, I. területi Főosztály.

¹⁷⁷ Antalpéter Tibor londoni nagykövet 1992. július 6-i jelentése, KÜM Levéltár, 002182.

¹⁷⁸ http://www.britishembassy.hu/KHF/whatis_h.asp

amellyel az egyes területeken együtt kívánnak dolgozni. Nagy-Britannia jelen pillanatban 21 twinning programban működik együtt Csehországgal. Ezek közül, mindössze példaképpen, meg lehet említeni a rendvédelmi szervek kialakítását, a gazdasági bűnözés elleni küzdelmet, a szervezett bűnözés elleni küzdelmet, a munkahelyi biztonságot és egészségvédelmet, a pénzmosás elleni küzdelmet, a bírósági rendszer reformját és így tovább. Ami a Magyarországgal való hasonló jellegű közös tevékenységet illeti, itt olyan területeket lehet kiemelni, mint például az adórendszer korszerűsítését, a szervezett bűnözés elleni harcot, a szennyvíztisztítással összefüggő feladatokat, a közúti forgalomra vonatkozó uniós jogszabályok átvételét, stb. Eddig összesen tíz területen működött a brit-magyar twinning. Végül, ami Lengyelországot illeti, 18 különböző területről beszélhetünk ezzel a fajta együttműködéssel kapcsolatban. Példaként az alábbiakat lehet felsorolni: a környezetvédelmi jogszabályok bevezetése, a szervezett bűnözés elleni küzdelem és a keleti határok védelme, az emberi erőforrások fejlesztése, a vámrendszer korszerűsítése, a halászati hatóságok átszervezése, stb.¹⁷⁹

A stabilabb befektetési környezet, a közép-európai országok lassabb vagy gyorsabb betagozódása a nyugat-európai és atlanti integrációs szervezetekbe, a volt KGST-államokra nehezedő kényszer, hogy a hagyományos piacok elvesztésével új, elsősorban európai piacokat keressenek áruiknak, mind azt eredményezte, hogy megnőtt a brit befektetők és kereskedők bizalma Közép-Európában. Amíg a nyolcvanas évek közepén a brit-magyar kétoldalú kereskedelem volumene nem haladta meg az évi 350 millió dollárt, addig ez a szám 1997-re 1 364 millióra nőtt, amely 36%-os növekedést jelentett az előző évi kétoldalú forgalomhoz képest. A brit export mértéke körülbelül 90 millió dollárral haladta meg a Nagy-Britanniába irányuló magyar exportot. Ezzel a kereskedelmi volumennel egyébként Nagy-Britannia Magyarország ötödik legjelentősebb partnerévé vált az EU-tagállamok közül; az EU-ba irányuló és onnan érkező kereskedelem nagyjából 5%-át bonyolította le Magyarország a szigetországgal.¹⁸⁰ Ami Lengyelországot illeti, Nagy-Britannia a lengyelek negyedik legfontosabb EU-partnere volt ezen a téren 1998-ban; míg Nagy-Britannia számára a közép-kelet-európai országok sorában Lengyelország a második helyet foglalta el Oroszország mögött, s a térségbe irányuló brit külkereskedelem 22%-át mondhatta magáénak. A kétoldalú kereskedelem mértéke ebben az évben meghaladta a 3.4 milliárd dollárt (1,114 millió lengyel export és 2.302 millió dollár lengyel import). A közvetlen tőkebefektetések terén a britek az ötödik helyet foglalták el Lengyelországban 1.929 millió dollár értékben.¹⁸¹

A magyarországi változások elismeréseként Douglas Hurd már 1990. márciusban Budapestre látogatott, ahol a legmagasabb szinten fogadták: megbeszéléseket folytatott Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnökkel, Németh Miklós miniszterelnökkel, Horn Gyula külügyminiszterrel és az MDF küldöttségével is. Hurd a magyar panaszokra válaszolva elismerte, hogy a brit tőke kivár a választások utánig, de felhívta a figyelmet arra, hogy a Know How Fund április 2-től a magyar kormány rendelkezésére áll. A kezdő összeg 25 millió font volt, amelyből évente 5-5 milliót lehetett lehívni a piacgazdaság kiépítését segítő tervek megvalósítására.¹⁸² Ugyanebben az évben Margaret Thatcher miniszterelnök is felkereste Magyarországot; a megbeszélések során elsősorban biztonsági kérdésekről esett szó, így arról, hogy biztonsági vákuum keletkezik a szovjet csapatok kivonulásával Közép-Európából, amit a lehető leghamarabb be kellene tölteni. Antall József jó érzékkel tapintott rá a brit külpolitika egyik neuralgikus pontjára, azaz, a biztonságot és stabilitást

¹⁷⁹ <http://www.fco.gov.uk/news/dynpage.asp>

¹⁸⁰ A Budapest Sun Special Business Supplement, 1988. IX.

¹⁸¹ Wizimirska, Barbara, ed. *Yearbook of Polish Foreign Policy 1999*. Warsaw: Administrative and Maintenance Services, Ministry of Foreign Affairs, 1999. 138.

¹⁸² Horn Gyula külügyminiszter jelentése Douglas Hurd magyarországi látogatásáról. 1990. március 5. IV. Területi Főosztály. *KÜM Levéltár, 001080/1*. Antalpéter Tibor londoni nagykövet 1991. július 12-én arról írt, hogy a brit befektetők a magyar piac kis mérete miatt várnak ki. *KÜM Levéltár, 002220*.

mindenek fölé helyező gondolkodásmódra.¹⁸³ Ebben a gondolatkörben maradván intenzívebbé váltak a brit-magyar katonai kapcsolatok – amelyeket, természetesen, a magyar NATO-tagságra törekvés is alátámasztott. A kilencvenes évek közepétől megszorodtak a katonai együttműködés formái: a magyar katonatisztek angliai kiképzéstől kezdve a közös gyakorlatokon és a PfP-ben való együttműködésen át odáig, hogy a magyar IFOR egységek a brit szektorban kaptak elhelyezést a délszláv missziójuk alatt.¹⁸⁴

¹⁸³ Témajavaslat Antall József és Margaret Thatcher megbeszéléseihez. I. Területi Főosztály. 1990. október 10. *KÜM Levéltár*, 112297/3.

¹⁸⁴ vö. Alföldy Tádé londoni nagykövet 1996. november 18-án kelt jelentésével. *KÜM Levéltár*, 002650, I. Területi Főosztály.